TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

OSMANLI TÜRKÇESİNİN HALEP LEHÇESİNE ETKİSİ

FATIMA NABHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/ 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

OSMANLI TÜRKÇESİNİN HALEP LEHÇESİNE ETKİSİ

FATIMA NABHAN

Danışman: Prof. Dr. Musa ALP

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KARATAŞ

YÜKSK LİSANS TEZİ
ADANA/ 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Musa ALP
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

Üye: Dr. Öğr. ÜYusuf KARATAŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2019

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirimlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 12/07/ 2019

FATIMA NABHAN

ÖZET

OSMANLI TÜRKÇESİNİN HALEP LEHÇESİNE ETKİSİ

FATIMA NABHAN

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Musa ALP
Temmuz 2019, 152 sayfa

Bu çalışmada Osmanlı Türkçesinin Halep Lehçesi üzerine günümüze kadar gelen etkilerini ele alınmış olup bu doğrultuda Halep halkı ile yüz yüze görüşülmüş ve Türkiye'nin Mersin ili sınırlarında yaşayan Halepli Suriyeliler ile sınırlandırılmıştır. Suriye'deki iç savaş sebebiyle Halep iline gitmek zorlaşmıştır. Bu yüzden örnekler, yıllarca Halep'te yaşayarak ora lehçesininden seçilen kelimeleri iyi bilen kişilerin söylediklerinden derlenmiş olup Türkiye'ye geldikten sonra öğrendikleri Türkçe ifadelerden alınmamıştır. Yü zyüze görüşmelerin yanında Halep asıllı yazarların özellikle de Halep şehrnin Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra yazılan kitaplarına da müracaat edilmiştir. Bu kitaplarda günümüzde Halep lehçesinde de kullanılan birçok kelime bulunmakta olup başında da Halep Lehçesi Sözlüğü hükmünde olan Hayreddin ez-Zirikli'nin Ansiklopedisi bulunmaktadır. Ne var ki bu kelimelerden bazıları yaygınlaşmakla beraber bazıları nadir olarak kullanılmaktadır. Günlük konuşmalar, atasözleri ve deyimler, şarkılar, flimler ve diziler, küfür ve alaylı ifadeler gibi diğer bir kısım kelime grubu var ki onlar da Halep halkının lehçesinde kullanılmaktadır.

Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm teze giriş niteliğinde olup lüğat ve lehçenin sözlük ve terim anlamları ile aralarındaki fark; lehçelerin oluşması gibi konular ele alınmıştır. Aynı zamanda bu bölümde Türkçe ile Arapça karşılaştırması yapılarak doğuşu, aslı, yapısı ve terkipleri ele alınmıştır. Son olarak da Halep Lehçesi ve özelliklerine ve Türkçeden etkilenmesine etki eden faktörlerden bahsedilmiştir. İkinci bölüm ile üçüncü bölümde dil etkileşiminin etkilerinden öne çıkanlar ele alınmıştır. İkinci bölümde Türkçenin Halep Lehçesine etkisie sraf ve nahiv yönünde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise bu etki delalet açısından irdelenmiştir. Sonuç ve kaynakçalar kısmıyla çalışma tatmamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Osmanlı Türkçesi, Halep Lehçesi, dilsel etki ve etkileşim.

ABSTRACT

THE İNFLUENCE OF THE TURKİSH OTTOMAN LANGUAGE İN THE ALEPPO DİALECT

FATIMA NABHAN

Master thesis Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Musa ALP

July 2019, 152 pages

This study examines the linguistic impact of the Turkish Ottoman language in the Aleppo dialect during the Ottoman rule, the effects of which still exist until today. The study was based on an oral interviews with the people of Aleppo who live on the Turkish territory and in the city of Mersin in particular, that's due to the difficulty of going to the city of Aleppo under the current circumstances of the war today. But the choice of examples and vocabulary in the research was according to what they knew and used during their life in Aleppo, not according to what they have learned recently after coming to Turkey. Beside the oral interviews, we also relied on ancient sources written by native people from Aleppo, especially those written during the Ottoman advent to Aleppo and the Arab territories or during the Ottoman rule in Aleppo. These books are rich in Turkish vocabulary used in Aleppo at the time, particularly Khair ad-Din al-Asadi Encyclopedia, which is considered as a lexicon of Aleppo dialect, but part of these words have been vanished or rarely used today, and another part is still circulating on the tongues of the people of Aleppo in various categories of their talk. daily dialogues, proverbs, songs, movies and series, insults and others.

This study is based on three chapters, the first chapter of which is a prelude to the research. It deals with a definition of the language and the dialect, the difference between them and the reasons for the emergence of dialects. We conducted a comparison between the Arabic and Turkish languages in terms of origin, structure and syntax. After that we targeted the dialect and its characteristics and the factors that prepared for its influence from the Turkish language. Then we moved to the second and third chapters to clarify this linguistic influence, we explained in the second chapter the impact of the Turkish language on the dialect of Aleppo grammatically and morphologically, and in the third chapter its impact in terms of vocabulary and meanings. Then we concluded the research and listed the sources and references that we used in our study.

Keywords: Arabic, Turkish, Aleppo dialect, linguistic impact and influence.

ÖN SÖZ

Dil, canlı bir yapı olup insan hayatından soyutlanamaz ve dil olmadan hayat ilkel olur. Dil, her türlü zaman, yapı ve durumda insanla birlikle değişmeye maruz kalmıştır. Şüphesiz ki milletlerin ve kültürlerin karışması milletlerin değişim ve gelişimine paralel olarak dünya dilleri büyük bir etkileşime girmiştir. Bu değişim bazen ekleme bazen çıkarma bazen değişim bazen de tahrif şeklinde gerçekleşmiştir. İnsan yaşamının her safhasında gerçekleşen değişimin, dil konusunda büyük etkisi olmuştur.

Azımsanamayacak bir süre zarfında hayatın her alanında Türk ve Arap toplumlarının iç içe geçmesiyle, başta Arapça ve Türkçe olmak üzere her iki toplumun kültürleri ve medeniyetleri de iç içe geçmiş ve birbirini zenginleştirmiştir. Bu durumun etkilerini her iki dilde de görmekteyiz. Her dilin kendine özgü yönlerinin bulunması kaçınılmazdır. Yabancı dillerden giren kelimelere karşı yine her dilin sergilediği özel yöntemleri vardır. Yaşayan diller her zaman etkileşime ve değişime açıktır. Bu değişim, o dili konuşanların kendilerinin ve çevrelerinin değişimine paralel olarak hızlı bir şekilde gerçekleşir. Arapça da yaşayan bir dil olup diğer diller gibi etkileşim ve değişimden nasibini almıştır. Bu yüzden Arapça Türkçeden çokça etkilenerek kelime ve deyim transferinde bulunmuştur. Hatta Türkçenin bazı gramer kuralları bile Arapçaya nakledilmiştir. Bu etkileşim, Türkiye'ye olan uzaklık veya yakınlığı ile Türk halkı ile olan beşeri münasebetlere göre bölgeden bölgeye hatta şehirden şehire değişmektedir. Buna örnek olarak Halep şehrini verebiliriz. Bu şehir, iki halkın içiçe yaşaması ve yönetim merkezi olmasının yanında, Osmanlı Devletine en yakın şehirlerdendi. Bu sebeple Türkçeden en çok etkilenen yer olmuştur.

Bu çalışmada Türkçenin Halep lehçesine olan etkisi; ses, anlam, yapı ve şekil yönlerinden kelimelerin geçirdiği değişiklikler çerçevesinde incelenmiştir. Bu yönler ön plana çıkartılarak yapılan çalışmamızın, amacına ulaşacağını ve ilim dünyasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamızın danışmanlığı yapıp bilimsel tavsiyeleri ile bize rehberlik eden Prof. Dr. Musa ALP şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmamız süresince emeği geçen bütün okul ve iş arkadaşlarım, ailem ve emeği geçen herkese ve de SYL-2018-9877 numaralı proje ile destek sağlayan BAP Birimine de burada teşekkür ederim.

Fatıma NABHAN

Adana / Temmuz 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **xi**

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi ve Amaçları 2
2. Araştırmanın Önemi 2
3. Araştırmanın Varsayımları 3
4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları 4

BİRİNCİ BÖLÜM
DİL, LEHÇE VE ARAPÇA İLE OSMANLICA ARASINDAKİ ETKİLEŞİM FAKTÖRLERİ

1.1. Lüğat ve Lehçe 6
1.1.1. Lüğatın Sözlük ve Istılah Anlamı 7
1.1.2. Lehçenin Lügat ve Istılahi Manası 10
1.1.3. Dil ve Lehçe Arasındaki Fark 12
1.1.4. Lehçelerin yayılma sebepleri 14
1.1.5. Dil ve Lehçeler Arasındaki Dilsel Seviye 17
1.2. Arapça ve Osmanlıca 20
1.2.1. Kökeni ve tarihi 20
1.2.2. Tarihsel Aşamalar ve Genel Özellikler 24
1.2.3. Dilin Yapısı ve Oluşumu 27
1.3. Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Lehçesi 30
1.3.1. Osmanlı Yönetimi Tarihine Genel Bir Bakış 30
1.3.2. Halep Şehri ve Osmanlı Dönemindeki Önemi 32
1.3.3. Halep Lehçesi ve Özellikleri 35
1.3.4. Osmanlıcanın Halep Lehçesine Etkilerinin Nedenleri 37

1.3.4.1. Coğrafi Faktör 38
1.3.4.2. Siyasi ve Askeri Faktör 38
1.3.4.3. Toplumsal ve Kültürel Faktör 39
1.3.4.4. İktisadi ve Ticari Faktör 40
1.3.4.5. Dini Faktör 40

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI TÜRKÇESİNİN SARF VE NAHİV YÖNÜNDEN HALEP LEHÇESİNE ETKİSİ

2.1. Türkçe Kelimelerden Türetilen Bazı Fiiller 44
2.1.1. Sarf Yönüyle Etkisi 44
2.1.1.1. Sülâsi Vezinde Olan Fiiller 44
2.1.1.1.1. Sülasi Mücerred 45
2.1.1.1.2. Sülâsi Mezid 47
2.1.1.2. Rubâi Vezninde Gelen Fiiller 51
2.1.1.2.1. Rubâi Mucerred Kalıbında Gelenler 51
2.1.1.2.2. Rubâi Mezid Kalıbında Gelen Fiiller 56
2.1.2. Nahiv Yönüyle Etkisi 57
2.1.2.1. Mazi Fiiller 58
2.1.2.2. Muzari Fiiller 58
2.1.2.3. Emir Fiilleri 58
2.1.3. Mana Yönüyle Etkisi 59
2.1.3.1 Manasını Koruyan Fiiller 59
2.1.3.2. Anlamı Değişen Fiiller 59
2.2. Türkçe Kelimelerden Türetilen Bazı Sıfatlar 59
2.2.1. Kelimenin Kökü Açısından Türetilen Sıfatlar 60
2.2.1.1. Aslı Sıfat Olan Kelimeler 60
2.2.1.2. Delalet Ettikleri Mana Yönünden Türetilen Sıfatlar 61
2.2.2. Sarf Vezinleri Açısından Türetilen Sıfatlar 64
2.2.2.1. Asıl Vezinlerini Koruyarak Geçen Sıfatlar 64
2.2.2.2. Arapça Vezinlerine Göre Çekimi Yapılan Sıfatlar 66
2.2.3. Delalet Ettikleri Mana Yönünden Türetilen Sıfatlar 68
2.2.3.1. Asıl Manalarını Koruyarak Türetilen Sıfatlar 68

2.2.3.2. Asıl Manaları Değişerek Türetilen Sıfatlar 69
2.3. Halep Lehçesine Giren Türkçe Ekler 70
2.3.1. Türkçedeki "-cı, -ci, (جي)" Eki 70
2.3.1.1. Kökü Türkçe Olan Kelimelere Bitişen "-ci" Eki 71
2.3.1.2. Kökü Arapça Olan Kelimelere Bitişen "–ci" Eki 75
2.3.2. Türkçedeki (li) Eki 76
2.3.3. Türkçedeki (lık) Eki 76
2.3.4. Türkçedeki "-sız, -siz" Eki Türkçedeki (Sız, Siz) Eki 78
2.3.5. . Türkçedeki (Hane) Eki 79
2.4. Halep Lehçesinde Kullanılan Bazı Türkçe Edatlar 81
2.4.1. بلكي/ بركي (Belki) 81
2.4.2 اشته (İşte) 81
2.4.3. أنجق (Ancak) 81
2.4.4. هَمْ... هَمْ (Hem Hem) 82
2.4.5. يا...يا (Ya..Ya) 82
2.4.6. يوق (Yok) 82
2.4.7. أمان (Aman) 82
2.5. Halep Lehçesinde Kullanılan Bazı Türkçe Zarflar 83
2.5.1. شيمدي/شندي (Şimdi) 83
2.5.2. دوز دوغري (Düz Doğru) 83
2.5.3. أرالق (Aralık) 83
2.6. Türkçeden Geçen Kelimelerin Arapça Dil Kurallarına Dâhil Edilmesi 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI TÜRKÇESİNİN HALEP LEHÇESİNE SÖZCÜK BİLİM VE SES BİLİM YÖNÜNDEN ETKİSİ

3.1. Sözlük Bilimi Yönünden Etkisi 87
3.1.1. Sözlük Anlam 87
3.1.1.1. Anlamını Koruyarak Halep Lehçesine Geçen Türkçe Kelimeler. 88
3.1.1.1.1. Halep Lehçesinde Hala Kullanılmakta Olan Kelimeler 88
3.1.1.1.2. Halep Lehçesinde Kullanılmayan veya Az Kullanılan Türkçe Kelimeler. 105

3.1.1.2. Anlamında Kısmen Değişikliğe Uğrayarak Halep Lehçesine Geçen Kelimeler 111
3.1.1.3. Anlamı Değişime Uğrayarak Halep Lehçesine Geçen Kelimeler 119
3.1.2. Bazı Türkçe Kelimelerin Halep Lehçesi Bağlamında Kullanılması 124
3.1.2.1. Muzaf, Mevsuf veya Matuf Olarak Gelen Kelimeler 124
3.1.2.2. Bazı Dalga Geçme, Azarlama ve Sövme Terkipleri 127
3.1.2.3. Bazı Ata Sözleri ve Alıntılar 129
3.2. Osmanlı Türkçesinin Halep Lehçesine Ses Yönüyle Etki Etmesi 132
3.2.1. Bazı Türkçe Seslerin Halep Lehçesine Geçmesi 133
3.2.2. Türkçeden Geçen Kelimelerde Meydana Gelen Ses Değişimleri 135
3.2.2.1. Ses Değişiminin Kalıpları 136
3.2.2.2. Ses Değişiminin Tezahürleri 137
3.2.2.2.1. Bazı Seslerin Tahrif Edilmesi 138
3.2.2.2.1.1. Sesli Harflerin Telaffuzundaki Tahrif 138
3.2.2.2.1.2. Sessiz Harflerin Telaffuzundaki Tahrif 138
3.2.2.2.2. Bazı Seslerin Değişmesi 139
3.2.2.2.3. Bazı Seslere Ekleme Yapılması 139
3.2.2.2.4. Bazı Seslerin Hazf Edilmesi 139
3.2.3. Halep Lehçesinde Tafhim Olgusu 139
SONUÇ 141
ÖNERİLER 144
KAYNAKÇA 145
ÖZGEÇMİŞ 152

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
hz.	: Hazreti
İnc.	: inceleme
m.	: Miladî
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vdğ.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin, Arap ülkelerine 16. asırda başlayıp yaklaşık dört asır süren hükümrânlığının bir neticesi olarak; Arap ülkelerinin tümü, özellikle de Suriye, Osmanlı'nın topraklarına girmesiyle -mimari, ticaret, sosyal, dinî, dilsel vs.- her alanda büyük bir etkilenmeye şâhit olmuştur. Türk ve Arap halklarının sosyal, ekonomik, ticârî ve dinî olarak iç içe geçmesinin, günlük hayata her yönüyle büyük bir etkisi olmuştur, bunların başında ise dil gelmektedir. Dil alanında hem Türkçe hem de Arapça, karşılıklı büyük bir etkileşim yaşamışlardır. Öyle ki, Arap halklarının hayatlarının her alanında, her türlü kesim ve toplumsal grubun dilinde Türkçe kelime ve terkiblerin yaygın olduğunu ve kullanıldığını görüyoruz. Buna karşılık, diğer dillerden etkilendiği ve hatta Arap dilinin Türk dilinden etkilendiğinden çok daha fazla miktarda, Türk dilinin de Arap dilinden etkilendiğini görüyoruz ve bu kelimelerin büyük kısmı, günümüzde hâlen Türk halkının dilinde yaşamaktadır.

Suriye'nin kuzeyinde, Türkiye sınırında bulunan Halep şehri ise Türk halkının kültüründen ve dilinden yaşanan bu etkilenmeden en büyük nasibi almıştır. Bu durum, tam sınırda olan konumu ve Osmanlı için doğuya girişin kapısı, Batı devletleri için ise Arap ülkelerine girişin kapısı oluşundandır. Ayrıca ticârî, sosyal, mimarî, askerî ve dinî alanlardaki yerinin de bunda büyük payı vardır. Osmanlının izleri, günümüze kadar bütün alanlarda özellikle de dil alanında sürmektedir. Halep halkının dillerinde hâlen yüzlerce Türkçe kelime olduğunu görüyoruz. Ama bu etkileşim dil alanındaki çalışmalarda hakettiği yeri bulamamıştır, özellikle de lehçeler alanında. Zira ancak "et-Teessür ve't-Tesîr Beyne'l-Luğati'l-Arabiyye ve't-Turkiyye" veya "el-Kelimâtu't-Turkiyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve'l-Lehceti's-Suriyye" gibi, bazı dergilerde yayınlanmış olan bu etkileşimin sistemi incelemesi ve tasnifinden bahsetmeden yalnızca bir Arap ülkesindeki Türkçe kelimeleri sıralayan bazı makaleler ve çalışmalar görüyoruz. Bu makalelerin içeriği ise Arapçada veya Suriye, Mısır, Irak gibi belli bir ülkenin lehçesinde mevcut olan Türkçe kelimeleri sıralamaktan öteye geçmiyor. Ancak bu etkileşimi; bilimsel, tahlilî ve kapsamlı şekilde ele alan bir çalışmaya ne Halep lehçesi ne Suriye lehçesi ne de diğer Arap ülkelerinin lehçelerinde rastlayamadık. Mesela bizim bu çalışmada kaynak olarak kabul ettiğimiz "Mevsû'atu'l-Esedî"de dahi dildeki bu kelimelerin geçişinin sistemini tasnif ya da tahlil etmeksizin yalnızca Halep lehçesindeki bu kelimeleri bulabildiği kadar manasıyla birlikte zikretmiş ayrıca onun asrında Halep halkı arasında yaygın olan bazı

söz öbekleriyle örneklendirmiş ve bunu yaparken ister Türkçe ister Arapça olsun kelimenin köküne de değinmiştir ve bu eseri, Halep dilindeki kelimeler için bir sözlük olarak sayılmıştır.

Şimdilerde Arap lehçelerinde yaygın olan bazı Türkçe kelimeleri ele alan bazı Arapça ve Türkçe makaleler yayınlanmıştır. Ancak bu çalışmalar bu alanda az ve dar kalmış, ayrıca maksadı yerine getirememiştir. Zira Türkçeden olan bu etkileşimin sadece bazı örneklerini ele almakla kısıtlı kalmıştır.

1. Araştırmanın Problemi ve Amaçları

Osmanlı Döneminde Halep lehçesi birçok etkenden ötürü Türkçeden etkilenmiştir. Bu etkilenmenin izlerini, insanların dillerinde açıkça görüyoruz ve bazı kaynaklar da buna işaret ediyor. Fakat acaba Türkçe, Halep lehçesini ne kadar etkilemiştir? Bu etkilenmenin hacmi ve şekli nedir? Bu etkileme ve etkilenme sadece bazı kelimelerle sınırlı mı kalmıştır, yoksa terkipleri, söz öbeklerini ve başka örnekleri de kapsamış mıdır? Türkçeden alınan kelimeler Halep lehçesinde aynı şekliyle, sesiyle ve anlamıyla korunmuş mudur, yoksa uğradığı herhangi bir değişiklik var mıdır? Bu etkilenmede rol oynayan etkenler nelerdir? Bu çalışma, bu sorulara cevap vermeye çalışarak bu konuyu araştıracaktır.

Bu araştırmanın asıl amacı Osmanlı Türkçesinin kelimeler, terkipler, sesler, yani genel olarak dil alanında Halep toplumunun her tabakasında bıraktığı dilsel etkiyi ve bu iki dil arasındaki etkileşimde rol oynayan etkenleri açıklamaktır. Ayrıca bu etkinin hacmi ve şeklini de tesbit etmektir. Daha sonra Türkçeden alınıp Halep lehçesinde kullanılan ve günümüze kadar bu şehrin sâkinlerinin dilinde dolaşan bu kelime ve terkiplerin tasnifini yapmaktır.

2. Araştırmanın Önemi

Osmanlının Arap topraklarına olan hükümrânlığının çok açık somut etkileri vardı, özellikle de etkileri görünür biçimde günümüze kadar gelen sanat, mimarî ve kültür alanlarında bu etkiler daha da açık bir şekilde gözükmektedir. Osmanlı Türkçesi dört asır boyunca bu ilkelerin resmî dili olup ayrıca yazışma dili ve divanların diliydi. Bu çalışmada Türk ve Halep toplumlarının Osmanlı hükümrânlığı boyunca birbiriyle ne kadar etkileşim içinde olduğuna değindik. Zira o dönemde Halep vilâyeti stratejik, ticarî, kültürel, dinî ve diğer birçok alanda büyük önem arz ediyordu. Türkçeden yaşanan bu dilsel etkilenmeden en büyük payı almasının sebebi

de buydu. Bir diğer açıdan araştırma, Arap dilinin esnekliğini, canlılığını ve o dilin ruhunu kaybetmeden ve kelimenin kökünü de değiştirmeden başka dillerle etkileşime açık olduğunu ispat etmektedir.

İki dil arasındaki bu etkileşimin sonralarda Türk ve Halep toplumunun yakınlaşmasında büyük rol oynamış olması; Halep şehrinin merkezinin coğrafî açıdan Türk topraklarına yakınlığına ve özellikle de bir vilâyet merkezi hâline gelip "Halep Vilâyeti" ismini aldıktan sonra Osmanlı Saltanatı döneminde bu bölgeye verilen öneme bakılırsa muhtemeldir.

3. Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın temel varsayımlarını aşağıdaki gibi açıklayabiliriz:

- Dil canlı bir ögedir, bu yüzden onu konuşanların değişmesi ve gelişmesinden etkilendiği ve onun da değiştiği varsayılır.
- Bir dili konuşanların coğrafî olarak yayılması, çevrelerinin ve çalışma alanlarının değişmesiyle, o dili konuşma yöntem ve üsluplarının da değiştiği, buna bağlı olarak da tek bir dilde birden fazla lehçe ortaya çıktığı varsayılır.
- Dillerin toplumlarının sonucu birbiriyle karışması ve iç içe geçmesinden canlı dillerin birbirlerinden etkilenmesi sonucu doğduğu varsayılır, ki Osmanlının Arap ülkelerine hükümrânlığı döneminde Arapça ve Türkçeyi de birbirinden etkilenir kılan bu durumdur.
- Osmanlının Suriye topraklarına hükümrânlığı döneminde Halep, Türklerle en çok iç içe geçmiş olan şehirlerden biri idi. Bu yüzdem Suriye'nin şehirlerinin en önemlilerinden biri ve Türkçeden en çok etkilenen şehri olduğu varsayılır.
- Türkçe kelimelerin Halep halkının bütün tabaka ve gruplarının dilinde bulunmasına bakılarak Türkçenin Halep lehçesine olan etkisinin büyük ve çeşitli olduğu varsayılır.
- Halep lehçesinde yaygın olup Türkçeden alınmış fiil, sıfat, edat ve zarfların bulunmasına dayanalırak Türkçenin bu lehçe üzerine sözdizimsel ve morfolojik bir etkisi olduğu varsayılır.
- Halep lehçesinde bulunan Türkçe kelimelerin anlamlarının, seslerinin ve şekillerinin Türkçedeki kökünden farklı olmasına bakılarak bu iki dil arasındaki geçişte değişiklikler olduğu varsayılır.

- Arapçada telaffuz edilen seslerin sayısının ve mahreçlerinin Türkçedekinden farklı ve daha çok olmasından, ayrıca Türkçede o harflerin mahreçlerinin birbirine yakınlığından ötürü Halep lehçesine geçen kelimelerin seslerinde büyük değişiklikler olacağı varsayılır.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır: Birincisi, bilimsel ve tarihî bilgilerin toplanıp karşılaştırıldığı ve Halep lehçesinin tanımlandığı teorik bölümdür. İkincisi ise, Halep lehçesinde bulunan Türkçe kelimelerin tümevarım yöntemiyle zikredildiği; daha sonra bunların tahlilinin, tanımının ve Türkçe kökleri ile karşılaştırmasının yapıldığı uygulamalı bölümdür. Ayrıca bu bölümde; bu etkileşimin sistemi, nasıl olduğu ve iki dil arasındaki geçişte ortaya çıkan gramatik, morfolojik, anlamsal ve sessel değişimler çıkarılmıştır. Öyleyse araştırma şu yöntemlere dayanmaktadır: Tarihsel, tanımsal, karşılaştırmalı, tümevarımsal, incelemeli ve çıkarımsal. Bu çalışmada bazı Osmanlıca harfleri, lehçeye dâhil olmuş olan seslerin simgesi olarak kullandık ki bunlar şöyledir:

Türkçede p'ye karşılık gelir. : پ

Türkçede g'ye karşılık gelir. : گ

Türkçede ç'ye karşılık gelir. : چ

Türkçede v'ye karşılık gelir. : ڤ

Türkçede z'ye karşılık gelir. : ژ

Araştırmanın sınırlarına gelince o ise Osmanlı Türkçesinin, Halep şehrinin merkezindeki kadîm mahallelerde oturan Halep halkının lehçesinde Osmanlı'nın Halep'e (1516-1916) yılları arasında hükümrânlığı döneminde bıraktığı dilsel etkiyi incelemektir. Biz bu dilsel etkilenmenin kalıntılarını günümüzde dahi Halep halkının dilinde görüyoruz. Bu çalışmam ve araştırmam sırasında, bu durumu açıklamak için ve bu duruma şâhit olan şeylere birçok örnek zikrettim. Ancak sadece bu araştırma kapsamında bu alandaki bütün örneklerin zikredilmesi mümkün değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL, LEHÇE VE ARAPÇA İLE OSMANLICA ARASINDAKİ ETKİLEŞİM FAKTÖRLERİ

Dil, insanın hayatında temel bir sosyal ihtiyaçtır, onsuz yaşayamaz. İnsanının dilin kendisi olmadan yaşayamadığı temel bir toplumsal ihtiyaçtır. İnsanların yeryüzündeki farklı çevrelere dağılması, dillerinin çeşitliliğine ve doğalarının farklılaşmasına yol açmaktadır. Dil, konuşanlarının düşüncelerini yansıtır ve konuşanlarını anlatır. İnsanların birbirleriyle sosyal iletişime, etkileşime ihtiyaç duyması dillerin birbiriyle etkileşime geçmesine yol açmaktadır. Bu sebeple dillerin kendisi (diğer diller ile) etkileşmekte, değişmekte, gelişmekte; diğer dilleri etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Türk dili ve Arap dili bunun en güzel örneğidir.

Osmanlı Türklerinin Arap topraklarına girmesi ve halklarıyla etkileşime geçmesinden dolayı iki dil arasında etkileme ve etkilenme olgusuna şahit olmaktayız. Osmanlı topraklarına yakın olması ve halkının Osmanlı halkıyla doğrudan etkileşime geçmesinden dolayı bu etkilenmeden en büyük payı Halep şehri almıştır.

Bu bölümde araştırma konusunu teorik anlamda ön plana çıkarmaya çalışacağız. Dilin ve lehçenin tanımından, aralarındaki farktan, ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerden ve lehçeler ile fasih dil arasındaki dil seviyesinden başlayarak, daha sonra Arapça ve Türkçe hakkında bilgi vereceğiz. İki dilin bağlı olduğu dil ailesinden başlayarak herbirinin geldiği yeri, Türklerin ve Arapların yaşadığı tarihi ve politik aşamalar nedeniyle iki dilin değişimi ve gelişiminden bahsedeceğiz.

Her iki dilde de genel özellikler, yapı ve oluşum özelliklerinden bahsedeceğiz çünkü bu özellikler dil geçişindeki etkilenme biçimini ortaya koymaktadır. Arapçanın özellikleri, kelime bilgisi ve cümle yapısı, diğer dillerden nasıl etkilendiklerini ve dile giren kelimelerle nasıl başa çıkacaklarını belirleyecektir.

Türkçenin Arap dili üzerindeki etkisi, böyle bir çalışmada konuşulamayacak kadar büyük bir konu olduğundan, Osmanlı yönetimi sırasında Osmanlı Türkçesi tarafından etkilenen bölgeleri incelemek için Osmanlı Türkçesinin Halep lehçesi üzerindeki etkisini ele almayı yeterli gördük. Hiç şüphe yok ki bir toplumun başka bir dilden etkilenmesinin sebepleri vardır. Bu nedenle Osmanlı Devletinin Halep üzerindeki

egemenliğinden dolayı Halep lehçesine, Osmanlı Türkçesinin katkıda bulunmasına etki eden faktörleri görmekteyiz. Halep şehri kısaca tanıttık ve özellikle Osmanlı yönetimi dönemindeki öneminden bahsettik ve günlük konuşmalarında halkının konuşma tarzını belirledik ve böylece bu çalışmanın teorik tanıtım bölümünü tamamladık.

1.1. Lüğat ve Lehçe

1.1.1. Lüğatın Sözlük ve Istılah Anlamı

Lügat, فُعْلة fu'le vezninde gelmekte olup *konuştu* manasına gelen لغا يلغو لَغْواً fiilinden türetilmiştir. اللَّغا: ses, واللَّغو: telaffuz etmek manasındadır ve mastarı "lağveten"dir. ولَغِيَ يَلْغَى لَغَىً heceledi manasındadır. Çoğulu لُغَىً ولُغات ولُغُون dır. لُغَويّ nispet ismidir[1]. Eski âlimler bazen, bugün kullandığımız gibi lügat yerine lisan kelimesini kullanmışladır. Lügat lafzı Kuran-ı Kerim'de hiç kullanılmamış, onun yerine lisan kelimesi kullanılmıştır. "Apaçık Arap lisanıyla, biz onu senin dilinde (lisanında) indirerek kolaylaştırdık[2]."

Dilin ıstılahi anlamı: Dilden anlaşılan şey ıstılah manasıdır. Lügatin ıstılah manası farklı anlamlarda ve bağlamlarda kullanılmasından dolayı genel itibariyle kapalılıktan arı değildir demek mümkündür. Bazen Arapların lügatı örneğinde olduğu gibi herhangi bir milletin kelamı anlamına gelebilir. Lügat, kendisiyle lafızların söylendiği ve ibarelerin anlaşıldığı şeydir. Bu bütün insanların kabul ettiği genel bir manadır. Bu geleneksel bir anlayıştır ve daha çok özelleştiririlmiş ikinci manası dil bilmidir. Bu ilimle uğraşana dilci denir. İster ses yönüyle ister sarf yönüyle ister nahiv yönüyle ister anlam yönüyle olsun dilin hangi yönüyle ilgilenirse ilgilensin bu alan ihtisaslaşmak isteyenler için bir alandır. Üçüncüsü ise lehçe manasında kullanılmasıdır. İbn Cinni'nin Hasais'inde ki kitap baplarında bu manada kullanılmıştır; Temimlilerin lügati, Hicazlıların lügati gibi…[3]

Lügatı tanımlayanların çalıştıkları alana göre lügatın birçok farklı tanımı yapılmıştır. Onlardan bazılarını burada ele alacağız:

"Dil tüm insanların birbirine ihtiyaçlarını anlattığı seslerdir[4]."

---

1 El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa,* thk. Abd'ulazim Mahmud, İnc. Muhammed Ali Neccâr, ed-Daru'l-Mısriyye, 1964, VIII/197; İbn Manzûr*, Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali'l-kebîr, Muhammed Ahmed Hasbu'l-lah, Haşim Muhammed eş-Şâzili, Babu Lağa, Daru'l-Meârif, Kahire, V/4049; ez-Zubeydî, Muhammed Murteda el-Hüseynî, *Tacu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kamûs*, thk. Abdülmecid Katamiş, thk. Abduazîz Ali Sefer, Abdülkerim Cuma, Mue'ssesetu'l-Kuveyt li't-Takdîmi'l-İlmi, Kuveyt 2001, XXXIX/467; *El-Muncid fi'l-luğati ve-l-a'lâm,* Katolik Basını, Beyrut 1960, 26. baskı, s. 726; el-Cevheri Ebu Nasr İsmaîl b. Hammad, Es-Sıhah, thk. Ahmed Abdulgafûr Attar, *Babu lağa,* Daru'l-İlm Beyrut 1990, 4. baskı, VI/2484.

2 Enis, İbrahîm, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye,* Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, Kahire 1965, 3. baskı, s. 15-16; Şahin, Abdussebur, *Fi ilmi'l-luğati'l-Âm*, Müe'ssesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, 6. baskı, s. 22.

3 Mücahit, Abdülkerîm, *İlmu'l-Lisâni'l-Arabi*, 1. baskı, Daru Usame, Ürdün 2009, s. 9.

4 İbn Cinni, Ebu'l-Feth, Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccar, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1952, I/33.

"Bil ki dillerin hepsi sanata benzeyen yeteneklerdir. Çünkü lügat dildeki ibareler için konmuş farklı manalara sahip melekelerdir. Bu melekelerin tam ya da eksik olması durumuna göre kaliteli özellikler ve eksiklikler mevcuttur. Bu da sözcüklerden değil cümle yapılardan dolayıdır[5]."

Eski Arap âlimleri dili bu şekilde tarif etmişlerdir. Bu tanımların dil teriminin tanımında kapsamlı ve genelleştirilmiş olma eğiliminde olduğunu mülahaza edilmektedir. Çünkü lügat birtakım sesler olarak ya da toplumların değişmesiyle değişen ve dilin sahip oldukları olarak kabul edilir. Bu sesleri de her toplum kendi ihtiyaçları ve amaçları doğrultusunda kullanır[6]. Ancak modern tanımlar daha özel, sınırlı ve daha dar görünüyor. Bu da eğitim alanlarının ve entelektüel fikirlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Dil araştırmacının kendi uzmanlık alanına göre dilin işlevlerini, doğasını ve doğanın özelliklerini içermektedir. Onlardan kimi dili sözlük yönüyle tanımlamaktadır. Kimileri de dili felsefi, toplumsal ve sosyolojik olarak tanımlamaktadır. Burada bazı çağdaş Arap araştırmacıların tanımlarını aktaracağız.

"Dil, bir toplumun belirli bir toplumdan alarak kullandığı özel bir sosyal sistemdir. Onunla bazı özel görevler gerçekleştirilir. Yeni nesil onu eski nesilden alır. Bu sistem belirli aşamalardan geçerek sosyal, politik, ekonomik, dini sistemlerden ve buna benzer sistemlerden etkilenir[7]."

"Dil, insanların birbirleriyle iletişim kurmak için kullandıkları geleneksel bir ses kodları sistemidir[8]."

"İnsanların kendi aralarında fikir ve duygu alışverişinde bulunmak için kullandıkları keyfi sembollerden oluşan bir sistemdir[9]."

"Dil, sonradan edinilen sosyo-kültürel ve psikolojik bir olgusudur, zihninde test yoluyla elde edilen bir grup dilsel fonetik sembolden oluşan bireyin doğal biyolojik özelliği değildir[10]."

"Geleneksel önemi olan kavramsal işaretler sistemidir[11]."

---

5 İbn Haldûn, Veliyi'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dâru'l-Balahi, Şam 1. baskı, s. 378.

6 Alp, Musa, *Arap Dili ve Bazı Özellikleri,* Giriş Basım, Adana 2016, s. 2.

7 es-Se'ran, Mahmud, *İlmu'l-Luğa*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, s. 49.

8 Enis, İbrahim, *el-Luğa beyne'l-kavmiyyeti ve'l-âlemiyye*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır 1970, s. 11.

9 el-Havli, Muhammed Ali, *Mucemu İlmi'l-Esvât*, Ferezdak Ticari Yayınları, Riyad 1982, 1. baskı, s. 145.

10 Ferîhe, Enis, *Nazariyyatün fi'l-Luğa*, Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, Beyrut 1981, 2. baskı, s. 14.

"İsimler ve istenen manalar için konan kelimelerdir ve her toplumun kendi dili vardır[12]."

"Dil manalar için konan lafızlardır[13]."

Batılı bilim adamlarının da dil için kullanmış olduğu birçok tanım vardır. Aşağıda onlardan bazılarını zikretmeye çalışacağız:

"Dil işaretlerden oluşan bir sistemdir[14]."

"Tamamen insani olan ve içgüdüsel olmayan araçlarla isteğe bağlı semboller aracılığıyla düşünceleri, duyguları ve arzuları iletmektir." "Gönüllü olarak yayınlanan bir semboller sistemi aracılığıyla fikirleri, duyguları ve arzuları iletmek için tamamen insani bir yoldur. Konuşanın dikkate alması gereken kendine has düzeni ve özellikleri vardır. Konuşan sözü buna göre söyler[15]."

"Dil aralığı sınırlıdır veya sınırsızdır, her cümle uzunluk bakımından sınırlıdır ve sınırlı sayıda terkipten oluşur[16]."

"Lügat, dil melekesinin sosyal bir ürünüdür ve üyelerin bu melekeyi uygulamalarına yardımcı olmak için bir toplum tarafından benimsenen gerekli birtakım gelenekler bütünüdür." "Fikirleri ifade eden bir işaretler sistemidir[17]."

Zikredilen tanımları incelediğimizde, ana dilimizi kolaylıkla konuşabilmemize rağmen, dilbilimcilerin kapsamlı bir bilimsel dil tanımını formüle edemediklerini görmekteyiz. Öyle görünüyor ki daha eski olmasına rağmen İbn Cinni'nin tanımı daha kapsamlı ve daha mantıklı bir tanımdır. Çünkü İbn Cinni dilin tanımında kelimelere değil seslere itibar etmektedir. Bu da yaptığı tanımın daha kapsamlı bir tanım olduğunu göstermektedir. Böylece bu tanım çerçevesinde dilin sosyal, bilişsel ve iletişimsel işlevini tanımlayarak insanlığın toplumsal çeşitliğiyle çeşitlendiğini de

---

11 Şahin, Abdussebur, *Fi ilmi'l-luğati'l-Âm*, s. 27.

12 İbn Hazım, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I/29.

13 el-Âmedî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezâk Afifi, Muessesetu'n-Nur, Beyrut h. 1402, 2. baskı, III/73.

14 Vendryes, *el-Luğa*, çev. Abdulhamid ed-Devahîlî, Muhammed Kassas, *Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye*, Kahire 1950, s. 31.

15 Jspersen, *el-Luğatu beyne'l-ferdi ve'l-muctema'*, Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, çev. Muhammed Abdurrahman Eyyüb, Kahire 1954, s. 6

16 Chomesky, Naeum, *Nizâmu'l-irâb*, çev. Yue'yil Yusuf Aziz, İnc. Mecit el-Maşite, Dâru'ş-Şuûni's-Sekafiyeti'l-Âmme, 1987, 1. baskı, s. 17; el-Hüseyin Beşşuz, *Munezzametu'l-Muctemae'l-İlmi'l-Arabi*, 2016, Http://Arsco.Org/Article-Detail-95-10-0: ulaşım tarihi, 10.07.2018.

17 De Susser, Ferdinand, *İlmu'l-Luğati'l-âm*, çev. Yueyyil Yusuf Aziz, thk. Malik Yusuf Matlebi, Dâru'l-Afaki'l-Arabiyye, 1985, s. 27-34.

açıklamıştır. “Bütün toplumlar onunla ihtiyaçlarını aktarmaktadır.” Bu anlattığı şeylerde eski ve modern âlimler ittifak etmektedir. Racihi ve diğer âlimler de bu tanımı tercih etmektedir[18]. Geri kalan tanımların bir kısmı dili sadece lügat, anlam, belagat ve şekilsel yönüne hasretmiştir. Bazıları dilin diğer işlevlerini, sesini ve etkileyici doğasını ele almadan dile sadece duyguları ifade eden bir araç olarak itibar etmektedirler. Bazıları Sosyal işleviyle ya da yalnızca sembolik doğasıyla bağlantılı olan yönünü ön plana çıkartmıştır. Bazıları sadece felsefi yönünü ele almıştır. Bazıları dilin psikolojik yönünü ele almış ve hepsi de dilin diğer yönlerini ihmal etmiştir. Bu da araştırmacıların diğer tanımlara göre daha kapsamlı ve mantıklı olan İbn Cinni’nin tanımına meyletmesine yol açıştır.

Araştırmacı, bu tanımların tümünden dilin doğasını, işlevini ve mahiyetini çıkartabilir yani dil, toplumsal bir olgudur. Onunla gerekli ihtiyaçlarını kendi cinsiyetinde olan toplumlara aktarabilir. Tanımlardan anlaşılacağı gibi dil insanlığın farklı yönleriyle bağlantılı olan genel bir konudur. Bundan dolayı dil farklı bilgi alanlarına girmektedir. Özellikle son dönemler de dilin tanımında da çok fazla çeşitlilik görülmektedir. Bu çeşitlilik dilbilim, beşerî bilimler ve sosyal bilimlerde görülmektedir.

1.1.2. Lehçenin Lügat ve Istılahi Manası

Lehçenin lügat anlamı: Çekimi iki şekilde gelmektedir. Birincisi lehçe bütünden ayrılmış bir parça manasınadır. لهج الفصيل يلهج أمه إذا تناول ضرعها يمتصه koyunun yavrusu emmiş, emmeye alışmış anlamında “lehece” kullanılır. Süt İkincisi lehece (لَهَجَ) fiilinden türemiştir. Yani bir şeye düşkün olmak, alışkın olmak manasındadır. أُولِعَ به (ona uygun oldu) ولَهِجَ به (ona yaklaştı) cümleleri de bu manayı ifade etmektedir yani (إذا أُغْرِيَ به فثابر عليه) onu baştan çıkarttığı zaman onun üstesinden gelir[19]. Bu iki anlamda kelimenin kökeni ile insanın telaffuz biçimi arasındaki ilişkinin varlığına uygundur. İnsanın dil ile karşılaşması ve onu ailesinden ve çevresinden alması, tıpkı deveyi emen yavrunun ondan süt emmesi gibidir. İnsanda dili öğrenmek istediğinde ona ihtiyaç duyar, tıpkı özel bir şeye ihtiyaç duyan ve onu

---

[18] el-Hamd, Ganim Kudurî, *Ebhâs fi’l-Arabiyyeti’l-Fusha*, Dâru Ammar, Ürdün 2005, h. 1426, 1. baskı, s. 7.

[19] el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa,* VI/54- 55; Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Es-Sıhâh*, I/339; İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan el-Ezdiyyu’l-Basri, *Cemheretü’l-Luğa*, Dâru Sadır, h. 1345, 1. Baskı, II/114; Ez-zebidi, Muhammed Murteda Hüsyni, *Tacu’l-arûs min cevahiri’l-kâmûs*, VI/192; İbn Manzûr*, Lisânu’l-Arab*, XLV/45, s. 4085.

alan kişi gibi[20]. Lehçe aynı zamanda dil demektir. Denilir ki doğrusu اللَّهْجَة واللَّهَجَة "ha" nın sakin veya fethalı okunmasıdır[21].

Istılah manası ise insanın dilinin üzerine inşa edililen dildir. Onun üzerinden dilin görevleri gerçekleşir. Lehçe; kelimenin terennüm edilmesi ve konuşmanın şekli olarak kabul edilmiş, dilde bunları konuşmanın aleti olarak kabul edilmiştir[22]. Lehçe hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar aşağıdaki gibidir:

"Daha büyük bir insan topluluğunun konuştuğu bir dilin küçük bir gurup tarafından belirlenmiş bazı adetler çerçevesinde kullanılmasıdır. Aynı dilin kullanıldığı geniş çevrelerde özel bir çevrenin belirli yöntemlerle o dili kullanmasıdır[23]."

"Belirli bir çevreye ait bir dizi dil niteliğidir ve bu özellikler bu çevrenin tüm üyeleri tarafından paylaşılır[24]."

"Kendine has özellikleri olan dilsel geleneklerden ibarettir. Lugat veya lisan kendisinden meydana gelmektedir. Arapça gibi lehçeleri eskiden beri Arap kabileleri arasında yayılmıştır[25]."

"İnsan dili, insanlığın çocukluktan bu yana oluşturduğu bir dizi vokal alışkanlıklarla temsil edilen insan dilidir. Günlük konuşmanın yapıldığı ve günlük yaşamın taleplerinin karşılandığı sıradan ilişkilerde kullanılır[26]."

"Bir gurubun herhangi bir dili konuşma yöntemidir. Onları aynı dili konuşan diğer guruplardan ayırır. Lehçe bazen toplumsal olur. Bir toplum katmanını diğerinden ayırır. Bazen de bölgesel olur bir bölgeyi diğerinden ayırır[27]."

---

20 Necah, İbrahim, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2008, s. 91.

21 Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Es-Sıhâh*, I/339; ez-Zebidi, Muhammed Murteda Hüseyni, *Tacu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, VI/193.

22 el-Ferâhîdî, Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdulhamid Haendavi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, h. 1443, 1. baskı, III/92,391; ez-Zebidi, *Tacu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, VI/193; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLV/45, s. 4085.

23 Robbins, R.H. *Mucezu târihi ilmi'l-luğa*, çev. Ahmed Aved, *Meccelletu Âlemu'l-Maarife*, s. 227, Kuveyt 1978, s. 53; ebu'l-Ferec. Muhammed, *Mukaddime li-Dirâseti fikhı'l-luğa*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1966, s. 93; Hamed, Hilal Abdulgaffar, *el-Lehecâtu'l-Arabiyyetu neş'eten ve tatavvuren*, Mektebetu Vehebe, Kahire 1993, 2. baskı, s. 33.

24 Enis, İbrahim, *el-Luğa beyne'l-kavmiyyeti vel-âlemiyye*, s. 15- 16; Necah, İbrahim, *el-Lehecatu'l-Arabiyye*, s. 65.

25 Macid, Abdülkerim, *İlmu'l-lisani'l-Arabi*, Dâru Usame, Amman, Ürdün 2009, s. 144.

26 Paul Deng, Schul, *Lehcetu Cuba el-Arabiyye*, 1. baskı, Dâru's-Sudaniyyeti'l-il-Kutub, Hartum 2005, s. 9- 10.

27 el-Havlî, Muhammed Ali, *Mucemu İlmi'l-Esvât*, s. 146.

"Bir insan grubunun amaçlarını ifade ettiği dilsel bir sistemdir. Ancak bu grup bu dilin ait olduğu büyük grubun bir parçasıdır. O konuşanın dilidir ve başkalarını anlama aracıdır. Standart şartlarda konuşmacı tarafından desteklenen konunun prensip ve ilkelerine dayanmaktadır ve aynı zamanda doğru bir zaman düzeyini dikkate almaktadır[28]."

Eski Arap âlimleri bugün lehçe olarak isimlendirdiğimiz şeyi bazen lügat kelimesi için bazen de lahn kelimesi için kullanmaktadırlar[29] ve denildi ki بِاللُّغَيَة şeklinde de kullanılmıştır[30]." Lehçe ortak olan bir tek dili farklı yöntemlerle konuşmaktır.

1.1.3. Dil ve Lehçe Arasındaki Fark

Modern dilbilimsel çalışmalarda dilin çağlar boyunca lehçelerine bağlandığı bilinmektedir. Bu lehçelerin niteliklerinin çoğunun klasik dile geçişine yol açar. Bu lehçelerin özelliklerinin çoğunun klâsik dile farklı seviyelerde aktarılmasına yol açar. Ta ki klasik dil lehçelerle mezc olmuş bir duruma gelsin[31]. Lehçe dilin değişmesi ve gelişmesinin kaynağı olarak görülür[32]. Her dilin kendi lehçeleri vardır ve hiçbirinin diğerine bir üstünlüğü yoktur. İnsanların konuştuğu şey dilin lehçelerinden biridir. Dilin kendisi değildir[33]. Ortak dil lehçelerle yan yana yürür[34]. Dünyadaki diller insanların birbirleriyle iletişim kurma araçlarıdır. Ancak lehçeler ise bir dili konuşmanın yoludur. Bu lehçeler her beldede farklı olabilir. Aynı bölgede olan farklı mıntıkaların da ön plana çıkmış farklı lehçeleri olabilir. Bir beldede bir tane dil ancak onlarca lehçe olabilir. Böylece lehçe için bir dili konuşmanın yöntemidir demek mümkündür. Lehçe insanın başkalarını anlayabilmek için kullandığı dildir. Ancak bazen standart şartlarda konuşmacı tarafından dikkate alınan prensip ve ilkeler temelinde gerçekleştirilmekte ve bazen de onun doğru seviyesini hesaba katmaktadırlar.

---

28 el-Mubareki, Yahya Ali, *Eseru ihtilaFi'l-lehecâti'l-Arabiyyeti fi'n-Nahv*, 1. baskı, Dâru'n-Neşri li'l Câmaeât, Kahire, s. 15.

29 Enis, İbrahim, *El-Luğa beyne'l-kavmiyyeti vel-âlemiyye*, s. 15-16; Necah, İbrahim, Lehecâtu'l Arabiyye, s. 65. Mubareki, Yahya Ali, *Eseru ihtilafi lehecâti'l Arabiyyeti Fi'n-Nahv*, s. 15.

30 er-Racihi, Abduh, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Museyyere, Beyrut 2007, s. 63.

31 Şefiuddin, Muhammed, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye ve alakatuha bi'l-Fusha*, Dirasatu'l-Câmiati'l-İslamiyeti'l-Âlemiyye, Bangladeş 2007, IV/75

32 Feriha, Enîs, *el-Lehecât ve uslûbu dirâsatiha*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1989, 1. baskı. s. 61.

33 el-Havli, Muhammed Ali, *Mucemu ilmi'l-esvât*, s. 146; De Susser, Ferdinand, *İlmu'l-Luğati'l-Âm*, s. 195.

34 Vendryes, *el-Luğa*, s. 326.

Lehçenin kullanıldığı ortam her biri kendine has özellikleri olan birkaç lehçe ile daha geniş ve daha kapsayıcı bir ortamın parçasıdır. Fakat hepsi bu ortamların üyeleri arasındaki iletişimi kolaylaştıran bir dizi dilbilimsel olguyu paylaşmaktadırlar. Aralarındaki konuşmanın ne olabileceğini anlamak bu lehçeler arasındaki bağın ölçüsüne bağlıdır. Dil olarak adlandırılan şey birkaç lehçeden oluşan bu kapsamlı çevredir. Dil ve lehçe arasındaki fark âm ve hâs arasındaki fark gibidir[35]. Dil birçok lehçeyi kapsar. Lehçeler bir dil çevresinde çoğalır. Lehçelerin kendi aralarına bir sınır koymak çok zordur. İki bitişik bölge arasında kesin çizgiler çizmek mümkün olmadığından bunların her biri diğerinde bulunmayan bir dizi genel özellik ile birbirinden ayırt edilebilir. Lehçesel farklılık aynı bölge insanları arasında ki duyguların gerçek anlamlarıdır. Öyle bir duyguyla konuşurlar ki bu onlara yakın olan bir bölgenin duygularını ifade etmelerinden daha farklıdır[36]. Bir lehçe diğerlerinden bazı fonemler, fonemlamalar ve bazı seslendirme özellikleri olan yazma, çizim, uzatma ve uygulama yönleriyle diğerlerinden ayrılır. Lehçeler bazen de sarf, nahiv, mana ve kavramlar yönünden birbirinden farklılıklar gösterirler[37].

Halk dilinde ise klâsik dilden kaba, melodi ve sesin çarpıklığı, semantik, gramer ayırt edilebilir. Bu da yabancıların çoğalması onlarla sürekli etkileşimde bulunmaktan kaynaklanmaktadır[38]. Tüm bu lehçeler diğer dillerden bağımsız bir dil oluşturan bir dizi dilsel özellikleri ve sözel alışkanlıkları paylaşırlar. Sözcüklerin ve anlamların büyük çoğunluğunda ve kelimelerin yapısında ve cümlelerin oluşumuna bağlı olan durumların çoğunda ortak olmalıdır. Kelimelerin çoğunda farklılık, sözcüklerinin yapısında özel kurallar ve cümleler yapısında kendine has bir özellik varsa lehçe o zaman lehçe olmaktan çıkar. Kendi başına müstakil bir dil olur. Tıpkı İbranicenin Arapçadan ayrılıp kendi başına bir dil olması gibidir. Bu diller dilbilimsel bölümlerinin de farklılık göstermesi için birbirinden daha da uzaklaşır[39].

Yukarıdakilerden hareketle dilin bir ulusun halkı arasında kullanılan resmi, sözlü veya yazılı bir iletişim aracı olduğu görülmektedir. Buna da Arapça, İngilizce ve Türkçe gibi birden fazla ülkede konuşulan dilleri örnek verebiliriz. Ancak lehçe ise

---

35 Şahin, Abdussebur, *Fî ilmi'l-luğati'l-Âm*, s. 225; er-Racihi, Abduh *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'ânîyye*, s. 51; Mubareki, Yahya Ali, *Eseru ihtilaFi'l-lehecâti'l-Arabiyyeti fi'n-nahv*, s. 15.

36 Vendryes, *el-Luğa,* s. 213.

37 El-Havli, *Mucemu ilmi'l-esvât*, s. 146.

38 Hawkly, Kadriye, *et-Tecsir beyne'l-Ammiyeti ve'l-Fusha fî tedrîsi'l-luğati'l-Arabiyyeti li'n-Nâtıkîne bi ğayriha*, el-Mucmeletu'l-Arabiyyetu li'n-Nâtıkîn bi Ğayriha, 2017. I/43.

39 Enis, İbrahim, *fi'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, s. 15- 16.

herhangi bir çevrenin bazı özellikleri ve nitelikleriyle dili telaffuz etme şekliyle farklılaşır. Bu durumda aynı dili konuşanlar arasında olabilir. Bu da bir şehirden diğerine ve muhtemelen bir bölgeden diğerine değişebilen gayri resmi olan yerel bir dildir. Suriye lehçesi, Mısır lehçesi, Irak lehçesi gibi… Bunlar bu duruma örnek verilebilir. Coğrafi bölgeler birbirine yaklaştıkça aradaki mesafeler kısaldıkça lehçeler arasındaki nitelik farkı da azalmaktadır. Bu da lehçeler arasındaki farklılıkları en aza indirerek bir şehirdeki farklılıkların durumuna indirger. Böylece Halep ehlinin lehçesi, Humus ehlinin lehçesi, Humusun kenar semtlerinin lehçesi dersin. Konuşma bölgeleri ve konuşma stillerinin birbirine yaklaşması bir şehirdeki mahalleler arasındaki konuşma farklılıklarının daha az oluşmasına etki eder. Böylece Halep'teki Esil Mahallesinin lehçesi veya Cellum Mahallesinin lehçesi diyebilirsin[40].

1.1.4. Lehçelerin yayılma sebepleri

Dil yaşayan bir varlıktır. Canlıları etkileyen her şey fakirlik ya da zenginlik, darlık ya da genişlik, yayılmak ya da içe kapanmak, yaşamak ya da ölmek onu da etkiler. Dil ulusun ve uygarlığın, sistemlerinden, geleneklerinden zihinsel yönelimlerinden, kültüründen, sosyal ve ekonomik ilişkilerinden vb. şeylerden etkilenir. Bu alanların herhangi birinde olan her gelişmenin ifade aracı olan dil üzerinde bir etkisi vardır ve bu nedenle diller halkların tarihinin en doğru kaynağıdır. Bir milletin uygarlığı ne kadar büyür ve gelişirse dili de o kadar büyür ve gelişir. Böylece dilin yöntemleri ve söylemin sanatsal çeşitliliği artar. Bu dil zamanla gelişir ve diğer dillerle yapılan herhangi bir dilsel çatışmaya daha dayanıklı olur ve daha korunaklı hale gelir. Arapça, Kur'ân ve İslâm dininin dili haline geldikten sonra bu duruma en doğru örnek olabilir. Arap olmayanların İslâm'a girmesinden sonra Arapça dil eğitimi vermek ihtiyaç haline geldi. Gün geçtikçe ammi lehçeler fasih olan dilin yerini almaya başladı. Böylece her bölgenin kendine has lehçesi oluşmaya başladı. Her bölgenin kendisini diğer bölgelerden ayıran kendine has terimleri ortaya çıktı. Bundan dolayı kişinin kelamına bakarak onun hangi bölgeden olduğunu bilmek çok kolaylaştı. Arapların lehçelerinin çeşitliliğine rağmen fasih Arapça onları bir araya getiriyor. Ancak modern Arapça lehçeler, asıl Arapçadan fazlasıyla uzaklaşmıştır çünkü bu lehçelere büyük ölçüde yabancı dillerden (Türkçe, İngilizce, Fransızca, İtalyanca gibi) kelime ve kavram girmiş durumdadır. Bu da bu halkların Araplarla

---

[40] El-Cellum ve Esile Halebin İki Eski Mahallesidir. Bkz. el-Esedî, *Ahyâ'u Haleb ve esvâkuha*, thk. Abdulfettah Revas Kaleci, Vezaretu's-Sekâfe, Dımaşk 2006, s. 194.

olan etkileşimlerinden dolayı olmaktadır. Bu dilsel etkileşimi, bazıları "dilbilimsel çatışma" olarak adlandırmaktadır[41]. Bazıları da bu etkileşimi aslı olmayan bir şey olarak belirtti.

Ortak Arap diline gelince, bunun için aşağıdaki soruları sorabiliriz:

Arapça başta farklı lehçeler halindeydi sonradan mı tek dil haline geldi yoksa tek dildi ondan mı lehçeler meydana geldi? Arapça oluşumunda lehçelerin tümünden mi çoğunluğundan mı yoksa belirli bir etkenle diğer lehçelere galip gelen tek bir lehçeden mi oluştu? Araştırmacıların çoğuna göre Arapça birçok farklı lehçelerden ibaretti sonrada bunlardan tek bir dil meydana geldi. Fasih lehçenin hangisi olduğu hususunda ise âlimlerin çoğunluğu fasih lehçenin Kureyş lehçesi olduğu yönünde görüş belirtmektedirler. Kureyş lehçesi bazılarının dediği gibi en fasih olmak zorunda değil. Ancak yaygın bir şekilde hâkim olan Kureyş lehçesidir çünkü o Kur'ân'ın ve İslâm'ın dili haline gelmiştir[42].

Dilbilimciler dünya dillerindeki lehçelerin oluşmasında genellikle temel ana etkenler üzerinde durmuşlardır.

Coğrafi veya sosyal faktörlerden dolayı tek kişilik ortamlar arasındaki engeller.

Bir dilin diğer diller arasında genişlediğini düşündüğümüzde bu durum topraklarının, coğrafi faktörlerinin ayrılması, doğanın yer değişmesi ve bir grup insandan başka bir gurup insanın ortaya çıkması, bölgenin medeni olmasından bedevi olmasına şehirli olmasında tarım toplumu olmasına kadar her alanda gelişmeye yol açmaktadır. Bu noktada bu tek dilin, bir ulusun halkı arasındaki etkileşimden veya başkalarının tecrit edilmesinden dolayı birkaç lehçeye bölünme olasılığını göz önünde bulundurabiliriz. Bu tecrit sosyal yaşamın doğası, iş hayatı ve meslekler ile ilgili olabilir. Tarımsal ortamların çocukları, endüstriyel veya ticari ortamlardaki çocukların koşullarına aykırı sosyal koşullara sahiptirler ve tecrit edilmiş bu dilsel ortamların katmanları, bir ya da iki yüzyıldan sonra bağımsız olmak üzere gelişmeğe başlarlar. Bu özellikleri ve karakterleri bunların farklı lehçelerle olan farklılıklarını birbirinden ayırır, konuşmanın evrimi zamanla gelişir, fakat bu evrimin yolu, tecrit edilmiş

---

41 Seddîk, Leyla, "İhtikâku'l-lugât ve eseruhu fi tatavvuri'l-luğa", *Mecelletu'l-Mumaresati'l-Luğaviyye*, Cezair 2014, s. 37.

42 Yakup, İmil Bedii, *Fıkhu'l- luğa ve hasa'isuha,* Dâru'l-İlm, Beyrut 1982, 1. baskı, s. 122- 123.

ortamlar arasında çevreden çevreye değişir.[43] Vedreys'in de dediği gibi bundan koşullara ve yerlere bağlı olarak sınırlanamayan ve sürekli değişime uğrayan çeşitlilik ile karakterize edilen, her bir özel grup ve her bir mesleğin lehçesi ve kendi terminolojisi olan "özel bir halk lehçesi" oluşturmaktadır[44].

- Savaşlar veya göç neticesinde dilde meydana gelen çatışmalar.

Dildeki çatışma veya sürtüşme farklı lehçelerin yayılmasının en önemli sebeplerinden biri sayılmaktadır. Bir toplum başka bir dili konuşan başka bir topluma ait kara parçasını işgal ettiğinde işgal eden ve işgal edilen dil arasında çatışma meydana gelir. Neticede iki dilden biri bazen bazı küçük etkileşimler bırakarak galip gelir. Şam'da ve Irak'ta Aramiceye, Mısır'da Kıptice ye galip gelen Arapça gibi. Bazen çatışan bu iki dilden bu iki dilin de özelliklerini taşıyan ortak bir dilde meydana gelebilir. Burada etkileşim iki dil arasında aynı ölçüde olabilir ya da güçlü olan dil güçsüz olanı daha çok etkiler. On birinci yüzyılda İngiltere'nin Norman istilası gibi[45].

Öte yandan Vendryes'a göre bir dilin sürekli gelişmesi dış etkenlerin etkisiyle mümkündür. Bu durum herhangi bir dilin gelişmesi için olmazsa olmaz bir etkendir. Komşu dillerin bir dilin gelişimi üzerinde genellikle olumlu etkileri vardır. Bu etkileşimden kurtulabilecek hiçbir dil yoktur[46]. Tarihte, bu dil çatışmasının etkisine pek çok tanık vardır. İslâm ülkelerinde fetih sonrasında yayılan Arap lehçeleri bunun bir kanıtıdır ve mevcut Arapça lehçelerin de dilsel etkişimin etkilerinin birçok tezahürü vardır[47].

- Diğer sebepler

Halklar arasında kültürel, medenî ve ticari ilişkiler, diller arasındaki etkileşimi derinden etkileyebilir[48]. Bu etkileşim yoluyla iki dilde karşılıklı kelime alışverişi olmakta bunun neticesinde de yeni bir lehçe ortaya çıkmaktadır.

Buna ek olarak, dil, her ne kadar tek bir tane olsa da, İki insanın tek bir şekilde konuşamadığı kabul edilmekte konuşan bireylerin sayısıyla dil birden fazla

---

43 Enis, İbrahîm, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, s. 20; Racihi, Abduh, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, s. 51- 52.

44 Vendryes, *el-Luğa*, s. 315.

45 Enis, İbrahîm, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye,* s. 21-22; Hacızade, Muhin; Şehristani, Feride, *Sılatu'l-lehecâti'l-mua'sire bi'l-fusha ve eseruha fiha*, s. 36.

46 Vendrys, *el-Luğa*, S. 348; Hacızade, Muhin; Şehristani, Feride *Sılatu'l-lehecâti'l-mua'sire bi'l-fusha ve eseruha fiha*, s. 37.

47 Racihi, Abduh, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, s. 63.

48 Sedik, Leyla *İhtikaku'l-luğât ve eseruhu fi tatavvuri'l-Luğa*, s. 37.

olabilmektedir[49]. Böylece bütün bir milletin farklı grupları ve farklı sınıfları nasıl bir tek şekilde konuşabilir?

1.1.5. Dil ve Lehçeler Arasındaki Dilsel Seviye

Dil ve lehçenin anlamlarını, dil ve lehçe arasındaki farkları ve lehçelerin ortaya çıkış sebeplerini açıkladıktan sonra günlük yaşamımızda konuştuğumuz dilin, farklı insan toplulukları arasında ki seviyesi nedir? Fasih dil deyince ne kastetmekteyiz? Dillerin telaffuzunda doğru ölçü nedir? Dil ve lehçeler toplum tarafından ne zaman kabul görür? Araştırmacıların lehçeleri tanımada ve onları konuşmadaki tutumu nedir? Lehçenin dil kurallarının dışına çıkması kendisini beklenen amacı gerçekleştirme ve kişiler arasındaki iletişimi sağlama konusunda makbul sayar mı? Bu Sorularının cevaplarını araştırmamız gerekmektedir.

Dil üzerinde yapılan modern çalışmalar dil üzerinde yapılan klasik çalışmalardan farklıdır. Muhammed Îd'e göre dil üzerinde yapılan klasik çalışmalar normatif bir bakış açısıyla yapılmıştır. Ancak dil çalışmalarındaki modern bakış açısı normatif bakış açısıyla morfolojik bakış açısını harmanlamıştır.

Modern dilin sağlıklı olmasının standardı -Batı ve Araplardan olan bir gurup araştırmacıya göre- telaffuz sırasında doğru seviyeye ulaşmasıdır. Doğru seviye şudur: "Dilin gelişmesi dikkate alınarak özel bir zamanda özel bir ortamla sınırlı olan dilsel gelenek dikkate alınarak, araştırmacı tarafından belirtilen konuşmacının aktivitesine tekabül eder[50].

Dil seviyesindeki modern teorinin temellerini oluşturan beş tamamlayıcı temel esas vardır. Konuşan bunların sayesinde konuşmasını doğru bir şekilde gerçekleştirir. Bu esasların hepsini ihlal etmek bunları tek tek ihlal etmek gibidir. Bu nedenle bunlardan ikisini ihlal etmek kelamı doğru olmaktan uzaklaştırır ve kelamın hatalı olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Bu esaslar şunlardır:

- Dil kullanımının sosyal düzeyi dikkate almak.
- Dilsel örfün, dilin sağlıklı olan sistemiyle uyum sağlaması
- Dili özel bir zaman ve çevreyle sınırlamak
- Dilin gelişimini göz önünde bulundurmak

---

[49] Vendryes, *el-Luğa*, s. 395.

[50] İd, Muhammed, *Mustevâ luğavî li'l-fusha ve'l-lehecât ve li'n-nesri ve'ş-şi'r*, Dâru Sekâfeti'l-Arabiyye, Kahire 1981, s. 11.

- Araştırmacının tanımladığı konuşmacının dil seviyesi ve faaliyeti

Îd, bu temellerin doğrudan (Otto Gasperson, Sapir, Gardner ve Bloomfield gibi) bazı dilbilimcilerin görüşlerinden alındığını söylemektedir. Araştırmacılar dilin toplumsal bir olgu olduğuna inanmaktadırlar. Toplumsal merkezden ayrı büyüyemez. Kontrol veya varsayım olmaksızın, konuşmayı kabul veya reddetmede dilsel geleneği hesaba katmak gerekir. Dilsel gelenek yani onun sistemi toplumsal düzeyde (dini, bilimsel ve edebi...) kullanımının kökenine göre sesler, formüller, sözcükler ve yapılar anlamına gelir. Bu gelenek özel bir zaman ve çevreyle sınırlıdır çünkü gelenek belirli bir çevre veya zamanla sınırlandırılmazsa hem telaffuz hem de çalışma karışıklığa ve yanlışlığa maruz kalır çünkü belirli bir çevrenin dil bilgisinin başka bir çevrede kontrol edilmesi doğru olmaz. Böylece belirli bir zaman diliminden alınan bir dil seviyesini başka bir dönemdeki bir dil için dayatmak doğru olmaz. Aksi takdirde bu durum zorbalığa ve rahatsızlığa yol açacaktır. Kişi kendi zamanında bulduğu sisteme göre dili konuşur çünkü dil asırdan asıra değişir ve ayrıca araştırmacıların dili sürekli geliştirme kararlılığının da dikkate alınması gerekir çünkü dilin durağan oluşu fikri isabetli bir fikir değildir ve uygulamada yeri yoktur. Hiç kimsenin gelişmekte olan dili durdurmasına ve engellemesine imkân yoktur. Bu durum genel olan diller, özel olan diller ve lehçeler için geçerlidir.

Doğru seviye, konuşanın aktivitesi ile ilgilidir. Çünkü kökeni olsun ya da olmasın söylediklerinde dikkate alınan ölçü budur. Araştırmacının rolü, konuşmacıların faaliyetlerini ve performansını nasıl gerçekleştireceğini ve nasıl kurulacağını tanımlamaktır. Konuşmacıların dil faaliyetlerine uyduğunda doğru, uymadıklarında hata sayılan katı kurallar koymak değildir. Dil konuşan için dikkate alınan bir ölçü, araştırmacı için ise gözlemlenebilen bir olgudur. Doğru düzey, dilbilimcilerin genel dil kurallarını göz önünde bulunduran standart formülasyonu olarak adlandırdıkları şeyden farklıdır. Ancak dilsel geleneğin, toplumsal geleneğin, zamanın, çevrenin ya da dildeki gelişimin dikkate aldığı doğru seviye başka bir şeyden ibarettir. Bu da Standart formülasyon, özel dil geleneği dikkate alınarak sağlanır. Ancak doğru seviye genel sosyal şartları, gelenek, çevre, zaman ve dil gelişiminin genel şartlarını gerekli kılar. Bundan dolayı Gardnır dil nedir diye sorar ve kimin uyulması gereken kuralları, ilkeleri, kullanımları ve kelimeleri belirleme yetkisi vardır? İşte burada yerel lehçeler ve sosyal sınıflar vardır ve her birinin kendi dil sistemi ve gelenekleri vardır. Üyesi olduğu grubun dilini kullanan kişi, belirlenmiş

kurallara uymadığından dolayı konuşmasından vazgeçmez. Ancak bu durumda, dillerin kural ve düzenlemeleri içermediği anlamına gelmez. Bilakis Ortak lehçelerde bile yazılı dillerin kurallarından daha katı kurallar vardır. Köylülerden biri aksanı ve tonlaması farklı olan başka bir köye gitse hemen sesin, sözlerin ve konuşmanın akışındaki nüânsların kendi tonlamasından ve aksanından farklı olduğunu fark eder. Bireylerin kullandığı ve kullanımı yaygınlaşan kelime ve kavramların uzman tarafından değiştirilmesi kolay olmaz yani bu durum, bu dili kullananların dilsel kullanımından kaynaklanmaktadır. Dildeki kurallardan ve özelliklerden kaynaklanmamaktadır. Ancak bu kullanım kuralları geçersiz kılmamakta ve dilsel yetkinlikten vazgeçmemektedir. Kurallar ve standartlar, dilin kullanımı ve geliştirilmesi ile tutarlı olmalı, katı ve zorba olmamalı ve genel sosyal geleneği dikkate almalıdır.

Geçmişte dilbilimciler dilin tamamen normatif bir yapıya sahip olduğu görüşünü kabul etme eğilimindeydi. Şimdi ise bu durum tamamen çelişkili bir yönde ilerliyor. Dilbilimsel eserlerin çoğu hem geçmişin hem şimdinin bakış açısıyla dili nitelemektedirler. Konuşmada olmadığı sürece dil bilgisi ve sözlükleri yeterli saymamaktadırlar.

Dil sadece şimdiki değil gelecekte de olan şeydir. Dil, daima hareketli olan ve gelişendir. Bu gelişme en güzel ya da en çirkin veya doğru ya da yanlış olarak nitelendirilemez. Dil veya lehçe, uygarlığın ilerlemesi veya gerilemesine göre geçerliliği ölçmez. Onun geçerliliği ancak, sosyal rolünü onu konuşanlar arasında gerçekleştirebilme, deneyimlerinin, talep ve ihtiyaçlarının ve sürekliliğinin ifadesine cevap verebilme, yeteneği ile ölçülür. O zaman bu dil seviyesinde iki önemli unsurun gerçekleşmesi gerekir. Bunlardan birincisi, sosyal normlara uygunluk; ikincisi de dil sistemini, sesler, formüller, sözcükler ve yapılardaki gelenekleri dikkate alarak açıklığa kavuşturmasıdır[51].

Söylediklerimize binaen dilin üç seviyesinden bahsedeceğiz:

- Yeterli olan dil: En basit şekliyle anlaşabilmek için kullanılan bir araçtır. Bu seviyede geleneksel dil kurallarına uyulmaz. Anlamak kastıyla beraber kelimeleri, sesleri ve kavramları birbirine karıştırarak yabancıların kullandığı dildir.

[51] İd, Muhammed, *Mustevâ luğavî li'l-fusha ve'l-lehecât ve li'n-nesri ve'ş-şi'r,* s. 11-32.

- Doğru dil: Daha yüksek derecede bir anlama aracıdır. Yukarıda zikrettiğimiz doğru dilin kuralları kullanılmadan bu seviyedeki dilde doğru kullanım gerçekleşmez.
- Beliğ dil: İfadede doğruluğu güzellik seviyesini aşmıştır. Bu edebiyat dilidir[52].

Fakat dilbilimsel seviye, sadece lehçe ve klâsik dil ile sınırlı olmayabilir. Bu dil bilimsel seviye başka terimlere de sahip olabilir ve bu terimlerde özel alanlarda kullanılabilir. Örneğin, "eğitim dili" politik alanda ulusal ve uluslararası düzeylerde başka terimler de vardır. En önemlileri "Ulusal dil" ve "Resmi dil" ve "uluslararası dil" gibi[53].

Her dilde bir çevreden diğerine, bir zamandan diğerine ve hatta bir konuşmacıdan diğerine değişen, dili kullananlar açısından doğru bir seviyeye sahip olan lehçeler vardır. Ancak medyada olduğu gibi yazılı veya sözlü olarak bu ortamlar arasında karşılıklı iletişim için resmi ve kamusal pozisyonlarda kullanılan aynı dildeki insanlar arasında açık bir ortak resmi dil vardır.

Arapçada, klâsik dil olan fasih Arapça Kur'ân'ın ve Arap mirasının dilidir. Bu dil bugün resmi işlemlerde, şiir, düzyazı ve genel olarak entelektüel üretimde kullanılmaktadır. Yerel konuşmalara (ammice) gelince, onlar günlük konuşmalarda günlük yürütülen sıradan ilişkilerde kullanılırlar. "Dilbilim" terimi, modern dilbilimciler arasında "konuşma dili", "ortak dil", "konuşulan dil", "lehçe" veya "halkın dili[54]" gibi çeşitli isimler alır. Klâsik dil (fasih Arapça), İslâmî mirasın çoğunda kullanılan dilin yüksek seviyesi, tarih dili, Kur'ân-ı Kerim ve Hadis dilidir. Yerel dil (ammice) ise belirli bir bölgede insanların genelinin fasih dilin kurallarına uymadan konuştuğu dildir.

1.2. Arapça ve Osmanlıca

1.2.1. Kökeni ve tarihi

Arap ve Osmanlı dilleri uzun bir süre Osmanlı egemenliği döneminde birlikte yaşamış ve ortak bir tarih geçirmiş, iki dil arasında karşılıklı etkileşim meydana

---

[52] İd, Muhammed, *Mustevâ luğavî li'l-fusha ve'l-lehecât ve li'n-nesri ve'ş-şi'r,* s. 23-24; Hicazi, Mahmud Kahmi*, Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, Dâru Kubaa, Kahire, s. 13-14.

[53] Hicazi, Muhammed Fehmi*, Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, s. 14- 15.

[54] Yakup, *Fıkhu'l-luğa ve hasâ'isuha*, s. 144- 145.

gelmiştir. Bu etkileşimin boyutlarını ve mekanizmalarını anlamak ve tanımlamak için bu dillerin kökenlerini ve tarihini ele almaya çalışacağız.

Arapça ve Türkçe dilleri, kaynaklandıkları ana dil gruplarının iki farklı gruba aittir. Türk dili, Doğu Çin'den Doğu Avrupa'ya, Kırım'dan Kuze'ye ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanan bir bölgede insanların konuştuğu bir dilidir. Bu dili konuşan insanlar farklı ülkeler arasında bölünmüş durumdadır: Çin, Orta Asya, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan'ın bir parçası, Anadolu, Afganistan ve kuzey İran. Türkçe, Osmanlı devletinin mirasçısı olan ve Anadolu'da ve batı Trakya'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti devletinin ayrıca Sovyetler Birliğinden ayrılan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın resmi dilidir. Yaklaşık 90 milyon insan bu dili konuşmaktadır[55].

Türk Dili: Dilsel köklerin yakınlaşmasından ziyade dilbilimsel yapıya benzeyen bir dil grubu olan Altay dil ailesine aittir. Tüm bu diller sıfat veya eliptiktir yani kelimenin köküne eklenirler. Başka bir deyişle, kelimenin bir kökünden -ki bu da genellikle bir hecedir- anlamlar çıkarmak için çeşitli son ekler ve pasajlar eklemek veya çeşitli dilbilgisel işlevleri gerçekleştirmek için eklemeler yapılır. Bu dillerin ses yönünden en önemli ortak özelliklerinden biri hareket uyumluluğunun olmasıdır. Bu kelime içindeki temel hareket, son eklerin hareketlerinin kalanını kontrol eder ve onlarla uyumlu hale getirir. Bu uyumluluk, Ural-Altay dil ailesine mensup tüm dillerde Türkçede olduğu gibidir. Sondan eklemeli diller, Hint Avrupa ve Sami dil ailesini oluşturan kelimeden türetmek yoluyla gerçekleşen dillerden farklıdır. Ural-Altay dil ailesine mensup olan bu dillerdeki yapısal benzerlik araştırmacılar tarafında bu dilleri tek bir dil ailesi haline getirmektedir. Bu dil ailesine ek olarak Fince, Moğolca, Macarca da girmektedir.

Ural dilleri:

Ural dilleri Ural-Altay dillerinin Avrupa kanadıdır. Bu grubun en önemli dilleri şunlardır: En yaygın ve en gelişmiş uygarlık olan Fince, Macarca ve Rusya'daki gruplar tarafından konuşulan Samoyed.

---

[55] Eş-Şaman, Mesed b. Suveylim, *Kavâidu'l-luğati't-Turkiyye*, Metabiu Camieti'l-Melik Suud, Riyad 1996, s. 2; Mahmud, Seyyid Muhammed Seyyid, *Târîhu'd-devleti'l-Osmaniyye*, Mektebetu'l-Adab, Kahire 2007, h. 1428, s. 15- 20.

Altay dilleri:

Altay dilleri Ural-Altay dillerinin Asya kanadını oluşturmaktadır. Altay dilleri aşağıda zikredeceğimiz ortak özelliklere sahiptir: Sesler (hareketler ve ses uyumluluğu…), Kelime oluşturma (son ek) bazı temel ortak sözcükler bu dillerin ortak özelliklerindendir. Türkçe, Azerice ve Abazyca bu dil gurubundandır. Özbek, Tatar, Kazak, Çuvaş, Türkmen, Başkurt, Kırgız vb. diller ise Türkçe lehçeleri olarak kabul edilen Türklerin konuştuğu dillerdir[56].

Bazı araştırmacılar Türk ana dilini (Gök-Türk) iki dile veya iki lehçeye (coğrafi olarak) ayırmışlardır:

- Doğu Türkçesi: Hicri Dokuzuncu yüzyılda iki lehçeye bölünmüştü:

  - Kapçak lehçesi; Mısırdaki Memlukler tarafından kullanılmıştır.
  - Çağatay lehçesi; Cengizhan'ın oğlu Çağatay'a nispet edilir. Bugün onun yerini Özbek lehçesi almıştır.

- Batı Türkçesi: Oğuzların kullandığı dildir. Bu da üç bölüme ayrılmıştır.

  - Azeri lehçesi: Kuzey İran'da, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve Hazar Denizi'nin bazı bölgelerinde kullanılmaktadır.
  - Türkmen lehçesi: Hazar Denizi'nin doğusunda Türkmenistan Cumhuriyeti halkı tarafından konuşulmaktadır.
  - Anadolu lehçesi: Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzde kullandığı lehçedir.

Bu lehçeler arasında küçük farklar vardır. Ancak Türklerin geniş coğrafyalara yayılmasıyla aradaki farklar artmıştır. Şu anda Türkiye'de kullanılan Türkçe temel Türk dilinin bir koludur[57].

Arap Dili: Bu dil, Asya ve Afrika ülkelerinde uzun zamanlardan beri ortak olan Afro-Asya dil ailesinden türemiş olan Sami dil grubuna aittir. [58] Bu dillerden bugüne kadar hayatını sürdüremeyenler olduğu gibi bugüne kadar yaşamış olan da

---

[56] Hicazi, Muhammed Fehmi, *Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, s. 209- 222; Akar, Ali, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyatları, Özeener Matbaası, İstanbul 2006,. s. 51.

[57] Eş-Şaman, *Kavâidu'l-luğati't-Turkiyye*, s. 2; Akar, *Türk Dili Tarihi*, s. 50-55; Mahmud, Seyyid Muhammed Seyyid, *Târîhu'd-devleti'l-Osmaniyye*, s. 20.

[58] Es-Salih, Subhi, *Dirasât fi fıkhı'l-luğa*, Darü'l-İlm, Beyrut, Lübnan 2009, s. 39; Abduttevvab, Ramazan*, Fusûl fi fıkhı'l-luğati'l- Arabiyye*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1999, s. 34; Yakup, *Fıkhu'l-luğa ve hasâisuha*, s. 117.

mevcuttur. Bu dillerin ilk beşiği Arap yarımadasıydı (Hicaz, Necd, Yemen, vs.). Daha sonra kuzeye (Mezopotamya'ya) göç etti. Burada da Akad dilleri yayıldı. Şam diyarının Kuzeybatı bölgesi ise Kenan dillerinin beşiğiydi. Güneybatı bölgesi Arap ve Habeş dilinin yaşam yeriydi[59].

Afro-Asya dillerinin üst kolu, insan uygarlığında açık bir role sahip olan bir dizi antik ve modern dil içerir. Sami diller, bize ulaşan en eski insan dilleri arasındadır. En eski Sami dil gurubu mensubu ise Mezopotamya bölgesinde M.Ö. 2500 yıllarında yaşayan Akad dilidir. Günümüzde aynı zamanda, aralarında İbranice, modern Aramca lehçeleri, Amharca ve diğerleri de dâhil olmak üzere en önemlisi Arapça ve Amharca olan birçok Sami dili yaşamaktadır. Bütün bu diller temelde tek ve ortak dil olan ancak metinleri günümüze ulaşmayan Sami dilinden türeyerek ve gelişerek günümüze gelmiştir. Sonra farklı dillere ve lehçelere ayrılmıştır. Şüphesiz, farklı olan Sami dilleri arasındaki yakınlaşma derecesi, onları Afro-Asya ailesi içinde bir dal haline getirmektedir. Arapça, İbranice, Akadça da bu Sami dilinin bir dalıdır[60]. Sami diller, ses bilgisi, sarf, nahiv ve anlamsal özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ses bilgisi, ince, kalın, peltek ve boğaz sesi gibi… Sarf, kelime türetme gibi… Nahiv, sayılardaki müennes müzekker, tekil ikil ve çoğul gibi…[61]

Arapça ise kuzey ve güney Arapça olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Güney Arapçası Eski Hamiri veya eski Yemen dili olarak bilinen MÖ 12. yüzyıl ile altıncı yüzyıl arasında yayılmıştır[62].

Kuzey Arapçası; Kaybolan (eski) Arapça ve günümüze ulaşan Arapça'ya bölünmüştür. Eski Arapça, Hicaz'ın kuzeyinde yaşayan Arap aşiretleri tarafından konuşulan lehçeleri gösteren Arapça yazıtlardır. Bu dilin etkisi ortadan kalkmıştır[63]. Günümüze ulaşan Arapça ise Arap Yarımadası'nın merkezi ve kuzeyinde yaşayan klasik Arapça dili denilen Kahtanilerin ve Kenanlıların dilidir. Kur'ân'ın dili olması hasebiyle hiçbir dilin yayılmadığı kadar dünyada yayılmıştır[64]. Mutlak anlamda

---

59 Velneverson, İsrail' (Abu Zu'ayb), *Târîhu'l-lugati's-Sâmiyye*, Matbaatu'l-İtimad, 1939, s. 5- 6; Yakup, *Fıkhu'l-luğa ve hasâisuha*, s. 119- 120.

60 Hicazi, Muhammed Fehmi, *Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, s. 166- 167.

61 Hicazi, Muhammed Fehmi, *Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, s. 167- 168; Velneverson, İsrail' (Abu Zu'ayb), *Târîhu'l-lugati's-Sâmiyye*, s.14- 17.

62 Abduttevvab, Ramazan *Fusûl fi fıkhı'l-luğati'l- Arabiyye*, s. 34.

63 Baytar, İlyas, *el-Ebcediyyetu'l-Finikiyye ve'l-hattu'l Arabî,* Daru'l-Mecd, Dımeşk 1997, s. 94- 95; Yakup, İmil Bedi, *Fıkhu'l-luğa ve hasâisuha*, s. 117

64 Abduttevvab, Ramazan, *Fusûl fi fıkhı'l-luğati'l- Arabiyye*, s. 34.

kendisine Arapça denilen bütün Arap beldelerinde edebiyat, yazı ve konuşma dili olarak kabul edilen dildir.

1.2.2. Tarihsel Aşamalar ve Genel Özellikler

Arap dili birçok aşamadan geçmiştir. İslâm'ın gelişinden önce son şeklini almış ve bağımsızlığını kazanmıştır. Kullanılan ortak dil Kureyş lehçesiydi. İslâmiyet'in ortaya çıkışından sonra Arap dili ve kuralları üzerine aktif çalışmalar başladı. Kur'ân'ın ve sünnetin yazıya geçirilmesi ve korunması, Kur'ân ve sünnetle alâkalı olan tefsir, fıkıh, akide gibi ilimlere gösterilen önem İslâm'ın dili olan Arapçanın önemini arttırmıştır. Peygamber (s.a.v) de İslâm'dan önce yazı dilinde sınırlı olan Arapçanın yazılı dilinin gelişmesi konusunda teşviklerde bulunmuştur.

Zamanın ilerlemesi, İslâm devletinin genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm'a girişi ile dilde lahn (hatalı okuma) olayı başladı ve Arapça'ya yabancı kelimeler girmeye başladı[65]. Abbasi döneminde Arap dili ve İslâm uygarlığı genel olarak zirveye ulaştı. Ancak Abbasilerin son döneminde, İslâm uygarlığı ve Arapça yavaş yavaş gerilemeye başladı ve lehçeler beldeler ve bölgeler arasındaki etkilerini iyice genişletmeye başladı. Osmanlı yönetimi sırasında Arap dili Osmanlı dilinden etkilenmiş ve aynı zamanda bu dili etkilemiştir. Bu etkinin oranı, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına uzaklığı ve yakınlığı ile siyasal ilişkilere, iki halk arasındaki toplumsal ve ticari etkileşime göre değişmiştir.

Daha sonra Arap toprakları batının işgaline uğradı ve farklı devletlere bölündü. Her ülke işgal edildiği devlet tarafında dilleri olumsuz etkilenme konusunda payını aldı ve bu olumsuz etkilenme günümüze kadar devam etmektedir. Arap dili, Sami dillerinin en eski vatanında ortaya çıkmıştır. Onun coğrafi konumu onu izole ederek bağımsızlığını uzun süre korumasına yardımcı olmuştur.

Kendisini ifade etme, seçme, ifade olgusunu koruma, binalarının ve sigâlarının çokluğundan dolayı, değişimini çeşitlendirme ve türetme becerisinden dolayı kendi kendine yeten bir dildir. Mastarlarının ve cemilerinin çokluğu, eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimeler bakımından zengin olması, yabancı kelimeleri Araplaştırabilme özelliğine sahip olması, Sami dil ailesi içinde bu özelliklerini muhafaza ederek kendisine güç katan İslâm'ın gelişi ve Kur'ân'ın indirildiği döneme kadar gelen tek

---

65 Hamd, Ganim Kuduri, *Ebhâs fi'l-Arabiyyeti'l-Fusha*, s. 13.

dildir[66]. Arapça, Sami dil ailesinin sahip olduğu sesleri bu dil ailesine mensup olan diğer dillerden farklı olarak, muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu dil ailesine mensup olan kardeş dillerin bütün seslerini içermekte ve ek olarak bu dillerin koruyamadığı (الثاء والذال والغين والضاد والظاء) peltekse, zel, dad, zı, gayn seslerini de muhafaza etmiştir[67].

Nahiv ve Sarf kuralları açısından geniş bir dilbilgisine sahiptir. Diğer Sami dillerinde yer alan tüm kuralların Arapçada benzerleri varken Arapçada olup diğerlerinde benzeri olmayan birçok kural bulunmaktadır:

- İrâb özelliğine sahip olması
- Kelime ve sözcükler yönünden zengin olması, asıl köken dili olan Sami dilinden kalan bu özellikleri geliştirmesi ve zenginleştirmesi[68]
- Arapçada kuralsız çoğul sisteminin varlığı bu sistem Sami dil gurubu üyelerinden sadece Arapçada, eski Yemencede ve Habeşçe de mevcuttur. Bununla birlikte Arapça kullanımda genişlemiş öyle ki bir müfredin birçok cemisi olmuştur.[69]
- Fasih Arapça dili kelimelerdeki türeme (iştikak) yöntemiyle de Sami dil ailesindeki diğer kardeşlerinden ayrılmaktadır. Bir kelimenin kökünden başına, sonuna, ortasına, eklemeler yaparak yüzlerce kelime elde edebilirsiniz.
- Yabancı dillerden ise nakletme ve Araplaştırma yöntemiyle ayrılmaktadır. Örneğin Araplar Kureyş lehçesini kullanmış ve onu ortak dil haline getirmiştir. Arapça her yönüyle Farslardan ve Romadan uzak olmasına rağmen bu dillerdeki kelimelerin Arapçaya girmesine engel olamamıştır. Kelimeleri Araplaştırma özelliği onu birçok dilden farklı kılmaktadır. Arapçanın yabancı konuşmayı dönüştürme yeteneği onu istediği doğrultuda şekillendirmesine ve kendi kalıplarına dönüştürmesine yardımcı olur.
- Aynı zamanda diğer dillere göre sabit bir sese sahiptir. Harfler, ses sisteminin genişliği nedeniyle, dünyadaki diğer lehçelerin telaffuzlarında değişime uğramamıştır.
- Eril ve dişil, tekil, ikil ve çoğul arasında ayrım yapan bir dildir[70].

Saydığımız bu özelliklere sahip olması, ayrıca Kur'ân'ın ve İslâm dininin dili olması Arapçayı UNESCO tarafından dünya genelinde kabul görmüş bir resmi dil

---

66 Velneverson, *Târîhu'l-lugati's-Sâmiyye*, s. 7; es-Salih, Subhi, *Dirâsât fi fıkhı'l-Luğa*, s. 115- 116
67 Enis, İbrahîm, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, s. 33.
68 Suyuti, Celaleddin, *el-Muzhir fi ulumi'l-Luğa*, Metbeetu's-Saade, Mısır h. 1385, s. 187.
69 Vafi, Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-luğa*, Matbaatu Nahda, Mısır 2004, s. 162- 210.
70 es-Salih, Subhi, *Dirâsât fi fıkhı'l-luğa*, s. 109- 110- 180- 285.

haline getirmiştir. Bu da Arapçayı doğu ve batı üniversitelerinin çoğunda eğitim dili haline getirmiştir[71].

Türkler, Karahanlılar (MS 912-MS 1212) döneminde İslâm'ı devlet olarak kabul etmeye başladılar. Böylece Arap alfabesini kendi dillerinde kullanmaya başladılar ve Kur'ân'ın dili onların hayatlarında önemli bir yer işgal etmeye başladı. Arapça on ikinci yüzyıla kadar Anadolu'nun resmi dili oldu ve bu statüyü on üçüncü yüzyıla kadar devam ettirdi. Eskiden Türkler Uygur alfabesini kullanırdı ve bu alfabelerini Arap alfabesiyle değiştirdiler. Osmanlıların Selçuklularla birlikte yaşadığı ve onların kültürüne ve sahip oldukları topraklara mirasçı oldukları bilinen bir gerçektir. Farisiler de onlara komşu olarak yaşayan bir medeniyetti ve böylece onlardan Farsçayı aldılar ve Osmanlıca Farsçadan etkilendi[72].

Daha önce olduğu gibi Anadolu'nun dili olan Türk dili, Osmanlı İmparatorluğu'nun dili ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dilinin geçirdiği zaman evrelerini dört aşamaya ayırabiliriz:

- Eski Osmanlı dili (Anadolu dili): On birden on beşinci yüzyıla kadar olan aşama. Bu aşamada Arapça Farsça eşliğinde edebiyat, şiir ve sanat dili olarak kullanılmıştır. Daha sonra okullar Arapça İslâmi bilimleri öğretirken Osmanlı dili devletin resmi dili olarak kalmıştır.
- Klâsik Osmanlı dili: On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır ve Arap dili ile birlikte Farsça da klasik Türk dili ile birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlılar Arapça ve Farsça dilbilgisini bir araya getirmiş, devlet dili Türk toplumunun üst sınıflarıyla sınırlı kalmıştır. Türkler bu dönemde kafiye ve vezine özen gösterdiler. Arapça ve Farsça sanatlarını şiirsel eserlerinde kullandılar. "Divan Edebiyatı" olarak bilinen şiirsel ağırlık bu dönemde klasik Osmanlı diline girmiştir. Bu, Osmanlı Türkçesi çok karmaşık hale gelinceye kadar devam etti ve cümle, fiil ve orijinal bazı edatlar dışında Türkçe unsurlarını içermemekte idi.
- Osmanlı dili: On dokuzuncu yüzyılın ortalarından 20. yüzyıla kadar uzanır, Osmanlı dili bu dönemde Batı'dan çok etkilenmiştir çünkü Türkçe dili farklı Batı dillerinden kelime ve kavramlar almaya başlamıştır. Bu durum 1900'lere kadar devam etmiş ancak yazıda Arap alfabesi kullanılmaya devam etmiştir.

---

[71] Abduttevvab, Ramazan, *el-Medhal ilâ ilmi'-luğa ve menahicu'l-bahsi'l-luğavi*, Kahire 1996, s. 13.

[72] ez-Zeyyat, Teysir Muhammed; Bayr, Semire, "et-Teessur ve't-tesir beyne't-Turkiyyeti ve'l-Arabiyye", *Mecelletu Dirasatu'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye*, 2014, sy. 1, s. 4.

Türk toplumunun üst sınıfında Arapça, Batı dilleri ve besteleri ile karışık Farsça dili kullanılmıştır. Bu yeni Osmanlı dili anlaşılması zor ve çok karmaşık bir dil haline geldi.

- Modern dönem (modern Türkçe): Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile başlayan aşama. Bu aşama Türkçede pek çok değişiklikler meydana getirmiştir ve 1928 yılında Arap harfleri Latin harfleriyle değiştirilmiştir. Türk dili yeni bir elbise giydi ve Türkçenin vokal ihtiyaçlarını karşılamak için Latin (ç, ş, ö, ü, o) karakterleri eklendi. Osmanlı dili sadece edebiyat, düşünce ve İslâmi bilimler dili olarak hatırlanan bir dil olarak kaldı. Birçok Arap ve Farsça sözcük ortadan kaldırılmış ve yerini yeni Arapça kelimelerin girişini durduran ve birçok Avrupa dilinin girişine açılan Türk veya Batı sözcükleri almıştır. Ancak buna rağmen hala Türkçe Arapça ve Farsça kelimelerle doludur.

Burada bizi ilgilendiren şey Türk dilinin Arapça ve Farsça dillerden nasıl etkilendiğidir. Müslüman düşünür, kendisini Arap, Farsça ya da Türk görmezden önce kendini Müslüman olarak görmüştür. Bu nedenle Türkler Arapça ve Farsça dilleriyle temsil ettikleri yüksek İslam kültürlerini sergileme konusunda güçlü bir istekleri vardı ve bu yüzden Türkçeyi ihmal ettiler[73].

1.2.3. Dilin Yapısı ve Oluşumu

Daha öncede zikrettiğimiz gibi Arap dili ile Türk dilinin yapısı birbirinden farklıdır. Türk dili bilindiği gibi sondan eklemeli bir dildir. Arap dili, analitik dil varyantının bir dalıdır (yapısı değişerek anlam değiştirir ve birbirleriyle bağlantılı kısımlarını ilişkilerine bağlar)[74].

Arapça dilinde, cümlenin sözdizimi ve cümlenin türevi Türk dilinden tamamen farklıdır. Arapça ve Türkçe dillerine genel bir bakış açısıyla baktığımızda iki dilin nasıl oluşturulduğu ve inşa edildiği arasında pek çok fark olduğunu görebiliriz:

- Arap dilinde yazım sistemi, sağdan sola doğru başlar. Latin alfabesini yeni benimsenen modern Türk dilinin aksine Türk dilinde ise soldan sağa doğru başlar.

---

[73] Şirin User, Hatice, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri,* Akçağ Yayınları, Başer Matbaası, Ankara 2006, s. 27- 28; Akar, Ali, *Türk Dili Tarihi*, s. 50- 55; Avcı, Yaşar, *Arapça Kökenli Osmanlıca Sözcükler, s. 7;* Hicazi, Mahmud Fehmi, *Medhal ilâ ılmı'l-luğa*, s. 216- 217; Eş-Şaman, Mesed b. Suveylim, *Kavaidu'l-Luğati't-Turkiyye*, s. 1.

[74] Es-Salih, Subhi, *Dirâsât fi fıkhı'l-luğa*, s. 46.

Ancak Arap alfabesini kullanan Osmanlı Türkçesi ise sağdan sola başlıyordu ve daha sonra bu durum Latin alfabesinin kabulüyle değişti[75].

- Arapça alfabesi 28 karakterden oluşur, bunlardan sadece üç tanesi sesli harftir. Türk alfabesi 29 harften oluşmaktadır. Bunlardan sekiz tanesi yumuşak ve sert ünlülerden oluşan sesli harflerdir. Türk dili kelime ve eklerindeki vokal uyumluluğunda bu sesli harflere dayanır.
- Arapça cümle fiil cümlesi olduğunda fiille isim cümlesi olduğunda mübtedayla başlar. Türkçede ise fiil cümlenin sonuna gelir. Cümle isim, zamir veya zarfla başlar. Daha sonra cümle tamamlanır ve cümlenin sonunda fiile ek eklenir.
- Arapçada cümle, cümlenin asıl unsuru olan fiil ya da mübtedayla başlar. Cümlenin feri olan car mecru ve zarf genellikle cümlenin ortasında veya sonunda gelir. Ancak Türkçede ise cümlenin feri cümlenin asıl unsurundan önce gelir. Örneğin fiil cümlenin sonuna gelir, fail ve meful fiilden önce geldiği gibi çoğu zaman zarf ta ondan önce gelir. Sıfat mavsuftan önce mudaf ileyh (tamlayan) mudaftan (tamlanan) önce gelir. Arapçada önce fiil ve fail sonrada fer' olan gelir. Mavsuf sıfattan önce, mudaf ileyh te mudaftan önce gelir.
- Arapçada müennes müzekker; müfred, tesniye ve cemi diye kelimeler ayrılır. Ancak Türkçede tesniye ve müennes sigaları yoktur. Sadece bazı isimlerin kendi yapılarında eril ya da dişilik vardır.
- Arapça kökten fiiller ve isimler türetir, kelimeler üretir, fakat Türkçe kökten sözcük üretmek için köke ekler getirir.
- Arapçada fiil zamanının ifadesi Türkçeden farklıdır; Türkçede sadece fiillere zamanın ekini ve zamiri ekleriz. Arapçada, fiilin formu, eylemin türüne ve zamana göre tamamen değişebilir.
- Türk dilinde genel kurallar yoktur. Ancak birçok farklı kural vardır. Bunlarda genellikle üç bölüme ayrılır: zarf edatları, atıf edatları ve bağlaçlar. Bunları başka bir dildeki kurallarla açıklamak mümkün değildir. Türkçedeki zarfı Arapçadaki zarfla açıklamak doğru olmaz. Bunları ancak kendisine delalet eden karinelerle açıklamak mümkün olabilir[76].

---

[75] Ertem, Rekin; *Elifbadan Alfabeye, Türkiyede Harf ve Yazı Meselesi*, Dergâh Yayınları, Emek Matbaacılık Tesisleri, 1. baskı, 1991, s. 76.

[76] Husnî, Yusuf Efendî, *el-İdâhatu'l-vefiyyetu fî kava'idi'l-luğati'l-Osmaniyye*, el-Matbaatu'l-Edebiyye, Beyrut 1885, s. 119- 120.

- Arapçada soru edatları ayrı yazılır ve cümlenin başına gelir. Türkçede ise soru edatlarının durumu ise farklıdır. Bitişik yazılabilir. İsme, fiile hatta cümlenin ferlerinden birine bile bitişebilir.
- Arapça murab ve müştak (türetilen) bir dildir. Zamir isim çeşitlerinden biridir diğer dillerdeki gibi müstakil bir unsur değildir. Anlamlar, binaların değişmesiyle değişir. Cümlenin anlamının değişmesi de kelimelerin irabının değişmesine bağlıdır.
- Arapçadaki istisna büyük bir öneme sahiptir. İrab harekelerine etki eder ve istisnayı gerçekleştirir. Kendisinin kısımları ve edatları vardır. Türkçede ise istisnaya bu denli önem verilmez. Herhangi bir aksamı yoktur. Bazı edatları Arapçadan alınmıştır[77].
- Arapçada birden fazla ismi mevsul vardır ancak Türkçede bu işi yapan bir tek edat mevcuttur.
- Arapçada, yabancı kelimeler genellikle kurallar ve dilbilgisi açısından Arapça kurallarına dâhil edilir ve otantik Arapça kelimelerin gidişatını alırlar. Ancak, Türkçede yabancı sözcükler genellikle Türkçe dilbilgisi kurallarına uymazlar.
- Türkçedeki ekler zaman, soru, hal, olumsuzluk, meful, tamlayan, kişi zamirleri, iyelik zamirleri, bazı bağlaçlar ve bu gibi durumlar için gelir. Arapçada ise durum bundan farklıdır. Arapçada ise bütün bunlar ayrı yazılan edatlar, irab ya da isimlerle ifade edilir[78].

Burada buna benzer birçok örnek vermek mümkündür. Bu farklılıklar hem Arapça hem de Türkçenin dilbilimsel yapısını yansıtır. İki dil arasındaki etki etme ve etkilenme mekanizmasına bakarsak çoğu zaman kelime ve kelimelerle sınırlı olduğunu fark ederiz çünkü iki dil arasındaki cümlenin sözdizimi farklıdır. Örneğin kök Türkçeden alınır ve Arapça kurallarına uydurulur ya da Türkçeden Arapçaya isimler alır; cemi, ekler ve sarf konusunda Arapça kurallarına uyulur. Türkçede aynı şekilde Arapçadan etkilenmiştir. Arapça kelimeleri cemi ya da müfret sîgâsıyla Türkçe dil kuralları çerçevesinde ya da ek ekleyerek alır. Ancak çoğu zaman bunlar Türkçe ses uyumuna uymazlar. Bu nedenle bu kelimelerin kökünün Türkçe olmadığı anlaşılmaktadır.

---

77 et-Turkî, Yusuf İbrâhîm Fahrî, *ed-Damâir beyne'l-luğateyni't-Turkiyye ve'l Arabiyye*, el-Camiâtul'l-İslâmiyye, Medine 1437, s. 32-33; Yunus, Başşâr Bakir, *Türkçe ve Arapçada İstifham Edatları*, Ankara 2008, s. 11; Yunus, Hasan Zeynel, *Türkçe ve Arapçada İstisna Edatları*, Ankara 2009, s. 44.

78 eş-Şaman, *Kavaidu'l-luğati't-Turkiyye*, s. 33.

1.3. Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Lehçesi

1.3.1. Osmanlı Yönetimi Tarihine Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecine kadar beş aşamadan geçmiştir. Bunlar:

- Ortaya çıkışı ve oluşum dönemi (1300-1402)
- Kuruluş ve genişleme dönemi (1402-1516)
- Memlukler ve Osmanlılar arasındaki ilişkiler dönemi (1516-1550)
- Avrupa'ya akınların başladığı dönem (1566-1703)
- Balkanlar sorunu (1703-1839)
- Osmanlı Reformları (1839-1922)

Osmanlılar, esasen Cengiz Han'ın baskısı altında bulunan Maveraunehr'in güney bölgesindeki ülkelerden göç etmiş Türkmen kavimleridir. 1224 yılında Erzincan, Ahlât ve Van Gölü'nün yukarı tarafı olan Doğu Anadolu Bölgesi'ne yerleştiler. Bu kabilelerin başında Osmanlı Devleti'nin kendisine nispet edildiği Ertuğrul Gazi'nin oğlu olan Süleyman Şah vardı. Rumların ve Moğolların Selçuklu devletine galip gelmesiyle 1289- 1329 yılları arasında Osmanlının temelleri atılmıştır. Ardından Osmanlı sultanları devletin iç ve dış yapısını genişletip güçlendirerek devletin topraklarını genişletmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle devlet güçlenmiş; Yavuz Sultan Selim'in Arap ülkelerine başlattığı seferlerle Osmanlı yeni bir aşamaya geçmiştir. Bundan sonra Avrupalı komşularıyla müzakerelere başlamış, Doğu Anadolu'yu alarak, İpek Yolu'nu kontrol etmiştir. Sonra Halep'e yönelerek Mercidabık savaşıyla halebi aldı. Bu Osmanlıların aldığı ilk Arap şehriydi (1516) ve Osmanlıların Arap ülkelerine açılan kapısıydı. Böylece Şam ve Mısır'ı da kontrol altına aldı. 1519 yılında da Mağrip bölgesini aldı[79].

Osmanlı İmparatorluğunda siyasi ve idari sistem Sünni İslâm hukukuna dayanıyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi nedeniyle devlet eyalet sistemine dayanıyordu. Bölgeler eyaletlere ayrılmış ve her eyalet, vali, kadı, defterdar ve nâib ile paşa yönetiminde doğrudan başkente bağlı idi. Büyük şehirlerdeki yeniçeri askerleri padişahın emri altında faaliyet göstermekte, güvenliği sağlayarak, iç kaosu ve ayaklanmaları engellemekteydiler. Böylece merkezi otorite sistemi doğrudan

[79] ez-Zeydî, Mufîd, *Mevsûatu-târîhi'l-İslâmî (et-Târîhu'l-Osmânî*), Dâru Usama, Ürdün 2009, s. 11.

doğruya padişaha bağlıydı. Ancak on sekizinci yüzyılın başında devlet, merkezi kontrolünü kaybetmeye başladı ve daha sonra ekonomik, politik ve askeri zayıflıkla birlikte Arap devletleri kendi yönetimlerinde merkezileştirildi. Böylece halk Arap ülkelerindeki yerli ailelere, azınlık olan aşiret ve kabilelere güvenmeye başladı. Bununla birlikte Osmanlı devletini ortadan kaldırmak için Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü bölgelerde muhalefet eden ayrılıkçı gruplar ortaya çıkmaya başladı. Ancak siyasi ve idari sistem, Allah yolunda savaş, cihad ve İslâm'ın yayılması temelinde askeri statüye dayanıyordu. Bu askeri sistem, sarayda çok iyi dini ve askeri eğitim görmüş Türklerden ve devşirme olan yabancılardan meydana geliyordu. Bunlar yeniçeri ordusunun içinde veya üst düzey komuta merkezinde görev alıyorlardı. Böylelikle, sultana doğrudan savaş ve barış halinde bağlıydılar, iradesine tam olarak itaat ederek muhalif hareketlerin yolunu keserlerdi. Bu sistem, yeniçerilerin gücü zayıflatıldıktan sonra eski konumlarını kaybettikleri 18. yüzyıla kadar böyle devam etti[80]. Daha sonra Arap ülkelerine Avrupa müdahalesi başladı. Bazı sultanlar bir süre reform yapmaya çalıştı ve bir süre merkezi yönetimi güçlendirme çabalarına girdi. Ancak Arap ülkelerine karşı Batı'nın komploları bazı Osmanlı sultanlarının zayıflığı ve Batı'ya açık olmaları, Osmanlı ordusunun geri çekilmesi, Osmanlıların elindeki bölgelerin ve devletlerin tek tek ellerinden çıkmasına sebep oldu. Bu da Arap ülkelerinde Osmanlı yönetiminin sonu, batının etkisiyle Arap ülkelerinde yeni bir çağın başlangıcı oldu[81].

Türkiye'ye gelince, Osmanlı sultanları Batı'yla mutabakata varmak ve Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu tehlikeleri atlatmak için birtakım anlaşmalar imzaladılar. Diğer yandan da Muhalefetteki ittihatçıların devrimlerini ve Türk dilini Araplara dayatma politikasını izleyerek, Arap ülkeleriyle aralarındaki anlaşmazlıkların artmasına ve böylece Arap ülkelerinin Batı işgaline açık hale gelmesine fırsat verdiler[82].

Yukarıdakilere dayanarak, Araplar ve Türklerin ortak İslam kültürüne, politik ilişkilere dayanan derin tarihi, kültürel ve dini bağları olduğunu söyleyebiliriz. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, II. Bayezid'in (1481-1512) hükümdarlığı döneminde Suriye'yi, Lübnan'ı, Filistin'i, Mısır'ı ve Hicaz bölgesini,

---

80 ez-Zeydî, *Mevsûatu-târîhi'l-İslâmî (et-Târîhu'l-Osmânî)*, s. 101-112-117.

81 Ez-Zeydî, *Mevsûatu-târîhi'l-İslâmî (et-Târîhu'l-Osmânî*), s. 201; Avad, Abdulazîz Muhammed, *el-İdâratu'l-Usmanîyye fî Suriyye*, thk. Ahmed İzzet Abdulkerîm, Daru'l-Meârif, Mısır 1969, s. 19.

82 Avad, *el-İdâratu'l-Usmanîyye fî Suriyye*, s. 40….

Buna müteakip dönemlerde de Arap ülkelerinin geri kalanını kontrol etmekte ve bu bölgelerde hüküm sürmekteydi. Arap dilinin öğretilmesi ve Türk kültürünün ortak İslam kültürüne dönüştürülmesi Osmanlı tarafından Selçuklu Türklerinden miras alınan idari sistemin sürekliliğini sağlamak için kaçınılmaz yollardan biriydi. Türk dili ve Arap dili Osmanlı egemenliğinde ortak bir tarih yaşamış ve iki bölgenin ortak tarihine dair pek çok kitap ve eser Türkçe ve Arapça olarak yazılmıştır. Araplar ve Türkler arasındaki siyasi, askeri, sosyal ve ticari etkileşimler göz önüne alındığında, bu sürtüşmenin iki taraf arasındaki dilsel düzey üzerinde net bir etki bıraktığı aşikârdır. Özelliklede İslâm diniyle aralarındaki bu müşterek din bağının dile etkisi daha açık bir şekilde görülmektedir.

1.3.2. Halep Şehri ve Osmanlı Dönemindeki Önemi

Halep bugüne kadar hayatın hâlâ yaşandığı dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Suriye'nin bir şehridir ve Suriye'nin kuzeybatısında Türkiye sınırında yer almaktadır. Halep el-Şahba olarak bilinen bu isim MÖ 2. binyıldaki Hitit yazılarında adı belirtilmiştir. Hititlerin M.Ö. 1600 lü yıllarda işgal ettikleri bir şehirdir ve sonra bağımsız bir krallık olmuştur. Arapların 636 yılında fethine kadar birçok kez işgal edilmiş ve bağımsız bir bölge olarak hayatını sürdürmiştür. Daha sonra h. 922-m.1516 yılında Osmanlı Devleti egemenliğine girene kadar Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Selçuklular, Zenkiler, Eyyubiler ve Memluklerin egemenliği altında yaşamıştır[83]. Bazıları Halep şehrinin en eski tarihinin M.Ö yirmi beşinci yüzyıla dayandığını Doğudaki ilk büyük Sami İmparatorluğu'nun kurucusu olan M.Ö 2523-2515 yıllarında hüküm sürmüş Rimoush bin Sargun Akad tarafından ele geçirilmiş güçlü ve gelişmiş bir şehir olduğunu belirtmişlerdir[84]. Suriye'nin ilk Şam Bölgesi olarak adlandırıldığı, Süryanice ve Süryani yazıtlarının Halep'e nispet edildiği ve daha sonra yıkıldığı söylenir[85].

---

83 el-Halebî, Muhammed Rağib et-Tabbah, *İlâmu'n-Nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, thk. Muhammed Kemal, Dâru'l-Kalemi'l-Arabi, Haleb 1988, I/140; Kacce, Muhammed, *Devru Haleb alâ tarîki'l-harir ve't-tifâki 1207 mea'l-Bundukiyye*, Menşuratu Nedvetu Halep Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye (el-Hayatu'l- İktisâdiyyetu fi Haleb), Halep 2006, s. 47- 48.

84 el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 17; Savvaf, Subhi, Târîhu Haleb, Matbaatu'd-Dad, 1952, s. 16; el-Halebî, *İlâmu'n-Nubelâ bi tarihi Halebi'ş-Şehba*, I/83.

85 İbnu'ş-Şuhne, Abu'l-Fadıl Muhammed, *ed-Durru'l-muntehâb fî târîhi memleketi Haleb*, thk. Abdu'llah Muhammed Derviş, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Dimaşk 1984, h. 1404, s. 10; el-Esedî, Ahyâu Haleb ve esvâkuha, s. 14.

Halep kenti, Toros Dağları'nın yamaçlarından inen Kuveyk Nehri üzerindeki Suriye iç platosunda 38.68.5 km uzunluğunda ve 40.12 derece kuzeydedir[86].

Halep'in isminin kaynağı konusunda ihtilaflar vardır. Denildi ki Halep Arapça sağmak manasında olan (الحَلَب) "hlb" kökünden alınmıştır[87] çünkü Hz. İbrahim (a.s) koyunlarını burada toplar sağardı ve sütünü fakirlere, dağıtırdı. Fakirlerde İbrahim beyaz koyunlarını sağdı (حَلَبَ إبراهيم) derlerdi ve böylece ismi Halep oldu[88]. Ancak Yakut Hamevi ve Esdi bu görüşü tercih etmemektedirler çünkü Hz. İbrahim (a.s) ve Şam ehli o dönemde Arap değillerdi. Araplık oğlu İsmail ve Kahtanlılar zamanında olmuştur. Denildi ki Halep, Humus ve Berze, Amalikaların kardeşlerinin isimleriydi ve onlardan sonra bu şehirler onların isimleriyle anıldı. Bunlar Mehr b. Hays'ın çocuklarıydı. Bunlar güneyden Yunus (a.s) kaçarak buraya yerleştiler. O zamanlar ismi Suba idi. Halep İbn Mehr canlarını ve mallarını korumak için Halep'e kaleler inşa etti. Ta ki Davut aleyhi selam Halep'e kadar gelerek onları oradan çıkarttı. Bundan dolayı Halep ismi Sami kökünden olan bu Halep olarak kaldı. Ayrıca arkeolojik kaynaklar Halep için çok eski isimlerin varlığına işaret etmektedir.[89] Halep'in kurucusu, Hz. Âdem'den sonra 3962'de hüküm süren Ninova krallığına bağlı olan Asur krallarından biri olan Belkuş Musuli olduğunu gösteren kaynaklar da vardır[90]. Öyle görünüyor ki Belkuş'un emriyle Halep'i inşa etme emrini yerine getiren kişi İbn Muhr el-Ma'keli'dir[91]. Denildi ki isimlendirilmesi bunlar dışındaki sebeplerden de olabilir.

Halep, Şam bölgesinin en eski ve en önemli şehirlerinden biridir. Halep eski zamanlardan bugüne hep stratejik bir konuma sahip olmuştur. Halep her zaman Kuzey Şam bölgesinin başkenti, Irak'a ve Doğu Anadolu'ya ve doğudaki İslâm beldelerine açılan kapı olmuştur. Türkiye'nin ve Avrupa'nın doğu kapısı olmuştur. Büyük askeri ve siyasi role sahip olmasıyla birlikte Şam bölgesinin İslâmlaşmasında en büyük etkiye sahip olmuştur. Bununla birlikte, kültürel rolü daha belirgin, etkili ve kapsamlı

---

86 Darâdike, Salih Musa, *Mevkiu Halep Beyne'l-Mutevessiti Ve'l-Furat Alâ Tariki't-Ticareti'l-Alemiyye*, Menşuratu Nedvetu Halep Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye (El-Hayatul İktisadiyyetu Fil Halep), Halep, 2006, h. 1427, s. 33.

87 el-Hamevi, Şihabu'd-Din Ebu Abdullah Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, Dâru Sadir, Beyrut 1977, h. 1397, s. 282.

88 el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 182.

89 el-Hamevi, *Mucemu'l-Buldân*, s. 283; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/86; el-Esedî, Halebu'l-Canibu'l-Luğaviyu Mine'l-Kelime, Matbaatu'd-Dad, Halep 1950, s. 7.

90 el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 17; Kemaleddin, Ömer b. Ahmed b. ebi Cerade, *Zubdetu'l-halbi min târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zekkar, Daru'l-Kitabi'l-Arabi Dimaşk 1997, I/14.

91 el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 18; İbnu'ş-Şuhne, *ed-Durru'l-muntehâb fî târîhi memleketi Haleb*, s. 24.

olmuştur. Halep, binlerce yıldır kıtaları ve okyanusları birbirine bağlayan küresel ekonomik konumunu sürdürerek ipek, baharat, tekstil, koku ticaretinin yapıldığı uluslararası ticaret yollarının kesiştiği bir şehir olmuştur. Tarım arazilerinin verimliliği, kireç taşları, stratejik konumu, doğu ve batı arasında hareket kolaylığı sağlaması, Anadolu ve Arap Yarımadası ile olan bağlantısı, şehrin tarih boyunca sahip olduğu kültürel ve demografik yapısı Halep'in tarihte önemli bir yer tutmasına katkı sağlamıştır[92].

Halep kaleleri, meydanları, çarşıları, camileri ve hamamlarıyla ünlü olup, altı kapılı beyaz taşla çevrili bir ülke olmuş; bir kısmı yıkılmış ve tahrip edilmiş, bazıları da bugüne kadar ayakta durmayı başarmıştır[93]. Bu kapılar: Antakya kapısı Gansirin kapısı Babu'l-cinan, Babu'l-farac, el-Nasr Kapıları, Demir Kapısı, Kızıl Kapı, Bab Al-Neirab, Bab el-Makam kapılarıdır[94].

Kale surlarının kenarında, M.Ö'de inşa edilen iyilik ve bağış sunağı, bir cami ve iki kilise, bunlardan birinde Hz. İbrahim'in ayakta durduğu bir sunak, kalenin dibinde koyunlarının barındığı bir mağara vardı. Yaz aylarında azalan ve kış aylarında çoğalan nehir kale kapısının dibinden süzülür[95]. Yedi ilçeye sahiptir: Seman Dağı, Aynel Arab, Menbiç, el-Bab, Afrin, Azez, Cerablus. Hanları ve çarşıları Osmanlı yönetiminin başında belirgin bir şekilde artmıştır. Yabancılara, tüccarlara ve yolculara ev sahipliği yapan 80'den fazla han mevcuttur. Önemli bir tarım merkezidir (zeytin, incir, Antep fıstığı, üzüm bağları, özel pamuk, nar, karpuz, şeftali vb.). Zirâi ürünlerde oldukça zengin bir bölgedir[96]. Başlıca endüstri ürünleri tekstil, ipek, cam, sabun, çömlek ve diğerleridir[97].

---

92 Kemal'd-Din, *Zubdetu'l-halbi min târîhi Haleb*, I/7; Kacce, Muhammed, *Devru Haleb alâ tarîki'l-harir ve't-tifâki 1207 mea'l-Bundukiyye*, s. 11; el- Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 45.

93 el-Hamevi, *Mucemu'l-Buldân*, s. 282- 283; El-Ğazzi, Kamil b. Huseyn b. Mustafa Bali, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, el-Mabaatu'l-Maroniyye, Halep, II/7- 9; İbnu'l-Adîm, Kemalu'd-Din Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerade, *Buğyetu't-talebî fi târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikir, Beyrut 1988, h. 1408, I/51; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/405.

94 el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, II/17-22; İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-talebî fi târîhi Haleb*, I/55- 56; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/405.

95 el-Hamevi, *Mucemu'l-Buldân*, s. 282-283; El-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, III/23-24; İbnul Adim, *Buğyetu't-taleb fi târîhi Haleb*, I/53; El-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/405.

96 el-Hamevi, *Mucemu'l-Buldân*, s. 284; El-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/405; Raymond, André, *el-İmâratu fi'l-buldâni'l-Arabiyye (Tarihu'd-Devleti'l-Usmaniyye)*, Daru'l-Fikir, Dimaşk 1993, II/407-408; el-Allak, Ebu'l-Hasan, *Eseru'l-mevkii'l-istratijiyyi alâ'l-hayati'l-iktisadiyye fî Haleb*, Menşuratu Nedvetu Haleb Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye, Halep 2006, s. 22.

97 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/27; el-Allak, *Eseru'l-mevkii'l-istratijiyyi alâ'l-hayati'l-iktisadiyye fî Haleb*, s. 27- 28.

Osmanlı döneminde Halep kenti, 1516 Ağustos'unda Mercidabık Savaşı'ndan sonra İstikrar arzusu ve Memluk yönetiminin yıkıntıları üzerinden destek sağlama umuduyla Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Salim tarafından girilen ilk vilayet olduğu için özel bir statü kazanmıştır. Osmanlı Sultanı, stratejik konumu, politik, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önemini fark etmiş; bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun ilgi ve alakasını çekmeği başarmıştır[98].

Osmanlı Sultanlığı şehirleri arasında önem sırasına göre üçüncü sırada yer almış[99], ekonomik açıdan ise ilk sırada yer almıştır[100].

1.3.3. Halep Lehçesi ve Özellikleri

Halep halkı, Suriye kentlerinin geri kalanından eğlenceye, misafirlere ve neşeli sosyal hayata olan sevgileri, bu şehre gelen çok sayıda ziyaretçi sayesinde yerel kafelerde kahramanlık hikâyeleri dinleme, çok sayıda müzik enstrümanı çalma, şarkı söyleme, şarkı dinlemeye olan büyük bağlılıkları ile ayrılmaktadırlar. Onları, diğer Suriyeli şehirlerden daha çok şehre gelen yabancıların dilinden etkilenmeleri ayırmaktadır. Onların lehçeleri Arapça, Sami dili, İbranice, Farsça, Türkçe, hatta Kürtçe, Hintçe ve Sümerce kelimelerle doludur. Ayrıca ticarette İtalyanca kavramların izini bulmak mümkündür[101].

Bölgenin Osmanlı egemenliği döneminde, Halep halkının lehçesinde Türkçe kelimeler artmış; onların lehçelerine Türkçeden geçen birçok atasözü, deyim, istiare, mecaz, kinaye kullanılmaya başlanmıştır. Türkçeden geçen bu söz sanatları her alanda ve toplumun her katmanda kullanılmaya başlamıştır. Doğal performanslarında, pazarlama çağrılarında, atasözlerinde, bilgeliklerinde, öykülerinde, şarkılarında, hatta sebep ve şakalarında, sevinçleri ve üzüntülerinde vb.[102]

Halep lehçesinin en önemli lafzi ve dilbilgisel kurallarına aşağıdaki şekilde işaret etmek mümkündür:

- Halep lehçesinde harfler kalın bir şekilde asıl çıkış yerlerinden çıkartılarak telaffuz edilir. Mesela Cim harfini Halepliler diğer Arapların aksine onu asıl mahreç

---

98 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/126; el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 49.

99 Russell, Kardeşler Alexander ve Patrick, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, çev. Halid el-Cubeyli, 1. Baskı, I/24; El-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/146.

100 el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 48.

101 el-Esedî, Muhammed Hayru'ddîn, *Mevsûâtu Halebi'l-mukârane*, Cemeîyyetu'l-Adiyat, Halep 2009, s. 3; el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/238.

102 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/3-4.

yerinden çıkararak telaffuz ederler. Araplar cimi kaf harfine çalan bir sesle telaffuz ederler. Diğer şehirler şın veya zeyn harfine çalan bir sesle telaffuz ederler.

- Şın harfini sin olarak değil şin olarak telaffuz ederler. Te, tı ve dal harfleri gibi. Haleplilerin kelamında peltek zel kullanılmaz onun yerine ya dal ya da zey telaffuz edilir.
- İsimlerdeki müenneslik ta sını ya harfine kalbederler, عاقلة ismini عاقلي diye söylerler.
- Peltek se harfini te olarak okurlar. : ثاني وثالث kelimelerini تيني وتيلت diye okurlar. Bazen de sin diye okurlar. ثمّ kelimesini سمّ okumaları gibi.
- Kalın olan zı harfini zey olarak okurlar. زاهر : ظاهر gibi. Bazen de dad harfine çevirerek okurlar. أذَّن الظهر kelimelerini أذَّن الضهر olarak okumaları gibi.[103]
- Elif harfi ve fethadan sonra kalın harfler olan (خ، ص، ض، غ، ط، ق، ظ) harflerine(ح و ع) harflerini de ekleyerek kalın okurlar.
- Halebin Hristiyanları ve Yahudileri gaf harfini hemze olarak telaffuz ederler. Onların lehçesi zikrettiğimiz lehçe kurallarına girmez. Halep ehlinin çoğu da Kaf harfini kalın olması şartıyla hemze gibi okuma konusunda onlara uymuşlardır.[104] Cemi konusunda genel Arapça kurallar geçerlidir. Cemi teksir, cemi müennes ve cemi müzekker salim. Ancak cemi teksirin hemzesinde tahfife giderler. Mesela; بدل ثلاث أرغفة kelimelerini تلت ترغفة diye telaffuz ederler.[105]
- İrab ise Halep lehçesinde yoktur. Caiz olan ve mumteni olan imale onların lehçelerinde çok fazladır. Mesela: لحاف kelimesi نائم ,لحيف kelimesi قاعد ,نييم kelimesi قيعد diye okunur.
- Onlarda muzari harfleri "ba"dır. Mesela: آكل وأشرب fiilleri بشرب بدل diye okunur. Cemide ise; امْناكل وامْنشرب diye okunur.
- Sülasinin bina meçhulü çoğunlukla انفعل vezninde gelir. انْضَرَبْ وانْكَرَمْ gibi.
- Mefulün bih çoğunlukla lam ile birlikte gelir. أعطى زيد لعمر gibi.
- Mefulü mutlak çok, mefulün fih az, mefulün maa ise hiç kullanılmaz. Mefulün maayı (مع) zarfıyla kullanırlar. Örneğin; : امْشِيْنا مع الرجلْ şeklinde kullanırlar.
- Mefulün lieclihi'yi az kullanırlar onun yerine talil edatı kullanırlar. قُمْنا امْشَانْ تعظيمْ المعلمْ أي لأجل gibi.

---

[103] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/236-238.
[104] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/236; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/6.
[105] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/79.

- Hal onların kelamında az kullanılır. Hal'in yerine عمَّال kelimesini kullanırlar. Örnek; عَمَّالْ بِضْحَكْ ayrıca muzari fiilde şimdiki zaman anlamı kastedilirse bu kelimeyi kullanırlar.
- Onların kelamında temyiz ve istisna kullanılmaktadır.
- Nefi cinsin yerine (ما في) kullanırlar. Örnek: لا أحد في الجامع yerine ما في حَدَا في الجِيْمِعْ أو ما كان حدا الدُوْمَرِي şeklinde kullanırlar.
- Nida harflerinden sadece ya harfini kullanırlar. Faili açıktan gelen fiile zamir birleştirerek okurlar. Örnek: جاء الرجال علينا cümlesini اِجُو الرّجِيلْ عَلِينا şeklinde okurlar. Bunu da ekeluni berağis kuralına göre söylerler.
- Onlarda ismi mevsul olarak sadece اللي kelimesi vardır. Bunu cemi, tesniye, müfred, müennes ve müzekker için kullanırlar. Kastedilen manayı ise kendinden sonraki sıla cümlesinde belirtirler. Örneğin; اللّي قامت- اللّي قاموا- اللّي قام gibi. Bu kelimeyi konuşmalarının çoğunda kullanırlar. Çünkü çoğu zaman onu, ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe yerine kullanırlar.
- Genellikle kasr olan fiili mudaaf sayarlar. Örnek: صرف ماله yerine رَوَّحْ مصاريه cümlesini kullanırlar.

Genel olarak Halep'in her bir yöresinin lehçesin de özel bir ton ağır basan farklılıkları vardır. Babul Niran mahallesinde tasavvuf ehlinin kavramları, Kelase Mahallesinde tarım ehlinin kavramları, Ferafire Mahallesinde Türkçe ve Farsça kavramlar ağır basmaktadır çünkü Osmanlı döneminde bu diller burada çokça kullanılmıştır. Hristiyanların ve Yahudilerin dilinde ise çok sayıda Fransızca kelime mevcuttur. Bu da onlarla çok fazla içli dışlı olmaları ve onlardan yardım almalarından dolayıdır. Geri kalan mahallelerde ağırlıklı olan duruma göre lehçelerinin etkilenmesi söz konusu olmuştur[106].

1.3.4. Osmanlıcanın Halep Lehçesine Etkilerinin Nedenleri

Halep binlerce yıldan beri ve hâlâ işgaller için bir geçit noktası; orduların ve askerlerin karargâhı, savaşlar ve çarpışmaların diyarı; kültürler, mezhepler, dinler için bir merkez; şehirleri ve kıtaları birbirine bağlayan ekonomik ve ticari bir pazar olmuştur[107].

---

[106] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/238.
[107] İbnu'l-Adîm, *Buğyetu't-talebî fi târîhi Haleb*, I/47.

Osmanlı döneminde Halep, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezine olan yakınlığı ve ticari ulaşım rotası üzerindeki stratejik konumu nedeniyle doğrudan Osmanlı etkisine maruz kalan en önemli Arap şehirlerinden biriydi. Ayrıca Osmanlı ordularının harekete geçirilmesi için bir istasyon olarak kullanılması onun bu dönemde Osmanlı Türkçesinden çok fazla etkilenmesine sebep olmuştur. Halep lehçesine Türkçenin etki etmesinin en önemli faktörlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1.3.4.1. Coğrafi Faktör

Halep Osmanlı devletinin Irak, Suriye, Filistin, Hicaz ve Mısır'a açılan kapısı olduğu için çok önemli bir stratejik yeri vardır. Halep, Osmanlıya tabi olan en yakın eyaleti konumundaydı. Ayrıca coğrafi konumu itibariyle güney devletleriyle uzun bir sınıra sahipti. Osmanlı Devletinden Arap Devletlerine geçmek isteyen valiler, devlet adamları, büyükelçiler, tüccarlar ve ordular ister fetihler için ister ticaret için ister yazışma veya başka bir şey için olsun, Halep'ten geçerlerdi çünkü Halep Tuna'dan batıya Irak'tan doğuya doğru uzanan geniş bir devletin sınırları içinde kalmıştı[108]. Halep, güneyden Osmanlı İmparatorluğu'na açılan kapıdır. Çeşitli katmanlarda Osmanlılarla doğrudan temas içinde olan Haleplilerin Türkçeden etkilenmeleri doğal bir sonuçtur.

1.3.4.2. Siyasi ve Askeri Faktör

Halep'in Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırlarında stratejik bir konuma sahip olması Osmanlı'nın kara ordularını seferber etmesi için büyük bir istasyon olmuştur. Ayrıca Güney ve Afrika fetihlerinin başlatılması için Osmanlı ordusunun bir merkezi haline gelmiştir. Ordular ve bölge halkları arasındaki sosyal bağlar, özellikle de geniş kırsal alanların yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur.

Şehrin merkezi, görev yerlerine giden valilerin ya da görevlerinden dönenler için bir merkez mahiyetindeydi. Osmanlıya en yakın yerde oturmak isteyen Osmanlıya mensup büyük Arap ve Osmanlı ailelerinin mesken yeriydi[109].

---

[108] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/238; Kacce, *Devru Haleb alâ tarîki'l-harir ve't-tifâki 1207 mea'l-Bundukiyye*, s. 53; Raymond, André, *El-İmaretu Fi'l-Buldani'l-Arabiyye (Tarihu'd-Devleti'l-Usmaniyye)*, s. 166.

[109] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/238.

1.3.4.3. Toplumsal ve Kültürel Faktör

Halep kenti siyasal, askeri, ticari, sanayi ve çağlar boyunca stratejik konumu nedeniyle diğer şehirlere nazaran Osmanlı için önemli bir yere sahip olmuştur. Bu alanlarda bu denli önemli bir yere sahip olan bir şehrin kültürel anlamda da çok önemli bir yere sahip olması kaçınılmazdır. Halep de kültürel alanda diğer alanlardan daha da ön plana çıkmayı başarmıştır. Bu kültürel alanda da en çok belirgin olan Halep'in tarihi bir şehir olması ve Halep halkının tarihe etki etmeleridir. Genelde Her asırda özelde ise Osmanlı döneminde Halep'te çok sayıda bilim adamı ve tarihçi yetişmiştir. Tarih alanında İbn El-Adiym, İbn Şahne, el-'Azimi hem tarihçi hem de bir hekim olan İbn Şerare, şair ve tarihçi olan el-Atharabi, gibi çağlar boyunca ortaya çıkan birçok bilim adamı yetişmiştir. Bunlar kültürel ve farklı bilimsel alanlarda geniş bir donanıma sahiptir. Bunlardan Osmanlıyı ilim için ya da orada yaşamak için ziyaret edenler vardır. Bu durumda bunların dillerinin sosyal ve kültürel anlamda etkilenmesi normaldir. Buna ilaveten, Halep'in Osmanlı İmparatorluğu'na en yakın Arap şehri olması nedeniyle Halep'e yerleşmek için ya da ziyaret için gelen Osmanlı aileleri vardı. Bu da, Haleplilerin Osmanlı aileleriyle iletişim kurmasını, bunlarla karışmasını ve onlarla etkileşim içinde olmasını sağlamıştır[110].

Sosyal ve kültürel faktörler, İnsanların birbirleriyle etkileşimleri, birbirine karışması ve iç içe yaşaması; dillerine, konuşma tarzına, yaşam tarzına, düşünce tarzına, sosyal alışkanlıklara, birbirleriyle ortak olan belirli kelimeleri ve sözcükleri kullanmalarına ve günlük yaşamları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin Halep'in en eski mahallelerinden olan Farafira'nın eski sakinleri Halep'te, Osmanlı hükümetinden çok fazla kişiyle muamelede bulundukları için dillerinde çok sayıda Türkçe ve Farsça kelime vardır[111].

Öte yandan, dil ve kültür tarihle bağlantılıdır. Belirli bir zamanda tanımlanmış olan kültürel eğilimler zamanla büyür ve gelişir. Günlük uygulamaların kültürü sonunda ortak tarih ve ortak kültürel geleneğe dönüşür. Dil, kültürden uzaklaşamaz çünkü insanların düşünceleri ve davranışlarıyla bağlantısı kesilmez ayrıca toplumun kültürünün sürdürülmesinde en önemli rolü oynar[112].

---

[110] Kemaleddin, *Zubdetu'l-halbi min târîhi Haleb*, I/7-10.
[111] el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, I/238; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, s. 6.
[112] Kramsche, Clare, *el-Luğa ve's-Sekâfe*, çev. Ahmet eş-Şeymi, Vizaretu's-Sakâfeti ve'l-Funun, Katar 2010, s. 20-21-22.

1.3.4.4. İktisadi ve Ticari Faktör

Herhangi bir şehrin ekonomik hayatı, stratejik konumuyla yakından bağlantılıdır ve politik, sosyal, idari ve doğal koşullardan etkilenir. Sonuç olarak, Halep'in bulunduğu bölge, diğer İslam şehirlerini geride bırakan tarımsal, ticari ve endüstriyel faaliyetleriyle ünlü olmuştur. Halep, 400 yıldan uzun süren Osmanlı döneminde, Tuna'dan Batıya, Irak'a, doğuya ve tüm Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'na açılan Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik başkentiydi. Bu merkezî konum ona, diğer şehirlere göre üstünlük kazandırdı. Böylece Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik başkenti oldu ve Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki ipek, tekstil, parfüm ve baharat yolunun zorunlu olarak geçiş güzergâhı oldu. Ve bu yol güvenlikli ve korunaklı olmasıyla bilindiği için Bağdat, Musul, Basra, Hindistan, Çin, Anadolu, İstanbul, Avrupa ve Arap Yarımadası'ndan gelen kervanlar bu yolu kullandılar. Tarihçiler, Halep'te bir gün içinde satılan şeyin Kahire'de satılmasının üç ay sürdüğünü belirtmektedirler. Fransa konsolosu Darvio, Halep'in o dönemde 75'ten fazla konsolosluğa ve ticaret temsilcisine sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Stratejik konumu, ticari ve endüstriyel gelişiminin yanında tarım arazilerinin verimliliği, ürün çeşitliliği ve suyun bolluğu tarımsal ürünlerin zenginliğine katkı sağlamıştır ve özellikle kireç taşlarının sağlam bir yapıya sahip olması kentin inşaat alanında sağlam yapılar meydana getirmesine katkı sağlamıştır[113]. Halep halkının Osmanlılarla olan etkileşimi daha fazlı olduğu için dilsel etkilenmeleri de diğer şehir ve bölgelere göre daha fazla olmuştur.

1.3.4.5. Dini Faktör

İslâm dini genel olarak Araplar ile Türkler arasında geçmişte ve günümüze kadar olan bağlantısı; iki halk arasında kardeşçe, sosyal ve hatta dilsel değişim sürecine katkıda bulunan güçlü bağlardan biridir.

Osmanlı Devleti, devlet yönetiminde İslâm hukukunu benimsemiş ve Arap diline Kur'ân ve sünnet dili olduğu için büyük bir önem vermiş ve öğrenmek için medreseler açtırmıştır. Bu durumda Osmanlı Türk halkının Arapça öğrenmek için Arap öğretmenlere ve okullara yönelmesine yol açmış ve Arapça kelimelerin oranı Osmanlı dilinde önemli ölçüde artmıştır. Araplar ve Türkler arasındaki bu etkileşim,

---

[113] Kacce, *Devru Haleb alâ tarîki'l-harir ve't-tifâki 1207 mea'l-Bundukiyye* s. 21-22; el-Allak, Ebu'l-Hasan, *Eseru'l-mevkii'l-istratijiyyi alâ'l-hayati'l-iktisadiyye fî Haleb*, s. 53; Sabbağ, Leyla, *el-Caliyatu'l- Avrubbiyye fî biladi'ş- Şâm*, Muessesetu'r- Risâle, Beyrut, I/308.

Türkçenin de Arapçada varlığını arttırmıştır. Bu dini ve kardeşçe etkileşim genel olarak tüm Arap halkını ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'na en yakın olması hasebiyle Halep halkını etkilemiştir. Osmanlılarla olan bu yakınlıkları onların dilleri üzerindeki etkilerini de artırmıştır[114]. Halep'teki Osmanlı egemenliği dönemi, dini ve etnik toplulukların çeşitliliği ile karakterize edilmiş, tüm bu dini ve etnik guruplar anadili ve dini öğretileri yanında Osmanlı dilini de öğrenmiş ve öğretmiştir. Bu dönemde pek çok okul inşa edilmiş, dini eğitime ek olarak, Osmanlı dili öğretilmiştir. Bu durum farklı dini toplulukların bir arada yaşamasının da en güzel örneklerinden biri olmuştur.

Halep hâlâ hoşgörüsüyle, geniş ufkuyla, çok sayıda mezhep ve etnik kökenlerin yaşadığı bir örnek şehirdir[115]. Böylelikle, bu topluluklar ve etnik guruplar arasında dilsel etki ve nüfuz konusunu mevcut ve öngörülebilir hale getirmek kaçınılmaz bir durum olmuştur.

Bu bölümün sonucunu aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Dil ve lehçeler ile dilbilimsel iletişim düzeylerini gözden geçirdiğimizde, Arapçanın ve Türkçenin uzun zamandır yaşadığı ortak tarih ve yakın ilişkiyi göz önünde bulundurduğumuzda, Dilin sadece dilbilgisel ve dilbilimsel biçimlerle kodlanmış olanlar değil aynı zamanda bireyler arasındaki iletişimde inandığı ve konuşma amacına ulaştığı tüm sözler olduğu sonucuna varmak kaçınılmaz olacaktır. Dil, canlı organizma gibidir. Toplumla birlikte yaşar ve onu çevreleyen tüm etkenlerden etkilenir. Toplumun düzeyi ve kapsamı, dil düzeyi, edebiyat dili ve şiir dili, her çevrede ve bölgede halkın genel diline göre belirlenir fakat doğruluk derecesi ve ifade gücü bir konuşmacı ile diğeri arasında konuşma farklılıkları meydana getirebilir. Ancak sıhhat derecesi ve ifade gücü bir konuşmacı ile diğeri arasında ifade farklılıkları meydana getirebilir. Böylece Öğrencinin dili halkın dilinden, tüccarın dili çiftçinin dilinden ve konuşmacının dili diğer bir konuşmacının dilinden dil seviyesi açısından farklıdır.

Yaşayan bir organizma olarak dil, her açıdan kendisini kuşatan kelimeler, deyimler, yöntemler, tonlamalar ve sesler gibi faktörlerden etkilendiği için yeni bir elbise gibi görünebilir. Bu yüzden lehçeler tek bir dilde ortaya çıkar. Bu lehçeler ana

---

[114] eş-Şaman, Mesed b. Suveylim, *Kavaidu'l-luğati't-Turkiyye*, s.1- 4.

[115] Kacce, *Devru Haleb alâ tarîki'l-harir ve't-tifâki 1207 mea'l-Bundukiyye*, s. 48, el-Esedî, *Ahyâu Haleb ve esvâkuha*, s. 50- 51.

dilde toplanmış kardeşler gibidir. Arap dili ve lehçeleri gibi… Bu durum diller için normaldir çünkü bir dil gelişmeleri ve yenilikleri takip edemezse ölür. Bu nedenle Osmanlı Döneminde Halep lehçesinde bu değişime şahit olmak normal bir durumdur.

Halep şehrinin yerel ve küresel anlamda, ekonomik, ticari, stratejik, askeri, dini ve kültürel anlamda önemi özellikle Osmanlı ve Halep halklarının karışması ve sürtüşmesinin yanı sıra bahsettiğimiz bu etkenlerin bir sonucu olarak aralarındaki karşılıklı etkileşim, her alanda, özellikle de dilbilimsel alanda önemli izler bırakması zorunluluk olmuştur. Diğer Suriye şehirlerinde daha belirgin ve farklı dil özellikleri ve çeşitliliğine sahip olmasından dolayı Halep'in Osmanlı Türkçesinden diğer Suriye şehirlerinden daha fazla etkilenmesi normaldir. İkinci ve üçüncü bölümlerde bu ayrımı daha açık örneklerle ortaya koyacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TÜRKÇESİNİN SARF VE NAHİV YÖNÜNDEN HALEP LEHÇESİNE ETKİSİ

Türk dilinin Halep lehçesi üzerindeki etkilerinin birçok çeşidi vardır. Sarf yönünden bakıldığında Halep lehçesi Türkçeden geçen kelimelerden çok sayıda fiil ve sıfat türetmektedir. Ancak ister sıfat ister fiil olsun bu türettikleri kelimeleri Arapça dil kalıpları ve vezinleri çerçevesinde kendi sîgâsına uygun hale getirmeyi başarmaktadır. Ancak bu vezinler sülâsi, rubâi, mezid ve mücerred kalıplarında farklılık göstermektedirler. Kendisinden fiil veya sıfat türetilen kelime kökleri de farklı olabilmektedir. Mesela bir fiili, isim, sıfat veya fiilden türete bilmektedirler veya bir sıfatı, isim veya fiilden türetebilmektedirler. Sonra bu türettikleri kelimeleri Arapça vezinlere sokarak Arapça dil kurallarını uygulamakta ve çeşitli zamirler eklemektedirler.

Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerden türetilen bu fiil ve sıfatların bazıları asıl anlamlarını korumakta bazılarının da kısmî olarak veya tamamen anlamları değişmektedir. Bazıları ise zamanla mecâzi anlamlar kazanmaktadır. Türkçe kelimelerin Halep lehçesine geçerken nahiv gramer yönüyle etkilenmesi, fiil ve sıfatların belli bazı Arapça kurallara dâhil edilmesiyle sınırlı değildir. Bazı ekleri, zarfları ve bağlaçları da kapsamaktadır.

Halep lehçesi “-ci”, “-li” gibi bazı eklerden faydalanarak onları Arapça kelimelere eklemekte veya Türkçeden aldığı kelimelere ekleyerek kullanmaktadır. “Yine, şimdi, belki” gibi bazı zarf ve edatları da günlük konuşmalarda kullanmaktadır.

Genel olarak diğer dillerin kullanımında Arapçanın kendine özgü bir tarzı vardır. Diğer dillerle etkileşime geçmesi ve bazı kelime ve edatları alması diğer dillerdekinden farklıdır çünkü Arapça bu kelimeleri alır, kendi kuralları ve kalıpları çerçevesinde değiştirir. Öyle ki alınan bu kelimenin Arapça kelime olduğunu zannedilir. Dil araştırmacıları dışında hiç kimse bu kelimeleri asıl dilden ayırt edememektedir. Örneğin Türkçeden Halep lehçesine giren kelimelere baktığımızda, Cem’i (çoğul), Tesniye (ikil), Müennes (dişil), mülhak ve benzeri durumlarda Arapça kelimeler gibi muameleye tabi tutulduğunu görmekteyiz. Buradan Arapçanın dinamik, esnek ve sofistike bir dil olduğu sonucuna varmaktayız.

2.1. Türkçe Kelimelerden Türetilen Bazı Fiiller

Halep lehçesinde kullanılan bazı fiiller kökleri itibariyle Türkçe mastarlardan veya Türkçe kelimelerden alınmıştır. Bu kelimeler Arapça fiil vezinlerine ve kalıplarına uydurulmuştur. Bunlardan bazıları sülâsi mücerred veya sülâsi mezid vezinlerinde gelmiştir: باژ bozulmak, آلش alışmak gibi. Bazıları da rubâi mücerred veya rubâi mezid vezninde gelmiştir: دوزن، تچبقن gibi. Bu fiillerin bazıları Türkçe fiillerden bazıları Türkçe isimlerden bazıları da Türkçe sıfatlardan türetilmiştir. Halepliler bu kelimeleri alarak sarf vezinlerine uygun fiil kalıpları oluşturdular. (چرّك، بَفّچ) gibi. Bu fiillerin çoğunu, Arapçadaki mazi, muzari, emir sîgâlarında kullanmaktadırlar. Hatta bu fiilleri gelecek anlamı veren muzari kalıplarını kullanarak müstakbel manasında da kullanmaktadırlar.

Delalet ettiği mana yönünden ise bazı kelimeler Türkçedeki manalarıyla kullanılmakta bazıları ise asıl manalarına çok yakın manalarda kullanılmaktadır. Bazı kelimelerin asıl manaları değiştirilmiş, genişletilmiş ya da daraltılmış şekilde kullanılmaktadır.

2.1.1. Sarf Yönüyle Etkisi

Halep lehçesi, Türkçe bazı fiillerden faydalanmıştır. İhtiyaç duyduğu bazı fiilleri almış ve Arapçadaki fiil kalıplarına uydurmuştur. Bu nedenle genel olarak Arapça fiil kalıplarına ve kurallarına uyması ve ayrıca Halep lehçesi tarzına uyması için şekil ve kalıplarını değiştirmesi tabidir.

Halep lehçesindeki bazı kelimeleri incelediğimizde onların Arapça olduğunu varsayarız. Oysaki gerçekte bu kelimelerin aslı Türkçedir. Halep lehçesi bu kelimeleri aslı Türkçe olan isim, fiil veya sıfatlardan alarak Arapça fiil vezinlerine uydurmaktadır. Bunları sülâsi mezid ve mücerred, rubâi mezid ve mücerred olmak üzere her vezinde görmek mümkündür ve aynı zamanda bunlar Halep lehçesinin özelliklerini de taşımaktadırlar.

2.1.1.1. Sülâsi Vezinde Olan Fiiller

Kökleri itibariyle Türkçeden geçen kelimelerin bazıları sülâsi mücerred kalıbı olan (فَعل) vezninde, bazıları sülâsi mezid kalıbı olan (فاعل) ve (فعّل) vezinlerinde gelmektedir. Örnekleri incelediğimizde sülâsi mücerred kalıbı olan (فَعل) ve sülâsi mezid kalıbı olan (فاعل) vezninde gelen kelimeler kökleri itibariyle Türkçe fiillerden

ya da mastarlardan alınmaktadırlar. Örneğin (باڑ) (Bozulmak) (قارش) (Karışmak" gibi. Ancak sülâsi mezid kalıbı olan (فعّل) vezninde gelen kelimeler ise Türkçe kökenleri itibariyle genellikle isimlerden ya da sıfatlardan alınmaktadır. Örneğin (بوّز) (Buz) (چرّك) (Çürük) , (چوّل) (Çuval) gibi. Bu duruma aşağıda bazı örnekler verelim:

2.1.1.1.1. Sülasi Mücerred

Halep halkının kullandığı, kökleri itibariyle Türkçeden alınan ve (فَعل) vezninde gelen bazı kelimelerin örnekleri şu şekildedir:

(باڑ) Bozulmak Fiili

باڑ يبيڑ بَيّڑ baze- yebiyzu- beyyiz, Türkçe bozulmak kelimesinden alınmakta[116] ve (فَعل) vezninde gelmektedir. Türkçe anlamına yakın bir anlam da kullanılmaktadır: bu fiil düzen bozuldu, fesada uğradı, telef oldu, gibi manalarda kullanılmaktadır. Şöyle derler: (باڑ البرغي أو الصمنة) "vida çözüldü[117]."

(بَصَمَ) Basmak Fiili

بصمَ يبصمُ ابصمْ baseme- yebsumu- ibsim. Aslının hangi dilden olduğuyla ilgili farklı görüşler vardır. Fiilin kökünün Arapça olduğu söylenmektedir[118]. Bazıları da Türkçe kelime olan "basmak" mastarından alındığını, Halep lehçesine girdiğini ve Arapça fiil kalıbına girerek(فَعَلَ vezninde كبس basın, ضغط basınç,وختم الشيء أو طبعه) bir şeyi damgalamak veya bastırmak) anlamlarında kullanıldığını söylemektedirler. Ayrıca وبصم بالأصابع لوثها بالمداد وطبعها على الورق كتوقيع "Parmakları mürekkebe batırıp imza olarak kâğıda basmak ve damgalamak", وبصم الدرس بمعنى حفظه جيداً "dersini iyice ezberlemek" anlamlarında da kullanılmaktadır[119]. Türkçede "basmak" طبع "kitap basmak", ختم "mühürlemek", ضغط "basınç" ضرب "vurmak" ve benzeri anlamlarda kullanılmaktadır[120].

(جقم) Çıkmak Fiili

Türkçede "çıkmak" (الخروج) anlamında ya da "çekmek"(الشدّ, الجرّ,الجذب) bir şeyi asıl merkezinden çekerek çıkartmak anlamında kullanılmaktadır. Bunların

---

116 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, Hayat Yayınları, s. 157.
117 El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/39.
118 İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/295.
119 Abdurrahim, Fehmi, *Mucemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-hadise ve lehecâtiha*, Daru'l- Kalem, Dimaşk 2011, s. 59; El-Unsî, Muhammed Ali, *ed-Duraru el-lamiâtu fi muntehabati'l-luğat*, s.103; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/125.
120 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 112; el-Unsî, *ed-Duraru el-lamiâtu fi muntehabati'l-luğat*, s.103.

dışında bir mana içinde olabilir denilmektedir. Şöyle derler: (جقم حنكو، وضربو صواب جقمو) "doğal konumunun dışına çıkarttı." Mecazi anlamda da kullanılmaktadır. Örneğin (فلان جقمو الجوع/ الفقر) "falan kişi açlık ya da fakirlik çekti." (حطّ عليه المبلغ المجقوم)" ona çok masraf yaptı[121]."Ansızın yapılan bir şeye kinaye olarak şöyle derler: (قلتلو عالمصاري قام انجقم)[122].

(چَق) Çak Fiili

Farsçadan Türkçeye geçen (çak) fiilinden alınarak, sülasi چَق يچُق چق ve rubai چقچق يچقچق vezinlerinde çekimi yapılarak birçok anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir; kılıçların ve bıçakların birbirine çarpması sonucu çıkan ses, çok eski olan yıpranmış ve yırtık şey, ayrıca (çak çak) bir parçanın bir parçadan kopması, kılıç ve benzeri şeylerin dövülmesinde çıkan ses anlamlarında kullanılmaktadır.[123] Halepliler bu kelimeyi farklı siyaklarda ve anlamlarda kullanmaktadırlar. İki şeyin yolunu bir araya getirmek ve çakma sesi çıkarmak, örneğin iskambil oynayan biri şöyle der;"چقت بالآس "kâğıdı çak", biri bir şeye sevindiği zaman "çak der", kilidi açmak için "چقّ القفل "kilidi çek" derler. Fiil rubai vezninde de kullanmaktadırlar. Örneğin چقچق fiilini ses çıkarttı anlamında kullanırlar, "(طلعت الرصاصة عم تچقچق بصناجاتا) "silah patladı, kıvılcım çaktı" derler. Yine çocuklar fare kaçarken ses çıkardığında (چقچق فرّ) derler[124].

(چتّ) Çatlamak Fiili

(چَتّ يچتّ چتّ) Türkçedeki (çatlamak) mastarından alınmakta ve (هرب) kaçtı anlamında kullanılmaktadır. Türkçede bir şeyi kırarken çıkardığı ses, örneğin (hayvanın bacakları zorlandı ve çatladı anlamında kullanılmaktadır[125]. Şöyle derler; (من إفلاسو چتّ حلب) "iflas edenler Halep'ten kaçtılar[126]."

(چخ) Çah Kelimesi

Farsçadan Türkçeye geçen kelime kılıç veya hançerin kılıfı anlamında kullanılmaktadır[127]. Halep lehçesinde ise kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerle yaralamak

---

121 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/68.
122 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/68.
123 Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, Doğuş Matbaası, Ankara 1997, s. 184; Yeyin, Abdullah, *Yeni Lûgat*, Yeni Asya Yayınları, 1973, s. 91; Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul, 1979, 6. baskı, s. 139.
124 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/128.
125 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 213.
126 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/123.
127 Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 154.

anlamında fiil gibi kullanılmaktadır. El-Esedî ise bu kelimenin "bir şeyi keserken o şeyin çıkardığı ses ya da bir et parçasını kılıçla koparırken çıkarılan ses" anlamında Arapça kelime olduğunu söylemektedir[128]. Ayrıca "asayla vurdu" anlamına gelen (تاخه) kelimesinin tahrif edilmiş hali olabileceğini söylemektedir[129]. Ancak "ç" harfinin Arapçada olmamasından dolayı kelimenin Türkçe olma ihtimali yüksektir.

İki tane fiil ise istisnai olarak Arapça kalıplarına girmeden ve Türkçedeki şekilleriyle kullanılmaktadırlar. Bunlar:

(گال) Gelmek ve (گيت) Gitmek Fiilleri

Gelmek ve gitmek anlamında kullanılmaktadırlar[130]. Türkçe kullanıma yakın anlamda ancak lafzen hafif değişime uğrayarak sadece geçmişte kullanılan ve çok az örneği olan iki fiildir. Günümüzde ise kullanılmamaktadırlar. Eski kaynaklarda çok az örnekle tek bir sigada gelmektedir. (ياكليندي ياگلمه دي)" ya geldi ya da gelemedi" manasında (كلينده) sigasında kullanılmıştır. Ayrıca (گلسن عليك) (Gelsin) herhangi bir şans gelsin, sana bir dünya menfaati gelmesi için dua ediyorum anlamında kullanılmaktadır ve bunu "aferin, bravo" demek için de kullanırlar[131]." Damadın heyecanını yatıştırmak için söylene şu sözlerde de kullanılmıştır: (أويها وكلنده، أويها ونزلت على فيُو، أويها وهلأ عرس عريسنا، وعقبال عرس خيو) و (أويها كلنده وكلنده، أويها ونزلت عالياسمين...)[132]. Ancak bu kelime günümüzde Halep lehçesinde kullanılmamaktadır.

2.1.1.1.2. Sülâsi Mezid

Halepliler Türkçeden aldıkları fiil ve kelimelerin çoğunluğunu bir harf ziyade edilmiş sülâsi mezid vezninde gelen fiiller oluşturmaktadır. Böylece sülâsi mezide yaptıkları ziyadeyle Arapçadaki sülâsi mezidin manasını elde etmektedirler. Bunlardan bazıları şöyledir:

(فاعَلَ) Vezninde Gelenler

(فاعَلَ) vezni genellikle müşareke, mutabee veya musahebe (ortaklık, birliktelik) anlamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Örneğin كافأ: ذا مكافأة "ödül kazandı."

---

[128] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/134.
[129] Rıza, Ahmed, *Kâmûsu reddi'l-Âmmîyyi ve'l-fasîh*, Dâru'r-Raidi'l-Arabi, Lübnan 1981, s.346.
[130] Yolcu, *İsmet, Örnek Sözlük (A. T.*), Eğit-Sen Yayınları, Ankara 1996, s.417.
[131] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/445- 448.
[132] Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 41- 74.

(آلش) Alışmak Fiili

Arapçada aslı olmayan, Türkçeden alınan bir fiildir[133]. فاعَلَ vezninde bir harf ziyâde edilerek çekimi yapılmaktadır. الاعتياد والألفة alışmak manasında kullanılmaktadır. Şöyle derler: (آلش عالصنعة، تيآلش، ويتآلش ويآلش وآلشْ) "mesleğin kurallarına alışır." (بدك تتعذب في كل شغلة لوقت ماتتآلش عليها) "her işin alışana kadar sıkıntısı vardır[134]." Şöyle bir atasözleri vardır: (قالوا: مابتحب جوزها، قالوا: مع الزمان بتآلش) "onun cevizlerini sevmez" diyen birine "zamanla alışır" derler[135].

(قارش) Karışmak Fiili

فاعل vezninde قارَشْ يقارش قارِش sîgâsında Türkçede karışmak "başkasının işlerine müdahil olmak" anlamında kullanılanılmaktadır[136]. Başkasının işine burnunu sokma anlamında şöyle derler: (لا تقارشو اش لك فسطو) yani seninle bağlantısı olmayan bir işe karışma. Türkçede hem karışmak[137] hem de karşı olmak[138] anlamında kullanılmaktadır. Ancak birinci görüş daha anlamlı ve mantıklı görünmektedir.

(داكش) Değiştirmek Fiili

Sülâsi mezid kalıbı olan (فاعل) vezninde (داكش يداكش داكِشْ) gelmektedir. Türkçede bir konuyu, kişiyi ya da şeyi değiştirmek (التبديل) anlamında kullanılmaktadır[139]. Bir şeyi bir şeyle değiştirmek anlamında şöyle derler: (داكشتوعبيتي), (فلان ژديقي الخاص لابيبيعو ولابداكش عليه) "bu şey özeldir değiştirilmez ve satılmaz." Bu kelimeden mastar, ismu fail ve ismu meful de türetilmektedir: مداكشة مداكش داكيش gibi[140].

(ضاين) Dayanmak Fiili

Tahammül etmek sebat göstermek anlamında Türkçeden alınmakta (ضايَن يضاين ضاِين) sigasında çekimi yapılmaktadır[141]. (ضاين فلان على كذا) "Falan kişi birçok zorluğa ve sıkıntıya dayandı" derler[142]. "Amaç çok dayanıklı olmaktır", anlamında (هالغرض

---

133 Yolcu, İsmet, *Örnek Sözlük (A. T.)*, s. 498.
134 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/128.
135 Koşakci, el-Ebb Yusuf, *el-Emsali'ş şabiyyeti'l-Halebiyye*, Matbaatu'l-İhsan, Halep 1984, I/122.
136 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 674.
137 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/124.
138 Husnî, Yusuf el-Efendî, *el-Îdâhâtu'l-Vafiyyetu Fî Kavâidi'l- Luğati'l Osmaniyyeti*, Beyrut 1885, 2. Baskı, s 124; *Türkçe Yeni Sözlüğü*, I/346.
139 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/15; Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, Humus 2006, 2. baskı, s. 73.
140 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 254.
141 Rıza, Ahmed, *Kâmûsu reddi'l-Âmmîyyi ve'l-fasîh*, Daru'r-raidi'l-Arabi, s. 343.
142 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/203.

مابضاين كتير) derler. Yine "açlığa fazla tahammül edemez (dayanamaz)", anlamında (مابضاين عالجوع) derler. "Falan kişi işe dayanamaz" (فلان ما ضاين عالشغل) derler. Mastarı المضاينة والضيان, ismi fail مضاين, ismi tafdil de أضين vezninde gelmektedir[143].

(فَعَّلَ) Vezninde Gelen Fiiller

Arapçada فَعَّلَ veznindeki fazlalıkla birçok mana ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir: التعدية (geçişlilik), (فهّم) anlattı, التكثير والمبالغة (çokluk ve mübalağa), (طوّف) tavaf etti, التوجه (yönelmek), (شرّق) doğdu, النسبة aitlik, (كفّر) inkâr etti, السلب (soymak), قشّر (soydu), للتشبيه (benzetmek), (قوّس- حجّر) taşlaştı-yay gibi oldu, لاختصار جملة (cümleyi kısaltmak için), (كبّر) tekbir getirdi. Türkçeden alınan bazı kelimelerde bu saydığımız manalardan birini elde etmek için فعّل vezninde bir harf ziyade yapılarak kullanılmaktadır. Bu kalıbın bazı örnekleri şu şekildedir:

(دشّر) Dışarı Çıkmak Fiili

Terk etti manasında فَعَّلَ vezninde دشَّرَ يُدَشِّرُ دَشِّرْ şeklinde kullanılmaktadır. Kelimenin aslının ne olduğuyla ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre aslı Arapçadır. Bir görüşe göre de Türkçeden (dışarı) خارج kelimesinden alınmış ancak manası değişime uğramıştır[144]. "Beni terk et, beni bırak" manasında şöyle derler; (دشّرْني). (اللي بدشّرو الحرمية بياخدوه فتّاحين الفال)[145] "Hırsızların bıraktıklarını falcılar alır."

(بوّظ) Buz Olmak Fiili

Aşırı soğuk ve donma anlamında olan (buz) kelimesinden alınarak, بوّظْ يْبَوّظْ بَوّظْ vezninde çekimi yapılmaktadır. Ayrıca mecâzi anlamda da kullanılmaktadır[146]. Halepliler bu kelimeyi yaklaşık olarak aynı lafız ve manada kullanmaktadırlar. Ayrıca فعّل kalıbında çekimini yapmaktadırlar: (بوّظ الماء) "Su dondu", (بوّظ فلان) "falan kişi soğuktan dondu." Bu fiili işini yavaş yapan biri için mecâzi anlamda da kullanmaktadırlar. Mastar ve sıfat sigaları da vardır[147].

(چرّك) Çürümek Fiili

Bozulan, fesada uğrayan anlamında چرّك يچرّك veznindedir. Türkçede bozulmuş, ifsat olmuş ya da sigası bozulmuş kelime anlamında olan "çürük"

---

143 el-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane, IV/52.
144 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 276.
145 el-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane, IV/52
146 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 166
147 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/197.

kelimesinden alınmaktadır[148]. Kelime kökü itibariyle sıfattır. Ancak daha sonra Arapça fiil kalıplarına uydurularak فعّلَ vezninde çekimi yapılmıştır. Hayvan çürümüş manasında şöyle derler; (مرتو بهيمة ما بتمسك شغلة إلا بتچركا). Burada da fiili تچرّك şeklinde تَفَعَّلَ vezninde kullanmaktadırlar. (الك عليه إلا ما يجركلك شغلة ويتفنن في التچريك)[149]

(بقج) Bohçalamak Fiili

Farsçadan Türkçeye geçen bohça kelimesi, sarılan şey anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin kökü isimdir[150]. Önce onu isim olarak بقجة şeklinde kullandılar[151]. Sonra bohçayı sardı anlamında فَعَّل vezninde fiil türettiler. Bu fiili mecâzi anlamda da kullanmaktadırlar: (بقّچ أنفه من كثرة بكائه) "çok ağlamaktan burnu bohçaya döndü" şeklinde. Ayrıca bu kelimeden sıfatta türetilmektedir[152]: (بقّج الطفل) Mecâzi olarak "kirli çocuk" anlamında kullanılmaktadır.

(جَفَّت) Çiftlemek Fiili

Türkçede çiftli sayılar ya da iki anlamında kullanılan çift جَفَّت kelimesi جَفَتْ يجَفَتْ جَفِتْ şeklinde فَعَل vezninde gelmektedir[153]. Halepliler çiftleşti anlamında kullanmaktadırlar. Masa oyuncuları bu kelimeyi eşleşti anlamında şöyle kullanmaktadırlar: (عم بجفّت كتير وبتچفيتاتو عم يشلحني الدّق) "eşine doğru at" anlamında. Daha sonra birbirine giren her şey anlamında kullanılmıştır[154]. Marangozlarda (چفّتْ الخشبة) "tahtalar çiftleşti" yani birbirlerine girerek şekil aldılar anlamında kullanmaktadırlar.

(جوّل) Çuvallamak Fiili

فعّل vezninde چوّل يچوّل چوّل şeklinde çekimi yapılmaktadır. Halep'te çıkan savaş sonrası ortaya çıkan bir fiildir. Farsçadan Türkçeye geçen ve Türkçeden Halep lehçesine geçen (çuval) kelimesi, kenevir, keten, pamuk, naylon ve kumaş gibi şeylerden üretilen büyük poşet anlamına gelmektedir[155]. Bu kelimeden (چوّل) sigasında fiil, (مچوّل) sîgâsında ismi fâil ve (تچويل) sigasında mastar türetmektedirler.

---

148 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.239.
149 El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/125.
150 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 151.
151 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/169.
152 El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/148.
153 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 228.
154 El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/127.
155 Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, s. 146; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 239.

Büyük çantalarla doldurdular anlamında şöyle derler: (چوّل البضاعة)[156]. Ayrıca yağmalamak ve hırsızlık yapmak anlamında da kullanmaktadırlar çünkü hırsız evlere girip hırsızlık yapınca çaldıklarını çuvala doldurarak götürür.“Şebihalar her şeyi çaldılar” anlamında şöyle derler: (الشبيحة چوّلوا كل شي). Bu kelimeyi çoğunlukla savaş başladıktan sonra hırsızlık ve yağma çoğaldıktan sonra kullanmaya başladılar.

(بَلَّش) Başlamak Fiili

Türkçede bir işe başlamak olan (başlamak) fiili فعّل vezninde بلّشْ يبلِّشْ بَلِّشْ şeklinde kullanılmaktadır[157]. Bazı lafız ve vezninin değişmesiyle birlikte aynı manada kullanılmaktadır. Arapça fiil vezinlerine göre çekimi yapılmaktadır. Şin ve lam harflerinin yerleri değiştirilerek şu şekilde kullanılmaktadır: (بلّشت المباراة)” karşılaşma başladı.” (بِلّشْ شغلك) “işine başla.” (لاتبَلِّش نقل لأجي)” ben gelmeden başlama.” Günümüzde de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

(چيّر) Çayırlatmak Fiili

Türkçede yemyeşil alan, hayvanların otlak yeri olan sulak arazi anlamında kullanılmaktadır[158]. Haleplilerde فعّل vezninde ve aynı anlamda kullanmaktadırlar. Şöyle derler: (چيّرنا الدّواب) “hayvanları otlağa saldık.” yani yeşil sulak merada otlattık[159]. Günümüzde bu kelimenin kullanımına fazla rastlanmamaktadır.

2.1.1.2. Rubâi Vezninde Gelen Fiiller

Halepliler Türkçeden aldığı bazı kelimeleri rubâi olan (فعلل) vezninde çekimini yapmakta ayrıca rubâi mezidin manasını elde etmek içinde bir harf ziyade ederek rubai mezid kalıbı olan (تفعلل) vezninde de çekimini yapmaktadırlar. Bu kelimeleri incelediğimizde bunlardan bazıları kökleri itibariyle fiil veya mastar, (كزدر) “gezdirmek” gibi… Bazıları da isim veya sıfatlardan, ((هرگل(Hergele), (تنبل) ، (Tembel) alınmaktadır.

2.1.1.2.1. Rubâi Mucerred Kalıbında Gelenler

Türkçe asıllı olan kelimelerin bazıları rubâi mücerred olan فعلل vezninde gelmektedir. Bunlar şu şekildedir:

---

156 El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, III/134.
157 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 115.
158 *Türkçe Yeni Sözlüğü*, s. 285*; Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 214.
159 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, III/136.

(هرگل) Hergele olmak Fiili

هرگَلَ يُهَرْگِل هرْگِل şeklinde gelen kelime ya Türkçedeki فَعْلَل يُفَعلِل فَعلِلْ vezninde "herhangi" anlamında ya da Farsça kökenli olan "hergele", "yararsız olan her şey", "yük taşıma ve binmeye alıştırılmamış hayvanlar", "hayvan sürüsü" veya "hiç eğitim almamış olan" anlamında kullanılmaktadır. Yine bu kelime Farsçada "düzensizlik ve edepsizlik" anlamına da gelmektedir[160]. Arapçada "alışıla gelmiş düzene uymamak, ayak uydurmamak" anlamında isim, fiil ve sıfat olarak kullanılmaktadır; (هرگل حكيو أو (هرگل حالو بهاللبس,[161](تيابو))

(گلگل) GüllelemekFiili

Farsçadan Türkçeye geçen ve "yuvarlak demir kütle" anlamında olan(gülle)[162] kelimesinden alınmıştır. Rubâi mücerred kalıbı olan فعلل vezninde fiil türetmektedirler. Bir top gibi bir kütlenin ortaya çıkması anlamında kullanmaktadırlar. Mesela bir şey küre gibi oldu anlamında şöyle derler: (الحباية اللي طلعتلو برقبتو گلگلتْ)[163].

(كزدر) Gezdirmek Fiili

"Yürüyüş, yürümek, zevk almak ya da bakmak[164]" anlamında olan gezdirmek fiili كزدَر يكَزدِر گَزدِر vezninde gelmekte ve "yürüyüş" anlamında (التنزّه) kullanılmaktadır. Şöyle derler: (نروح نكزدر) "gidip gezelim." Mastarı (الكزدرة) şeklinde gelmektedir. Keyifli yürüyüş manasında تكَزدرَ mastarı التّكزدرْ kalıbında da kullanmaktadırlar[165]. Günümüzde de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

(چَرْبَق) Çarpışmak Fiili

"Elleri çarpmak, güreşmek ve doğrulamak[166]" anlamında olan çarpışmak kelimesi چَرْبَقْ يچَرْبِقْ چَرْبِقْ vezninde kullanılmaktadır. "Bir şeyler denedi ve yaşadı" anlamında (چربقو السوق) derler[167] ya da "çok şiddetli kızdı" anlamında (شافو عبحكي مع بنتو چربق الدنيا عراسو) derler. Bu kelime Halepliler tarafından hâlâ kullanılmaktadır.

---

160 *Türkçe Yeni Sözlüğü*, s. 335; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 518.
161 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/357.
162 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.454.
163 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/445.
164 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 228.
165 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/442.
166 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 210.
167 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/51.

(أروش) Kargaşa etmek Fiili

Türkçede "düzensizlik ve karışıklık[168]" anlamında kullanılan kargaşa kelimesi أَرْوَشْ بِأَرْوِشْ أَرْوِشْ şeklinde çekimi yapılmaktadır. Bazı ses değişimlerine uğrayan kelime rubâi kalıbı olan (فعلل) vezninde gelmektedir. (أروش الطفل) "çocuk gürültü yaptı" anlamında kullanılmaktadır. Günümüze kadar kullanımı devam eden kelimenin mastar ve sıfat sîgâları da vardır.

(قندر) Kandırmak Fiili

"Memnun etmeye ve ikna etmeye çalışmak[169]" anlamında kullanılan kandırmak kelimesi rubâi mücerred kalıbı olan فَعْلَل vezninde قنْدَر يقندِر قندِر sîgâsında gelmektedir. "Onu memnun etmeye ve ikna etmeye çalışıyor" anlamında şöyle derler: (مارضي وراح صاحبو يقندرو)[170]. Hâlâ Halepliler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

(قندش) Kandırmak-Kandırış Fiili

Kandırış-kandırmak anlamında olan fiil rubâi mücerred kalıbı olan فَعْلَل vezninde قندَش يقندش قندِش sîgâsında kullanılmaktadır. Anlamı önceki fiil gibi "Memnun etmeye ve ikna etmeye çalışmak" demektir[171]. "İltifat etmek ve kibar davranmak" anlamında şöyle derler: (ماخلاه يزعل ضل يقندشو ويدللو لوقت مارضاه)[172] bu fiil günümüzde de aynı şekilde kullanılmaktadır.

(قندق) Kundaklamak Fiili

Yunancadan Türkçeye geçen kelime "çocuğu sarmak (kundaklamak)[173]" anlamında kullanılmakta Arapçaya rubâi mücerred kalıbı olan فَعْلَل vezninde قندَقْ يقنْدِقْ قنْدِقْ sîgâsında kullanılmaktadır. "Kalk çocuğu sar kundakla" anlamında şöyle derler: (قومي قندقي هالزغير). Mecâzi anlamda da kullanılmaktadır. Bir işin düzensiz olması nasıl düzenleneceğinin bilinmemesi anlamında: (شغلة ما بتتقندق تعا وقندقا) derler[174]. Günümüzde de yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar.

---

168 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 696.
169 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 655.
170 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/262;
171 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 655.
172 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/262;
173 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 763.
174 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/262.

(تنبل) Tembel olmak Fiili

Tembelleşmek (تكاسل) anlamında فعلل vezninde تبيل تُتنبل يُتنبل sîgâsında kullanılan fiil Farsçadan Türkçeye geçmekte, "işte ve harekette tembel olmak" anlamında kullanılmaktadır[175]. Kökü itibariyle sıfat olduğu söylenir ve bu sıfattan rubâi mücerred ve rubâi mezid kalıbı olan (فعلل، تفعلل) vezninde fiil çekimi yapılmaktadır. Arapça kökenli olan "طنْبل Ağır aptal donuk" anlamına gelen kelimeden geldiği de söylenmektedir[176]. Günümüzde sıfat ve fiil şeklinde kullanılmaktadır.

(چنقر) Çangırdamak Fiili

Metal veya benzeri şeylere vurunca çıkan yüksek ses anlamında kullanılan çıngırdamak fiili فعلل vezninde جَنْقَرْ يْجَنْقِرْ جَنْقِرْ sîgâsında çekimi yapılmaktadır[177]. "Bir şeye vurmak" anlamında şöyle denir: (السوّاس عم يچنقر بطاستو)[178] "Komşuna gürültü yap gelip kahve içmek zorunda kalsın (چنقري لجارتك تجي تشرب قهوة)." Bu fiil günümüzde de kullanılmaktadır.

(جنبظ) Canbaz olmakFiili

"Sığır ve hayvan tüccarı" anlamında kullanılan kelime Farsçadan Türkçeye geçmiş olup Arapçada فعلل vezninde جنبظ يجنبظ جنبِظ sîgâsında kullanılmaktadır[179]. Ancak cambazların çokça hile yapması ve insanları kandırmasından dolayı kelimede anlam kayması olmuş ve bu kelime "hilekâr" ve "aldatma" anlamında kullanılmaya başlamıştır. "(جَنْبظ الحمار البليد) tembel olan eşeğe amonyak sürerek hayvanın hareketli olmasını ve hızlı koşmasını sağlamak" anlamında kullanmaktadırlar[180]. Çokça kullanılan bir kelime değildir.

(جلغم) Çalkalamak Fiili

Türkçede "hızlı bir şekilde çalkalamak[181]" ya da "sallamak" anlamında kullanılan çalkalamak fiili فعلل vezninde جلغم يجلغم جلغم sigasında kullanılmaktadır[182]. Halepliler bu kelimeyi "bir şeyi kötü kullanmak", "onun güzelliğini bozmak"

---

175 *Türkçe Yeni Sözlüğü,* II/1448.
176 el-Esedî*, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/421.
177 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 207.
178 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/134.
179 Devellioğhu*, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 153.
180 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/89.
181 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 205.
182 *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/1528.

anlamında mastar veya sıfat sîgâlarında kullanmaktadırlar[183]. “Evin boyasını kötüye kullandılar güzellik ve zarafetini bozdular.” anlamında (دهّن لنا البيت قام جلغمو) derler. “Defterin tertip ve düzenini bozdular.” anlamında da (جلغم الدفتر كلو) kullanırlar. “Yazım kurallarına uymadılar, kuralları bozdular.” anlamında (جلغم خطو) derler. “Resim kurallarına uymamak, renkleri kötü kullanmak” anlamında (جلغم اللوحة) derler. Sanki asıl anlam ile kullanılan anlam arasında bir bağlantı var anlamı çıkmaktadır çünkü çizim, yazı veya benzeri işler sırasındaki el sallanması onları olumsuz yönde etkilemiş resim, yazı veya benzeri şeylerin estetiğini bozmuştur. Bu kelimeyi günümüzde de çokça kullanmaktadırlar.

(چلبن) Çelebi olmak Fiili

Türkçede “eğitimli, efendi ve kibar adam” anlamında olan[184] çelebi fiili فعلل vezninde چلبن يچلبن sîgâsında kullanılmaktadır. “Ailesine karşı nezaketli, yumuşak, güzel ahlaklı ve dikkatli” anlamında (چلبن بيتو، والچلبنة مبينة على عائلتو،...) derler. Bu kelimeden mastar vi sıfat türetmektedirler. Kelimenin aslı “çarmıh”(الصليب)anlamında Süryanicedir. Sonra “soy ve ahlâkta şerefli olmak” anlamında kullanılmıştır. (Gentleman)[185]. “Yatağı, elbiseyi veya benzeri şeyleri en güzel şekilde düzenledi” anlamında şöyle deriz: ("چلبن التخت "السرير" أو الغرفة أو المزهرية أو الروب "الثوب")[186]” Yaşlılar arasında bilinen ama çokça kullanılmayan bir kelimedir.

(دوزن) Düzenlemek Fiili

Tertip etmek ve düzenlemek anlamında olan kelime kök itibariyle Türkçedir[187]. دُوزَنْ يدوزِنْ دوزنْ sîgâsında kullanılmaktadır. Rubâi mücerred kalıbında olan fiil telaffuzda kolaylık sağlansın diye bazı değişimlere uğrayarak çekimi yapılmaktadır çünkü rubâi fiil kalıbının harekeleriyle bu fiilin çekimini yapmak telaffuzda ve ses uyumunda bazı zorluklara neden olmaktadır[188]. “Müzik aletini ayarladı, düzenledi” anlamında (عبحاول أدوزنها آخدها وأيبها ماعبتزبط) (دوزن الآلة الموسيقية) derler. Günümüzde de sıkça kullandıkları bir kelimedir.

---

183 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, III/73.
184 Yeyin, Abdullah, *Yeni Lûgat*, s. 91; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 217.
185 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, III/131.
186 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, IV/95.
187 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.312.
188 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi’l-mukârane*, IV/95.

Zengin olmak Fiili (زنگل/ زنگن)

Türkçedeki "malı çok olan ya da verimli toprak" anlamındaki zengin sıfatından alınmaktadır [189]. تفعلل kalıbında mutavaat dönüştürmek sîgâsında (تزنگن أو تزنگل) vezninde çekimi yapılmaktadır. Bazı kadınların imanlarının kırk erkekten daha fazla olduğunu belirtmek için şöyle derler: (اللي بتخسل أربعين شخص بتتزنگن). Mecâzi anlamda da kullanılmaktadır. "Bize ulaşamazsın, bizi ziyaret edemezsin" anlamında da şöyle derler: (عبتتزنگل علينا)[190]

Kazıklamak Fiili خوزق

Türkçede "kazık", "cezayı vermek için kullanılan sopa" anlamında kullanılmaktadır[191]. Osmanlı hukukuna göre ölüm cezasını uygulamak için suçluya kalçasından sokarak ağzından, omzundan veya kafasından çıkıncaya kadar bastırmak için kullanılan bir sütundur. "Onu kazığa oturttu ya da kazıkla öldürdü" anlamında şöyle derler: (فكان يخوزقهم من أضلاعهم)[192]. Bu kelime çadırın ya da bir hayvanın ipinin kendisine bağlandığı yere çakılan bir direk (kazık) anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelimeden (خوزق يُخُوزِقْ خُوزِقْ) vezninde fiil türetilmektedir. Günümüzde büyük bir musibete uğrayan kişi için mecâzi anlamda kullanılmaktadır[193]. Herhangi bir şekilde ona zarar verdiler ona eziyet ettiler anlamında (خوزقو) "onu kazıkladılar" derler. Bir atasözünde sırtını dayadığı akrabaların ona yardım etmesi gerekirken ona zarar verince şöyle denir: (جحي لما صار على شغل خوزق أمّو)[194].

2.1.1.2.2. Rubâi Mezid Kalıbında Gelen Fiiller

Halepliler önceki bölümde açıkladığımız (فعلل) veznindeki fiilleri, başına (te ت) harfini ziyade ederek rubâi mezid kalıbı olan (تفعلل) vezninde de kullanmaktadırlar. Buradaki ziyade daha çok mutavaat anlamı katmak için yapılmaktadır. Bu kalıbın örnekleri şu şekildedir:

Basit Söz Söylemek Fiili تچبقن

Bu fiil sadece rubai mezid kalıbında kullanılmaktadır. Rubâi mücerred kalıbı yoktur. "Adi basit söz söylemek" anlamında kullanılmaktadır.

---

[189] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/.1668.
[190] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/265.
[191] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 692.
[192] Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s. 407; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, V/405.
[193] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/293.
[194] Koşakci, *Emsalu Şabiyyetu'l-Halebiyye*, Matbaatu'l İhsan, Halep 1984, II/106.

تتنبل Tembel Olmak Filli

Rubâi mücerred kalıbında (الكسل) anlamında, rubâi mezid kalıbında ise (التكاسل) "tembelleşti" anlamında kullanılmaktadır.

تجلبن Güzelleşmek Fiili

Rubâi mücerred kalıbında kullanıldığında (التجميل) "güzellik" anlamında, örnek: (چلبن البيت) "ev güzel oldu", rubâi mezid kalıbında kullanıldığında ise (güzelleşti, التجمُّل) anlamında, örnek: (تچلبن الرجل) "adam kendini güzelleştirdi şeklinde kullanılmaktadır.

تجلغم Çalkalamak fiili

Önceki bölümde de anlattığımız gibi rubâi mücerred kalıbında kullanıldığı zaman "bir şeyi bozmak" anlamında, rubâi mezid kalıbında kullanıldığında ise mutavaat (dönüştürmek) anlamında kullanılmaktadır. Örneğin "bir ipin şeklinin değişmesi, güzelliğinin kaybolması, çizgilerinin değişmesi anlamında (تجلغم الحيط) derler.

تكلكل Kürelemek/ Küre Olmak Fiili

Rubâi mücerred kalıbında gelirse "küre gibi oldu", mezid kalıbında gelirse fiil mutavaat anlamı kazanır. "Kendisinde top gibi bir blok oluştu" anlamında (تگلگلَ وطلعتلو گلگولة برقبتو) derler[195].

Bunların dışındaki (تقندق وتأروش وتخوزق) gibi fiillerde aynı mutavaat anlamı elde etmek için başına ziyade harf getirilir.

2.1.2. Nahiv Yönüyle Etkisi

Halepliler asıl kökleri itibariyle Türkçeden aldıkları kelimeleri mazi, muzari ve emir sîgâlarında kullanmaktadırlar. İlk bölümde Haleplilerin fiilleri mazi, muzari ve emir sigalarıyla kullanma yöntemlerinden bahsetmiştik. Onlar filin sonunu her zaman harekesiz bırakarak sakin okurlar:(كتبْ- عبكتبْ) gibi… Fiilin başına gelen muzari harflerini de "be" veya "mim" (بالباء، الميم)'e çevirirler. Ayrıca rahat okunsun diye bazı harfleri sakin okurlar. Bazılarında ise imale (inceltme) ya da tefhim (kalınlaştırma) yaparlar.

[195] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/445.

2.1.2.1. Mazi Fiiller

Türkçeden alınan bütün fiiller ister sülâsi ister rubâi mezid ya da mücerred olsun mazi kalıbında kullanılmaktadır. Örnek (چقّ- چرّك- آلش- چبقن- تقندق) Halep lehçesine Türkçeden geçen bütün mazi fiiller örnekteki fiiller gibi son harfinde mazi alameti almaz. Son harfin harekesi sakin olur. Ayrıca okumada kolaylık olsun diye fiillerdeki kaf (ق) harfi hemzeye (أ) dönüştürülür, bazı harfler imale ile okunur ve bazı ses değişimleri meydana gelir.

2.1.2.2. Muzari Fiiller

Mazi kalıbında olduğu gibi Türkçeden alınan bütün filler muzari kalıbında da kullanılmaktadır. Ancak bu sîgâ da kullanılan fiiller Halep lehçesinin şekilsel özelliklerini almaktadır. Örneğin fiiller هو zamirine delalet etmesi için (عبؤولِش) , أنا zamirine delalet etmesi için (عبجلغم الخط), أنت zamirine delalet etmesi için (عبتتأروش), نحن zamirine delalet etmesi için (عمنقندقو) şeklinde kullanmaktadırlar. Ayın (ع) harfini mim veya nun (م,ن) ile birlikte kullandıklarında bu fiilin muzari (şimdiki zaman) anlamına geldiğini gösterir ve muzari kalıbında bile fiilin son harekesi değişmez sakindir.

2.1.2.3. Emir Fiilleri

Halep lehçesinde emir fiilinin sîgâsı mazi fiilin sîgâsına çok benzemektedir. Genellikle bu iki sîgâda aynı gibi görülür. Ancak bazı harekelerin değişiminden ayırt edilebilir. Örneğin emir sigasında (قَنْدِقْ), mazi sigasında ise (قَنْدَقْ) şeklinde gelir. İki halde de sonu sakindir ancak sondan önceki harfin harekesi değişir. Emir fiilinde sondan önceki harfin harekesi genellikle meksur olur (چِلبِنْ- جلْغِمْ- قندِقْ- بَوّظْ) örneklerdeki gibi… Mazi fiilde sondan önceki harfin harekesi ise meftuh olur. Sülâsi fiillerin bazılarında emir sîgâsının başında gelen sondan önceki harfin harekesini ötreli okutan ötreli vasıl hemzesi yerine ilk harf sakin okunur. Örnek: (بْصُمْ- جْقُم). Bazılarında ise ilk harf imaleli şekilde esreli olarak okunur. Örnek: (چِتّْ- چِقْ- چِخْ). Fiilde illet harfi olan elif var ise bu elif, vav veya ya harfine dönüşür. Örnek: (باژ : بَيّژ).

2.1.3. Mana Yönüyle Etkisi

Türkçeden Arapçaya geçen fiillerden çoğu aynı anlamda ya da çok yakın anlamda kullanılmaktadır. Ancak bazı fiillerin anlamı değişmektedir. Anlamı değişen fiilleri incelediğimizde bunlar kök itibariyle ya isim ya da sıfat olan kelimelerdir. Fiil olan kelimeler değildir. Muhtemelen bu isim veya sıfatlardan türetilen fiiller, kökteki anlamla bağlantılı olacak şekilde kullanılmış sonra zamanla bu anlamlar değişime uğramış ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ancak yine de kelimenin kök anlamıyla bir bağlantısı bulunmaktadır. Bazıları ise aslı fiil olan kelimelerden türetilmiş, manası aynı kalmış, ancak zamanla bu fiiller mecâzi anlamda kullanıldığı için anlam değişikliğine uğramıştır.

2.1.3.1 Manasını Koruyan Fiiller

Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin çoğu, ister isim, ister sıfat, isterse fiil olsun asıl anlamlarıyla kullanılmaktadır. Örnek: (باژ- آلش- قارش- ضاين- چرّك- بوّژ- چيّر- هرگل- كزدر- چربق- أروش- تنبل- دوزن- داكش) (çarpışmak, gezdirmek, hergele, çayır, buz, çürük, dayanmak, karışmak, alışmak, bozulmak, değişmek, düzen, tembel, kargaşa). Yukarıda bu kelimelerin Türkçede ve Halep lehçesinde ki anlamını ayrıntılı bir şekilde açıkladık.

2.1.3.2. Anlamı Değişen Fiiller

Türkçeden Halep lehçesine geçen fiillerin bazılarında çok az bir anlam değişikliği meydana gelmiştir. Ancak Türkçedeki anlamıyla Halep lehçesindeki anlamı arsında bağlantı vardır ve anlamı tamamen değişmemektedir. Örnek: (جَفَّت- جوّل- چقّ- چتّ- جقم- چربق- جنبظ- جلغم) (çalkalamak, cambaz, çarpışmak, çıkmak, çatlamak, çak, çuval, çift). Yukarıda bu kelimelerin Türkçedeki ve Halep lehçesindeki anlamlarını ayrıntılı bir şekilde açıkladık.

2.2. Türkçe Kelimelerden Türetilen Bazı Sıfatlar

Halep lehçesi Türkçe kelimelerden sadece fiil türetmemiş aynı zamanda sıfatta türetmiştir. Ancak bu sıfatların Türkçe kelimelerden alınması sarf kuralları ve mana yönünden farklılıklar göstermektedir.

2.2.1. Kelimenin Kökü Açısından Türetilen Sıfatlar

Türkçeden Halep lehçesine geçen sıfatlar, sadece Türkçe sıfatlardan türetilmemekte aynı zamanda Türkçe isimlerden de türetilmektedir. Örnek: مبَتّك bu sıfat Türkçedeki "bitke (bir parça, azıcık, biraz)" kelimesinden alınmaktadır. Bu konuyla ilgili çok sayıda örnek vardır. Bunları aşağıda anlatalım:

2.2.1.1. Aslı Sıfat Olan Kelimeler

Burada bir kısım sıfatlar vardır Türkçedeki kökleri itibariyle sıfat olan kelimelerden alınmakta Halep lehçesinde de sıfat olarak kullanılmaktadır. Bunların örnekleri şu şekildedir:

قارشق (Karışık)

Türkçede içinden birden fazla şey olan ya da düzensiz iç içe girmiş anlamında kullanılan "karışık" kelimesinden alınmaktadır[196]. Halep lehçesinde de vezni değişmeden sıfat olarak kullanılmaktadır. İçinde çok fazla yabancı madde olduğunda (هالحنطة قارشق) "buğday karışıktır" derler[197]. Bu kelime günümüzde bilinmemektedir.

تنبل (Tembel)

Farsçadan Türkçeye geçen "tembel" kelimesi, "çalışmayan" anlamında kullanılmaktadır[198]. Bir görüşe göre de aslı Arapça olan "ağır", "ahmak" anlamına gelen (طنْبل) kelimesinden gelmektedir. Kendisinden fiil ve mastar da (تنبلة) türetilmektedir[199]. Tembeller için şöyle bir söz söylenir: (تنبل مصر) "Mısır'ın tembeli." Mısırın tembeli ağaçların altında sırt üstü uzanır ağzını açarak ağaçtan meyvenin düşmesini bekler. Meyve ağızlarına düşünce de şöyle bağırırlar: (المصري تنبل وقاعد في قصري) "Mısırlılar tembeldir komutanlar sarayda[200]."

سقط (Sakat)

Bu kelime Türkçedeki sakat kelimesinden alınmaktadır. Ancak Türkçeye de Arapça "düşmek" anlamında olan (السقوط) kelimesinden geçmektedir. Türkçede de buna benzer bir anlamda kullanılmıştır. Sakat kelimesi Türkçede vücudun bazı azalarını kaybetti, sakat kaldı anlamında kullanılmaktadır. Eksik ve ayıplı olan bir

---

196 *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/801.
197 el-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane, VI/124.
198 *Türkçe Yeni Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II/1448.
199 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/421.
200 Koşakci, *el-Emsal'ş Şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/95-114.

şeye sıfat olarak kullanılmaktadır[201]. Halep lehçesinde de sakat anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır. Eşyaya sıfat olarak ise başka anlamda kullanılmaktadır. Dağcıların terminolojisinde ise kötü lakap olarak kullanılmaktadır. Deri tabaklama terminolojisinde, tabaklamada kullanılan köpeklerin dışkısı anlamına gelir. Kasapların terminolojisinde hayvanların iç organları anlamında kullanılmaktadır. Halep'te hayvan besi alanlarına yakın sakatat (السَقَطية) çarşısı adında bir çarşı bulunmaktadır ve burada kesilen hayvanların sakatatları satılmaktadır. Bu çarşı lokanta olarak kullanılmış yakın zamana kadar varlığını sürdürmüştür. Ta ki iç savaşın çıktığı zamana kadar[202].

جنگنه (Çingene)

Türkçede asılları itibariyle "cimri ve pinti olan insan" anlamında kullanılmaktadır. Hint ve benzeri bölgelerden gelen insanlar gibi… "Çok cimri" anlamında kullanılmaktadır[203]. Halep lehçesinde ise "pinti, aslı bilinmeyen[204]" ve genel itibariyle kötü olan anlamında kullanılmaktadır. Ancak günümüzde nadiren kullanılmaktadır.

زنگين/ زنگيل (Zengin)

Türkçede malı çok olan anlamında kullanılmaktadır. Fiil babında kelimeden bahsetmiştir. Şöyle derler: (الجبل بخاف مالزنگين) "dağ zenginden korkar." Çünkü zengin onu havaya uçurmaya gücü yeter. (عدّى الزنگين عباب دارنا كبّر مقدارنا) "zengin evimize talip oldukça bizim değerimiz artar." (افتاح باب الزنگين وحط بنتك فيه) "zenginin kapısını aç kızın içeriye girsin." Bu kelime mecâzi anlamda da kullanılmaktadır:(ماعمنشوفك) "zengin olan seni görmez." Bu sıfattan ismi fail (المزنگِن), ismi meful (المزنگَن), ismi tafdil (الأزنگن) ve mastar (الزنگنة) türetmektedirler. Türetilen fiillere ise fiil konusunda değinmiştik[205].

2.2.1.2. Delalet Ettikleri Mana Yönünden Türetilen Sıfatlar

Bu bölümde asılları itibariyle isim, mastar ya da fiil olup kendisinden sıfat türetilen kelimeleri işleyeceğiz. Halepliler bu kelimelerden sıfat türetmektedirler. Bunların örnekleri şu şekildedir:

---

[201] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/1246.
[202] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/361; el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, II/77.
[203] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, I/312.
[204] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/92.
[205] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/265.

ضيان/مضاين (Dayanmak)

Türkçede "sabır, metanet ve dayanmak" anlamına gelen dayanmak mastarından alınmaktadır. Fiil bölümünde buna işaret etmiştik. Bu kelimeyi فَعَال vezninde sıfat ve fiilden türetilen ismi fâil anlamında kullanmaktadırlar. "Dayanıklıdır" anlamında şöyle derler: (هالگندرة ضيان)[206]." Buna da fiil babında işaret etmiştik.

مبتّك (Bitke)

Türkçede isim olarak kullanılan bitke (مبَتّك) kelimesi "bir parça, azıcık, biraz" anlamında kullanılmaktadır[207]. Bitkeciyye (البتكجية) olarak isimlendirilen eski bir cemaatin varlığı da bilinmektedir[208]. Halep lehçesinde Türkçedeki asıl manası değiştirilerek kullanılmaktadır. "Kibirli, boş, ayrıntılara çok takılan[209]" ve "her şey de çok vesveseli" olan kişiye sıfat olarak kullanmaktadırlar.

مهرگل (Hergele)

Türkçede boş, düzensiz anlamında "hergele" kullanılmaktadır. Fiil bölümünde bahsetmiştik. Halep lehçesinde mastar olarak kullanılmakta, kendisinden ismi meful vezninde fiil ve sıfat türetilmektedir. Sözlerinde ve kıyafetlerinde kibar olmayan veya edepsiz anlamında şöyle derler: (تيابه مهركلة وحكيو مهركل)[210]

مبَقّج (Bohça)

Bohça kelimesini fiil babında zikretmiştik. Kökü isimdir ve ondan fiil türetilmiştir. Bir ninni de şöyle derler: (أويها أربع بقج مبَقّجة، أويها والخامسة بالصندوق...) "dört bohça bohçalanmış beşincisi sandıktır" anlamında…[211]

نازيك (Nazik)

Nazik kelimesi "ince, kibar" anlamında Farsçadan Türkçeye geçmektedir[212]. Haleplilerde bu kelimeyi aynı anlamda kullanmaktadırlar. Bu kelimeden النزاكة

---

[206] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* V/222.
[207] Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 137.
[208] el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba,* II/273.
[209] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* II/53.
[210] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* VII/357.
[211] Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Halebi*, s. 80.
[212] Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 812.

vezninde mastar ve أنزك، نزاكتلي vezninde de ismi tafdil türetmektedirler. Şöyle derler: (هم كِبار، هم ناژيك) "onlar kibardır, naziktir[213]."

چك (Çökerek)

"Şiddetle düşme veya iniş" anlamında kullanılan "çökmek" kelimesi asıl itibariyle mastardır[214]. Halep lehçesinde sıfat ya da hal olarak aynı anlamda kullanılmaktadır. Yüksek bir yerden düştü ve dizleri üzerine çöktü anlamında şöyle derler: (نزل عأجريه چك)[215].

شكربٰره (Şekerpare)

Şeker-pare kelimesi bir kaysı çeşidine verilen isimdir ve Farsçadan alınmıştır. "Şeker ve pare (parça)" anlamında şeker gibi olan kayısı demektir. Hama şehri onunla meşhur olmuş ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Şöyle derler: (حموي يا شكر بٰره) " ey hamalı şekerpare[216]."

چِچِكْة (Çiçek)

Çiçek Türkçede isim olarak kullanılmaktadır. Halepliler güzel tatlı anlamında sıfat olarak kullanmaktadırlar. Şöyle derler: (أبو ياسين چچكة ومرتو چچكة) "Ebu Yasin çiçektir, çiçek getirdi." Bu kelimeden الچكچكة şeklinde mastar türetmektedirler[217]. Günümüzde ise nadiren kullanılmaktadır.

داشِر (Dışarı)

Fiil babında buna işaret edilmişti. Kökünün hangi dilden olduğu konusunda ihtilaf vardır. Denildi ki kökü Arapçadır ve değişime uğramıştır. Bir görüşe göre de aslı Türkçe (dışarı خارج) anlamında olan kelimedir. Bu kelimeden terkedilmiş anlamında fiil (دشّر), isim (داشورة -داشور) ismi fail ve ismi meful vezninde sıfat (داشر , مدَشَّر) türetilmektedir. Bir atasözlerinde şöyle derler: (المال الداشر يُعلم الناس على الحرام) "terkedilmiş mal insanı harama meylettirir." Bir şarkıda da şöyle denir: (ماني يايمّا الماني الداشر مالو زيواني)[218].

---

213 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/249.
214 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 236.
215 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâtu't-Turkiyye fî kavâidi'l- luğati'l-Arabiyyeti ve'l- lehceti's-Suriyye*, s. 75.
216 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/81.
217 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/124- 259.
218 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/14.

2.2.2. Sarf Vezinleri Açısından Türetilen Sıfatlar

Türkçeden Arapçaya geçen sıfatların bazıları kendi asıl vezinleri üzerinde kalmakta bazıları da Arap dil kuralları çerçevesinde ismi fâil, ismi meful veya sıfat müşebbehe veznine veya şekline Halep lehçesine özel olan kuralları taşıyarak girmektedir.

2.2.2.1. Asıl Vezinlerini Koruyarak Geçen Sıfatlar

Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerden bazıları kendi dillerindeki kurallar çerçevesinde orijinal haliyle geçmektedir. Bunların örnekleri şöyledir:

آچق (Açık)

Türkçede "açık ve net" anlamında olan açık sıfatından alınmaktadır. Halep lehçesinde de hiç bir değişime uğramadan aynı anlamda sıfat olarak kullanılmaktadır. Şöyle derler: (عم بحكي معك بالآچق) "seninle açık konuşacağım" anlamında. Tavla oyuncuları bu kelimeyi vurmaya açık olan taş için kullanırlar: (إيكي آچق گورماز)[219]. Bu kelime günümüzde kullanılmamaktadır.

چاتين (Çetin)

Türkçedeki sert, zor anlamındaki "çetin" sıfatından alınmaktadır. Türkçedeki sîgâsında ve sıfat olarak kullanılmaktadır. Şöyle derler: (حكم النفس للنفس چاتين) "kişinin kendi nefsi için verdiği hüküm zordur." (العازة للئيم چاتينة) "aptalın gururu zordur[220]. Gönümüzde yaşlılar tarafından kullanılmaktadır.

قبا (Kaba)

Türkçede "kalın, kaba, konuşmada ve davranışta olgunlaşmamış kişi" anlamına gelen kaba sıfatından alınmaktadır[221]. Naziğin zıttı anlamında şöyle derler: (شوف هالأبو شروال شروالو قبا ومسبحتو قبا وشواربو قبا وحكيو قبا ومرتو وولادو كلن قبا) "şalvarı, bıyığı vb. her şeyi kaba" anlamında[222].

صاغ (Sağ)

Türkçede "yaşamak, sağlıklı, güçlü veya güvenli" anlamında olan[223] sağ kelimesi Halep lehçesinde de aynı anlamda sıfat olarak kullanılmaktadır. Elimdeki eşyaları sağlam teslim ettim anlamında şöyle derler: (سلّمتو الغراض صاغ قدام شهود رجّو

---

219 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/11- III/447.
220 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/119.
221 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 626.
222 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/142.
223 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1037.

(حليب صاغ ولبن صاغ) مچرك “yoğurt ve süt sağlamdır.” herhangi bir hilesi yoktur. (فلان صاغ) “falan kişi sağlamdır[224].”

چلبي (Çelebi)

Çelebi kelimesi Türkçede muamelesinde efendi, edepli olan anlamında kullanılmaktadı[225]. Halep lehçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Gentleman.[226] Faziletli olan efendi birine lakap olarak kullanılmaktadır. Eskiden saray olan sonrada adliye olarak kullanılan eve, çelebi efendi ismini verilmiştir[227]. Halep de benimde yaşadığım bölgenin adı (جبّ الچلبي) idi.

چرچور- چرچي (Çar-Çur)

Çar-çur kelimesi Türkçede “heder etmek” anlamında kullanılmaktadır[228]. Boş gezen birine sıfat olarak kullanılmaktadır. Şöyle derler: (يابو مرتك چرچورة ما بتبرك في البيت اسأل أمك بتعرف), “evde boş boş gezme ne yapacağını bilmiyorsan annene sor öğren.” Müzekker çoğul için, چراچير müennes çoğul için de چرچورات derler. Köyleri gezen ve satış yapan için kullanılan (çerçi) (چرچي) kelimesi de bu kökten alınmaktadır. Bunun çoğulu da الچرچيّة şeklinde gelir[229].

چوق (Çok)

Türkçedeki çok kelimesi Arapçada “insan topluluğu, koro” anlamındaki جوق kelimesinden alınmaktadır. Bir deyimde şöyle denilmektedir: (پاره چوق عقل يوق) “para çok akıl yok[230].” “Zenginlerin yerine oturup zenginlik hayali kuranlar çoktur.” anlamında şöyle derler: (قعد في كل قبة جوق من المغاني وجوق من أرباب الخيال...)[231]. Bir ninni de “kalbinin rahmetle dolması çok güzel” anlamında şöyle derler: (اويها قلبه ملان رحمة وكله چوك كوزال)[232].

يواش (Yavaş)

Her işte sakin ve yavaş anlamında “yavaş yavaş”derler[233].

---

224 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/136.
225 Yeyin, Abdullah, *Yeni Lûgat*, s. 91; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 217.
226 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/131.
227 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/296.
228 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 209.
229 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, s. 125.
230 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/135.
231 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/200.
232 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 32.
233 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/452.

2.2.2.2. Arapça Vezinlerine Göre Çekimi Yapılan Sıfatlar

Halepliler Türkçeden aldıkları bazı kelimeleri ismi fâil ve ismi meful vezninde sıfat olarak türetmekte bazılarını ise yeni Türkçedeki şekilleriyle sıfat olarak kullanmaktadırlar. Bunların örnekleri şöyledir:

مچرّك/ چرْكْ (Çürük)

Türkçede bozulan bir şey ya da düzgün kullanılmayan konuşma anlamında kullanılan sıfattır. Fiil bölümünde buna işaret edilmişti. Asıl vezniyle sıfat olarak kullanılmaktadır. Rubâi fiil vezninden türetilen ismi fail vezninde gelen sıfat olarak kullanılmaktadır. Halep lehçesinde hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. "Çürük bir şey mi yedin" anlamında şöyle derler: (هالأكلة مچركة). "Makine bozuk mudur?" anlamında (هالماكينة مچركة) derler[234]. "Direk yamuktur" anlamında (هالزلمة چرْكْ) derler.

مبوّز/ بوز (Buz)

Türkçede donan bir şeye verilen isimdir. Fiil babında bahsetmiştik. Rubâi fiil kalıbından türetilen ismi fâil vezninde sıfat olarak kullanılmaktadır. Donmuş (مُجَمَّد) anlamında kullanılmaktadır. Aşırı soğuğa maruz kalan biri için (فلان مْبَوّز) derler. Çok ağır hareket eden biri için mecâzi anlamda kullanılır: (قلبو مْبَوّز) و(الأكل مْبَوّز) burada dondu anlamında değil çok yavaş davrandığı için mecazen kullanılmaktadır. Burada mübalağa vardır[235].

مجلغَم (Çalkalamak)

Türkçede bir şeyi hızlı bir şekilde sarsmak ya da sallamak anlamında kullanılmaktadır. Fiil bâbında buna işaret etmiştik. Rubâi fiil kalıbında olan ismi meful vezninde sıfat olarak türetilmiştir. İşinde istikrar olmayan, mesleğin kurallarını bozan ve fesada uğratan anlamında şöyle derler: (خطّو مجلغَم، وحلق لو الحلاق حلاقة مجلغمة). Mecâzi anlamda da kullanılmaktadır: "Düşünceleri sorunludur, anlaşılmazdır" anlamında şöyle derler: (اش بدنا نعمل إذا عقلو شبعان جلغمة)[236]

مخستَاخ/ خستا (Hasta)[237]

Sağlığı yerinde olmayan anlamında kullanılmaktadır. İsmi meful vezninde kullanılmış ancak bazı değişimlere uğramıştır.

---

[234] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/125.
[235] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/197.
[236] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/73.
[237] Abdurrahim, F., *Mucemu'd- dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-hadise ve lehecâtiha*, s. 100.

مچلبَن/ چلبي (Çelebi)

Çelebi kelimesinden bahsetmiştik. Halep lehçesinde Türkçe vezniyle kullanılmaktadır. Ancak buna ek olarak Arapçadaki ismi meful vezninde (مچلبن) "efendi ve bilgili kişi" anlamında sıfat olarak da kullanılmaktadır.

مبتّك (Bitke)

Bitke kelimesine önceki bölümde değinmiştik. Rubâi kalıbın ismi meful vezninde sıfat olarak aşırı zarif veya ayrıntılara çok takılana sıfat olarak kullanılmaktadır.

مهرگل (Hergele)

Hergele kelimesine değinmiştik. Rubâi kalıbının ismi meful vezninde sıfat olarak kullanılmaktadır.

مخُوزَق/ متْخُوزِق (Kazık)

Kazık kelimesi Türkçede sivri değnek anlamında kullanılmaktadır[238]. Daha önce bu kelimeye değinmiştik. Bu kelimeden ismi fail vezninde (مخوزِق), ismi meful vezninde (مخوزَق) veya binai meçhul kalıbındaki ismi fâil vezninde (متخوزِق) sıfat türetilmektedir. Günümüzde büyük bir musibete uğrayan veya büyük maddi ve manevi zarara uğrayan kişiye mecazen kullanılmaktadır. (متخوزِق- مخوزَق) "kazıklanmış" anlamında veya birine eziyet vermiş ise (مخوزِق) "kazıklamış" derler.

مزنبر (Zıpır)

Türkçede "deli" anlamında kullanılmaktadır[239]. Halep lehçesinde ise eğer bir kişiye sıfat olarak kullanılacaksa çıldırmış veya aşırı derecede kızmış anlamında: (اشبو ليش هيك مزنبر), eşyaya sıfat olarak kullanılacaksa bir şeyin içinde görünür ve göze çarpan bir yumru olduğu anlamına gelir. (هالخس مزنبر أو مزنبط) "içinde aşırı çıkıntılar var" anlamında. El-Esedî bu kelimenin kadının zarı anlamında kullanılan (الزبر) kelimesinin ismi tasğiri olduğunu zikretmektedir. Bundan dolayı çeşitli motifler içeren marulu buna benzetmektedirler. Kızan kişiyi de heyecanından dolayı buna benzettiler[240]. Bu kelimenin bu anlama geldiğini Osmanlıca sözlüklerde bulamadık. Ancak zıpır kelimesi "mecnun" manasında, zıp kelimesi "aniden ortaya çıkan" anlamında, zımpara kelimesi "tahtayı pürüzsüzleştirmek için kullanılan tırtırlı kâğıt"

[238] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 296.
[239] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/1672.
[240] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/260.

anlamında kullanılmaktadırlar[241]. Bu kelimenin zımpara kelimesinden alınmış olması mümkün olabilir çünkü bu kelime marangozların ıstılahında dış görünüşü sıkıntılı olan tahta için kullanılmaktadır.

2.2.3. Delalet Ettikleri Mana Yönünden Türetilen Sıfatlar

Türkçe asıllı olan kelimelerden türetilen sıfatlardan bazılarının anlamı değişime uğramıştır. Bu durumda gayet normaldir çünkü bu kelimeler bir dilden başka bir dile, bir çevreden başka bir çevreye geçmektedirler. Buna ek olarak bu kelimelerin çoğunun aslı sıfat değildir. Bundan dolayı da değişime uğrama ihtimalleri yüksektir. Ancak büyük çoğunluğu ana dilleri olan Türkçedeki anlamlarını korumakta veya çok yakın anlamlarda kullanılmaktadırlar.

2.2.3.1. Asıl Manalarını Koruyarak Türetilen Sıfatlar

Türkçeden Arapçaya geçen sıfatların büyük çoğunluğu, vezinleri değişsin ya da değişmesin, asılları ister isim ister fiil isterse sıfat olsun anlamları ana dilleri olan Türkçedeki gibi orijinal haliyle ya da çok yakın anlamlarıyla Halep lehçesine geçmektedir. Bunun örnekleri şöyledir:

قبضاي (Kabadayı)

Kabadayı kelimesi Türkçede "Cesaretli, büyük şeref sahibi ve yaşayan vicdan" anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime "dayı" anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelimenin Türkçe aslı iki kelimeden oluşmaktadır: "büyük, kalın anlamına gelen "kaba" ve at ya da dayı anlamına gelen "dayı" kelimeleri. Türkçede cesaretli, dayı veya gemi kaptanı anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır. Halep lehçesinde ise bazı basit ses değişimleriyle birlikte "cesur ve güçlü" anlamında kullanılmaktadır[242]. Örnek: (: فلان قبضاي) "falan kabadayıdır."

نازلي (Nazlı)

Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Kökü naz (ناز) dır. (Li) لي eki ise Türkçede eklenmiştir. İnce, latif ve zarif[243] anlamında kullanılan münnes bir sıfattır. Günümüzde nadiren kullanılmaktadır.

---

[241] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, II/1671- 1672.
[242] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/147; İhlâsi, Velîd, *es-Sîretu'l-Halebiyye*, el-Heyetu'l-Âmmatu lil'l-Kitâb, 2010, s. 47.
[243] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/247.

چبلاق (Çıplak)

Türkçede elbisesi olmayan soyunmuş veya fakir olup hiçbir şeyi olmayan anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır[244]. Günümüzde ise bilinmemektedir.

صاغ (Sağ)

İnsan için kullanıldığında sağlam ve doğru, yiyecek ve benzeri şeyler için kullanıldığında hileli olmayan anlamında kullanılan kelimenin bahsi önceki bölümde geçmişti.

پكي- پك آعلى (Pekiyi- Pekâla)

Pek çok anlamında "iyi, beğenilen, istenilen nitelikleri taşıyan" anlamında kullanılmaktadır. Çok iyi anlamındadır. Pekâla kelimesi de aynı anlamda kullanılmaktadır[245].

2.2.3.2. Asıl Manaları Değişerek Türetilen Sıfatlar

Türkçeden Halep lehçesine geçen sıfatlardan bazıları ana dillerindeki anlamlarıyla bağlantıları olmasıyla birlikte değişime uğrayarak kullanılmaktadırlar. Bunun örnekleri şunlardır:

قباقلي (Kabaklı)

Kökü "kabak" olan kabaklı kelimesi Türkçede kabak anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kabak büyüklüğün sembolü olarak kullanılmaktadır. "Lı" ise nispet ekidir. Halepliler birkişinin büyük ve kabadayı olduğunu belirtmek için: (حج ياسين عراسي والله زلمة قباقلي وقبضاي، عالعريض والله عالعريض والله)derler. Ayrıca Suveyde beldesinde yaşayan bir aileye künye olarak kullanılmaktadır.

ژگرت (Uzgurt)

Türkçede "özgür şerefli" anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır. Ayrıca cesur ve yürekli genç anlamında da kullanılmaktadır[246].

---

244 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/123.
245 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/224.
246 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/248.

مبتك (Bitke)

Bitke kelimesine önceki bölümde değinmiştik. Manası değişime uğramıştır. Sıfat olarak kullanıldığında aşırı zarif veya ayrıntılara çok takılan anlamında kullanılmaktadır[247]. Ayrıca çok vesveseli anlamında da kullanılmaktadır.

İncelediğimiz sıfatlar konusunda genel olarak Arapçada yer alan özelliklerin oluşumunda; özelde de Halep lehçesinin özelliklerinin oluşumunda Türk dilinin etkisinin varlığını gözlemledik.

2.3. Halep Lehçesine Giren Türkçe Ekler

Bundan kastımız isim, fiil ve sıfatın sonuna bitişen eklerdir. Türkçeden Halep lehçesine geçen bazı ekler Halepliler tarafından kelimelere yeni anlamlar eklemek ve konuşma sırasındaki kelimelerin sayısını sınırlamak için kullanılmakta, bazı Türkçe ekler de dili renklendirmek, zenginleştirmek veya bilgi ve kültürü vurgulamak veya başka dillerden geçmiş olma olasılığını belirtmek için kullanılmaktadır veya kendi dillerinde anlatamadıklarını bu eklerle anlatmak istemelerinden bu ekleri kullanma ihtiyacı duymuşlardır. Bazı Türkçe kelimelerini, Türk halkı ve dernekleriyle sık sık temasa geçmeleri ve belki de başkaları ile olan ilişkilerinin bir sonucu olarak almak durumunda kalmışlardır ya da bunlara benzer başka sebeplerde olabilir.

Halep halkı tarafından konuşmalarında kullanılan ve bir kısmı Arap kökenli kelimelere bitişen Türkçe eklerinin, bu kelimelere yeni bir anlam kazandırdığı bilinmektedir. Örnek: (كهربجي ←كهرباء) bu kelimeye (ci, جي) ekini ekleyerek elektrik işi yapan anlamında "elektrikçi" anlamı elde edilmektedir. Bazı ekler de bitiştiği Türkçe kelimelerle birlikte kullanılmaktadır. Örnek: (ألتنجي ←ألتن) altın-altıncı altın kelimesine "-cı" eki ekleyerek "altın işi yapan kişi" anlamında kullanılmaktadır. Haleplilerde bu kelimeleri aynı anlamda kullanmaktadırlar. Bu ekleri dört tane olarak özetlememiz mümkündür. Bunlar:

2.3.1. Türkçedeki "-cı, -ci, (جي)" Eki

Bu ek Türkçede genellikle isimlerin başına gelerek bir mesleğin sahibine işaret etmektedir[248]. Halep lehçesinde de aynı amaç için kullanılmaktadır. Örnek: (ملاحفجي) "yorgancı" (ملاحف) "yorgan" kelimesine "-cı" eki getirilerek bir mesleğin sahibine

[247] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/53.
[248] eş-Şaman, Mesed b. Suveylim, *Kavâidu'l-luğati't-Turkiyye*, s. 111; Husnî, *el-Îdâhâtu'l-Vâfiyye fî Kavâidi'l- Luğati'l Usmaniyye*, s. 147.

işaret edilmektedir. Ancak zamanla mesleğin sahibinin yanı sıra bir şeyi çokça yapan ya da önemseyenlere şaka olarak onun bir özelliğiymiş gibi kullanılır[249]. Örnek: (سكرجي) "şekerci" çok şerbet içen biri için kullanılır. Bu sanki ona bir meslek olmuş gibi… (نسوانجي) "kadıncı" kadınlarla çok uğraşan birine söylenir. Kendisine meslek olmuş gibi… (مشكلجي) "sorun çözücü" sürekli sorun çözen birine söylenir. (فتنجي) "fitneci" sürekli fitne çıkaran biri… Bu ek bazı Halepli ailelere meslekleriyle özdeşleştiği için künye olarak kullanılmaktadır: (ملاحفجي) و(عبه جي) و(ألتنجي) و(قلعه جي) و(بصمه جي) vb. Bu ek bazen Türkçe asıllı kelimeye bazen de Arapça asıllı kelimeye bitişmektedir. Bu ekin Türkçedeki kullanımına baktığımızda kelimedeki ses uyumundan dolayı "-cı", "-ci", "-cu", "-cü", "-çı", "-çi", "-çu", "-çü" şeklinde gelmektedir. Halep lehçesinde ise ses uyumunun imkânsızlığından dolayı bunlardan sadece dört tanesi kullanılmaktadır: "-çı", "-çi", "-cı", "-ci" Bu ekler bazen kök itibariyle Türkçe olan kelimelere bitişmekte bazen de kök itibariyle Arapça olan kelimelere bitişmektedir[250]. Bu konuda çok sayıda örnek vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

2.3.1.1. Kökü Türkçe Olan Kelimelere Bitişen "-ci" Eki

Haleplilerin "-ci" ekini kullandığı kelimelerin çoğu Türkçe kökenli kelimelerdir. Ancak bu kelimelerin çoğunun kullanımı azdır. Bu durumun birçok örneği vardır. Bunlar:

الإلچي (Elçi)

Türkçede aracı anlamında kullanılan kelime Halep'te bir aileye künye olarak kullanılmaktadır[251].

قندرجي (Kunduracı)

Türkçede "ayakkabı tamircisi ya da ayakkabı satıcısı" anlamında kullanılan

الكندرة veya القندرة "Kundura" veya "kunduracı" القندرجي Halep lehçesinde Fransız ayakkabıları için kullanılmaktadır. "Aktörlerin sahnede giydiği ayakkabı" anlamında olan kelimenin aslı ise Yunancadır. "Ayakkabı satıcısı veya tamircisi"

---

[249] Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâtu't-Turkiyye fî kavâidi'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehçeti's-Suriyye*, s. 67.

[250] Alp, Musa, "Kelimelerin Göçü Türkçe Nisbet Eki "-Ci' nin" Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sy. 7, c. 1, s. 186.

[251] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/210.

kunduracı olarak isimlendirilir. Bu kelime Halep lehçesine girdiğinden beri الصرماية "saramiyye" kelimesinin kullanım alanı kısıtlanmıştır[252].

ازدجي (Eczacı)[253]

Türkçedeki "eczacı" kelimesinden alınmış ancak Halep lehçesinin özelliklerinden faydalanılarak harflerin yeri değiştirilerek kelimenin telaffuzu değişime uğramıştır[254]. Sadece yaşlılar tarafından kullanılmaktadır.

بصمه جي (Basmacı)

Kelimenin aslının Türkçe olup olmadığıyla alâkalı ihtilaf vardır. Bir görüşe göre Türkçedir; bir görüşe göre değildir. Beyaz kumaşı dekoratif şekil ve renklerde basan veya kumaş üzerine çizim yapan ve boyayanlar için bir meslek adı olarak kullanılır[255].

دوكمه جي (Dökmeci)

Türkçede "dökmeci" anlamında kullanılmaktadır. Daha sonra akortları ayarlayan kişiler için kullanılmıştır[256].

چكمكچي (Çekmeci)

Bu kelime Türkçede çekmeci "herhangi bir şeye sahip olan" anlamında kullanılmaktadır. Halep lehçesinde kullanılan "-ci" eki Türkçede kullanılmamaktadır. Meşhur Kadı Kemalettin b. İlyas الچكمكچي "Çekmeci" lakabıyla bilinmektedir[257].

الألاجاتي (Cübbeci)

Sarı ve şekerrenginde el örmesiyle yapılan halı işinde çalışan kişiye denir. Bu işi yapana ألاجاتي ألاجه جي "cübbeci" derler[258]. Bir aileye künye olarak kullanılmaktadır[259].

أقشامجي- صباحجي (Akşamcı-Sabahçı)

Akşam Türkçe sabah da Arapça bir kelimedir. Sonuna "-cı" eki getirilerek kullanılmaktadır.

---

252 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/262.
253 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/110.
254 Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyyeti ve lehecâtuha*, s. 21.
255 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/125.
256 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/97.
257 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/143.
258 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/18.
259 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/284.

يولجي (Yolcu)

Yol kelimesine "-cı" eki getirilerek kullanılan kelime yolculuk yapan anlamında kullanılmaktadır. Dinde belirli bir yöntemi ve yolu takip etmek isteyenler için de kullanılmaktadır[260].

كزلكچي (Gözlükçü)

Türkçedeki gözlük kelimesine "-cı" eki eklenerek gözlük satıcısı anlamında kullanılmaktadır[261].

أوانطجي (Avantacı)

İtalyancadaki "Avante" kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Asıl manası "çalışmadan para kazanmak"tır. Sonra "hile" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Türkçede ismi fâil sîgâsında "Avantacı", "sahtekâr" ve "beleşçi" anlamında kullanılmaktadır[262].

توتنجي (Tütüncü)

Türkçede "tütün üreticisi veya satıcısı" anlamında kullanılmaktadır. Halep'te bir aileye künye olarak kullanılmaktadır[263].

بلطجي (Baltacı)

Savaşta balta taşıyan, balta imal eden veya balta satana "baltacı" denir. Balta odun taş ve benzeri şeyleri kırmak ya da kesmek için kullanılan metal araçtır. Sonuna getirilen "–cı" eki meslek anlamı katmak içindir. Baltacı "baltayı yapan, satan ve kullanan kişi" demektir. Kelimenin çoğulu "بلطجية" demektir. Yol kesiciler için ya da kötülük yapan herkes için mecâzi anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca "silahlı bekçi" için de mecâzi anlamda kullanılmaktadır[264].

مكرجي (Kiracı)

Türkçede bir şeyi kiralayan anlamında kullanılmaktadır. Mim harfi eklenerek lafzı değişime uğramıştır. المكرَجيّة şeklinde cemi olarak kullanmaktadırlar. Bir sözlerinde şöyle derler: (الملاك بدار والمكرجي بمية) "kiracı yüz liraya ev sahibi olur[265]."

---

260 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/454.
261 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/350.
262 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/466.
263 Tutunci, Kamil, *Havatir Fî'l-Hubbi Ve'z-Zevac, Matbaatu Sada'ş-Şahaba*, Halep 1910, s. 1.
264 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/165; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/304.
265 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/184.

أقجي (Avcı)

Türkçede avlanan anlamında kullanılan kelime آواجيّة şeklinde cemi yapılmaktadır[266].

البورصه جي (Borsacı)

Borsayla uğraşan kişiye verilen addır. Çoğulu بورصه جية şeklinde gelmektedir[267].

تنباكچي (Tömbekçi)

Nargile tütünü ve suyunu hazırlayan kişiye verilen isimdir. Çoğulu تنباكچية şeklinde gelir[268].

برخانجي (Berhaneci)

Berhane "büyük ev ya da malikâne" anlamında kullanılmaktadır. Orda çalışana da berheneci denir[269].

الصاجاتي (Saccı)[270]

"Sac yapan ya da satan" anlamında kullanılmaktadır. Sac ateşe konup üzerinde ekmek pişirilen ince demir demektir. İnce demir tabakadan yapılan el arabasına da sac derler. Onun tamiratını yapan kişiye de saccı derler. "Ay çaydanlığın sacı gibidir(مقمر متل رغيف الصاج) deler[271].

بودقچي (Budekçi)

Kökü Arapça olan bu kelime içinde "altın veya gümüş eritilen kap" anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin aslı ise بوتقة kelimesidir. Ancak bu kelime değişime uğrayarak البودقة şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelime daha sonra tütünün ortaya çıkmasıyla, "çanak çömlek borusu ve tütünle doldurulmuş küçük bir kavanoz" anlamında kullanıldı. Sigara içmek içinde kullanılmaktadır. Bunu imal eden kişiye de بودقچي derler. Meslek sahibi anlamını elde etmek için kökü Arapça olan kelimenin sonuna Türkçe ek getirilmektedir[272].

---

266 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/22.
267 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/193.
268 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/420; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/203.
269 Berhâne kelimesi için hâne ekine bkz. el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/86.
270 Bahhaş, Nu'um, *Ahbâru Haleb*, thk. Yusuf Koşakci, Halep 1940, I/13.
271 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/131.
272 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/192- 193; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/355.

2.3.1.2. Kökü Arapça Olan Kelimelere Bitişen "–ci" Eki

Türkçe olan "-cı" ekinin kullanımı sadece kökü Türkçe olan kelimelerle sınırlı değildir. Aynı zamanda kökü Arapça olan kelimelerde de kullanılmaktadır. Bu kullanım ya bir aileye künye anlamındadır ya da bir meslek sahibini belirtmek içindir. Bu ek birleştiği kelimelere mübalağalı ismi fail ya da sıfat anlamı katmaktadır. Örneğin çok kumar oynayana (قمرجي) "kumarcı" derler. Sadece kendi iyiliği için çalışana (مصلحجي) "maslahçı" derler. Kökü Arapça olup "-cı" ekinin bitiştiği kelimeler şöyledir:

ملاحفجي (Yorgancı)

Kelime Arapça ek ise Türkçedir. ملحف الملاحف in çoğuludur. "-cı" eki meslek sahibi anlamı katmaktadır. Böylece anlamı "yorgan yapan kişi" demek olur. Yorgan yapan ya da satan bir aileye künye olarak ta kullanılmaktadır[273].

قمرجي (Kumarcı)

Kumar kelimesi Arapçadır. Kaybetme ve kazanma ihtimali şarta bağlanan tüm oyunlar kumardır. Kumar oynayan kişinin malını, şerefini, namusunu, ömrünü yani her şeyini kaybetmesi mümkündür. Türkçede de aynı kelime kullanılmaktadır. Arapçada ise ismi fail anlamı veren "-cı" eki ile birlikte kullanılmaktadır. Kumarcı kumar oynayan kişi demektir. Arapçada ise المقامِر kelimesi kumarcı anlamındadır. قمرجي kelimesi kolay olduğundan veya çeşitlilik olması açısından ya da "-cı" ekini alması kolay olduğundan tercih edilmiş olabilir[274].

الطاحونجي (Değirmenci)[275]

Tahun kelimesi Arapça "–cı" eki ise Türkçedir. Meslek sahibi anlamı katmak için kullanılmaktadır.

صاغاتي (Altıncı)

Kelimenin aslı (صاغ) ismi faili de صائغ dir. Sonuna Türkçe olan "-cı" ekini getirerek صاغاتي "altıncı" olarak kullanmaktadırlar. "مشارق الانوار" *Meşarıku'l Envar* adlı kitabın sahibine lakap olarak kullanılmaktadır. الصاغاتي şeklinde[276].

---

[273] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/189.
[274] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/248.
[275] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/231.
[276] el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, V/72.

كهربجي (Elektrikçi)

الكهرباء Arapça bir kelimedir. Meslek sahibi anlamı katmak için "-çi" eki getirilmektedir. Bu işte çalışana da elektrikçi (كهربجي) denmektedir[277].

Bu ekle kullanılan örneklerin çoğunun kullanımı azalmaktadır. Ancak halebin orta kesimlerinde eski ve yeni kelimelerle kullanımı hala devam etmektedir. Bu ek birçok aileye künye olarak ta kullanılmaktadır. Örnek; (عجنجي، ألتنجي، عبه جي، قصبجي، قلعه جي) konuyu açıklamak için bu örneklerden sadece bazısını burada aktardık.

2.3.2. Türkçedeki (li) Eki

Arapçada bir şeyi bir şeye nispet edeceksek genellikle nispet (ي) ya'sı izafe ederiz. Örnek: سوري "Suriyeli", يومي "günlük". Ancak Halep lehçesinde bazen nispet ya'sı yerini Türkçedeki "–li" eki kullanılmaktadır. Genellikle aitlik manası elde etmek için isimlerin sonuna getirilmektedir. Bu aitlik bazen bir millete ait olma anlamında (عثمانلي) "Osmanlı" Osmanlı milletine ait olan anlamında. Bazen de bir şehir'e ait olma anlamında; (إزمرلي) "İzmirli" İzmir'e ait olan, (أورفالي) "Urfalı", (استانبللي) "İstanbullu", (دياربكرلي) "Diyarbakırlı[278]", (موصللي) "Musullu[279]", (مرعشلي) "Maraşlı." Şeklinde kullanılmaktadır.

Halep lehçesinde kullanılan bu "–li" eki bazen mastar veya isme bitişerek onu sıfata dönüştürür. Örnek: (غربتلي) aslı غريب "garip" demektir. سَفَرْلي "çok yolculuk yapan veya yolculuk için hazırlık yapan, (بورمالي) "burmalı" bir bilezik çeşididir[280]. (سَفَطلي) "engelli" bir azasını kaybeden anlamındadır[281].

Bazen aile ismi veya bölge ismi anlamına da gelmektedir. (قوتللي) "kuvvetli, güçlü, nüfuz sahibi bir aile" anlamında kullanılmaktadır.

2.3.3. Türkçedeki (lık) Eki

Bu son ek Türkçedeki bir kelimeyi sıfata veya isme dönüştürmek, yer, mekân veya mesleğin ismini belirtmek için kullanılır. Halep lehçesinde kullanımı azdır. Türkçe kelimeler bu ekle birlikte olduğu gibi alınmış ve Halep lehçesinde kullanılmıştır. Ancak yaptığımız incelemede bazı kelimelerin kökü Arapçadır. Bu kelimeler Türkçeye geçmiş, bu ekle birlikte kullanılmış daha sonra bu kelime ekle

---

277 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* VI/411.
278 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* VII/132.
279 Tütüncü, Kâmil, *Havâtır fî'l-hubb ve'z-zevâc,* s. 1.
280 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* II/194.
281 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* IV/361.

birlikte Halep lehçesinin özelliklerini taşıyarak kullanılmaya başlanmıştır. Aslı Türkçe olan kelimelerin bir bölümünden burada bahsedeceğiz:

صباحلك (Sabahlık)

Bu kelimenin aslı (صباح) "sabah" Arapçadır. Sonra bu kelime Türkçeye geçmekte "–lık" eki eklenerek, sabah giyilen elbise anlamında (صباحلك) "sabahlık" kullanılmaktadır. Halepliler bu kelimeyi sadece damadın düğün gecesi ertesinde giydiği elbise anlamında kullanmaktadırlar. Günümüzde de bu kelime bu şekliyle kullanılmaktadır.

حرملك (Haremlik)

Bu kelimenin aslı (حرم) Arapçadır. "Bir erkeğin korumaya aldığı ve savunduğu anlamında" kullanılır. Türkçede حرملك "haremlik", "kadınların yeri (evi)" anlamında kullanılmaktadır. Sonra bu kelime Halep lehçesine yeni sîgâsı ve ek ile birlikte geçmiştir[282].

سلاملك (Selamlık)[283]

Arapça aslı (سلام) olan kelime Türkçeye سلاملك "selamlık" olarak geçmekte daha sonra Türkçedeki şekliyle Halep lehçesinde kullanılmıştır. Türkçedeki anlamı "misafir kabul Odası"dır.

كزلك (Gözlük)

Gözleri muhafaza etmek veya güneş ışınlarından korumak işin göze takılan şey, gözlük[284]. Bu kelimenin kökü Türkçe'de "göz" kelimesi olup "-lük" eki getirilerek göze takılan şey "gözlük" anlamı elde edilmiştir. Bu kelime eki ile birlikte Halep lehçesine geçmektedir. Günümüzde yaşlılar tarafından hala kullanılmaktadır.

يغمورلك (Yağmurluk)

Yağmurdan korunmak için üretilen elbiseye verilen addır[285]. Kelimenin çoğulu (يغمورلقات) şeklinde gelmektedir[286]. Yağmur kelimesine "–luk" eki eklenerek yağmurdan koruyan elbise anlamı elde edilmiştir. Bu kelime günümüzde kullanılmamaktadır.

---

[282] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/192.
[283] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/192.
[284] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/350.
[285] *Büyük Türkçe Sözlüğü*, s. 1232.
[286] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/449.

چامورلق Çamurluk)

Türkçede "çamur" kelimesine "–luk" eki getirilerek "çamurdan koruyan şey" anlamında kullanılmaktadır. Çamurda giyilen uzun çizmelere isim olarak verilmektedir. Halebe ilk araç geldiğinde "tekerleğin üstünde aracı çamurdan koruyan parçaya" isim olarak kullanılmıştır. Çoğulu (چامورلقات) şeklinde gelmektedir. Şöyle derler: (چامرلقي مرهون عند البسكلتچي) "Çamurluğum bisikletçinin yanındadır[287]."

السَقَطلق/الصَقَطْلق (Sakatlık)

Sakat kelimesi Arapçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Türkçede "–lık" eki getirilerek mastar ismi anlamı elde edilmiştir. Bazı azalarını kaybetmek anlamında kullanılmaktadır. Sıfat konusunda bundan bahsetmiştik. Şöyle derler: (قَلَب الباص وماصار سقطلق) "Otobüs devrildiğinden beri sakattır[288]."

الچفتلك (Çiftlik)

Türkçede "ekili veya ekilecek arazi" anlamında kullanılmaktadır[289]. Osmanlı zamanında "tarıma elverişli arazi veya padişaha ait kırsal bölgelerdeki araziler" anlamında kullanılmaktaydı. Çiftlik kelimesi "çift" kelimesi ve "-lik" ekinin birleşmesiyle oluşmaktadır. Çiftlik kelimesi iki şey veya eş anlamındadır. Çünkü tarım arazisini sürecek olan kişi bunu iki çift hayvanla yapması gerekmekteydi. Kendisinin iki hayvanı olmayınca diğerini padişahın vekilinden kiralar işi bittikten sonra iade ederdi. Çiftlik kelimesi buradan gelmektedir[290]. Osmanlı devletinde toprak sahipleri için ferman çıkartılırdı: "Toprakları Osmanlını Devleti'nin toprağı (çiftliği) olmuştur" şeklinde[291]. Ancak günümüzde kullanımı azdır.

2.3.4. Türkçedeki "-sız, -siz" Eki Türkçedeki (Sız, Siz) Eki

Bu ek Türkçede "olmadan, hariç" anlamlarında kullanılmaktadır. Halep lehçesinde kullanımı azdır. İsimlerin sonuna bitiştirilir. Türkçe kelimeye bitişerek kullanılan bu ek Türkçe kullanımda olduğu şekliyle Halep lehçesine geçmiştir. Örnek: (بچمسز) "biçimsiz" şekli düzgün olmayan demektir[292]. (عار سز/ سوز) "arsız" utanmayan

[287] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/121;
[288] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/362.
[289] *Türkçe Yeni Sözlüğü*, I/309.
[290] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/127.
[291] el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/296.
[292] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/56.

anlamındadır. Kibirli, yüzsüz olan için şöyle derler: (بزقوا بوجه العار سوز، قال لهن: مطرة تموز) "Arsızın yüzüne tükürmek, ona temmuz yağmuru gibi gelir[293]."

2.3.5. . Türkçedeki (Hane) Eki

Bu kelime aslında bir ek değil isimdir. Ancak sık sık isimlerle kullanıldığı için ek olarak kabul edilmektedir. "Hane (خانه)" kelimesi Farsçada "kazmak" anlamına gelen hane (خن) fiilinden alınmaktadır. "Han (الخان)" da "ev" demektir. Aitlik (nispet) için "ha (هـ)" eklenmiştir. Türkçede birçok anlamda kullanılmaktadır. Halepliler de Türklere komşu oldukları için Türklerle aynı manada kullanmaktadırlar. Kullandıkları bu anlamlar şöyledir:

- Kişinin oturduğu ev
- Hesap çubuğu, sütun, hesap kutusu
- Masa oyunları, dama ve satranç gibi oyunların oynandığı yer (kahvehane)
- Müzikal bölüm, saz ve benzeri müzik aletlerinin bir bölümü, müzik sesinin düşürülüp yükseltildiği bölüm
- Hane kelimesi bir isme bitiştiğinde o isme özel bir mekân anlamı katmaktadır. İnsanların tedavi edildiği (hastahane) kelimesi gibi. "Hane" eki ile birlikte Türkçeden geçen kelimelerin çoğu ses değişimlerine uğramış ancak manası olduğu gibi kalmıştır[294]. Bunlardan bazıları şöyledir:

الخستخانه (Hastahane)

"Hasta (خسته)" kelimesi ve mekân anlamı katan (خانه) ekinin birleşimiyle oluşmakta ve hastaların evi, şifa buldukları ev anlamında kullanılmaktadır[295].

اجزاخانه/ أزدخانه (Eczane)

Arapçada bölüm anlamına gelen (جزء) kelimesinin çoğulu olan "ecza (أجزا)" ve Farsça olan "hane (خانه)" kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Eczahane kelimesindeki "hane" kelimesi telaffuz için yumuşatılmış ve eczane olarak telaffuz edilmiştir. Halep lehçesine de bu şekliyle "ilaç deposu veya satılan yer" anlamında

---

293 Koşakci, *el-Emsâlu'ş-Şa'biyyeti'l- Halebiyye*, I/64.

294 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/298; Dandâvî, Sadî, *el-Mucemu'l mufassal fi'l-mu'rab ve'd-dahîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Lübnan 2004, s. 182-183; Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyye ve lehecâtiha*, s. 95.

295 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/330.

geçmiştir. Çoğulunu أزدخانات şeklinde kullanmaktadırlar. Kelime tahrif edilerek (أزدخانه) şeklinde de kullanılmaktadır[296].

ضربخانة (Darphane)

Türkçedeki "Darp-hane" kelimesinden alınmaktadır. "Para basılan yer" anlamındadır[297]. Arapçadaki (ضربة) ve Farsçadaki (خانه) kelimesinden oluşmaktadır[298].

تنبلخانة (Tembelhane)

"Tembellerin oturduğu ev" anlamında kullanılmaktadır. Tembel ve hane kelimelerinden oluşmaktadır[299].

برخانة (Barhane)

Türkçede "tüccarların dinlendiği yer veya yolculuk yapanların dinlendiği ve faydalandıkları yer" anlamında kullanılmaktadır[300]. Kelimenin aslı Arapçada "sahra" anlamına gelen (برّ) "bir" ve Farsçada ev anlamına gelen "(خانه)" kelimeleridir. Terkip olunca "yolcuların dinlendiği ve hayvanlarını dinlendirdiği yer (han)" anlamına gelmektedir. Çoğulu برخانات ve البراخين (berhan ve berahin) dir[301].

بطركخانه/ بطريكخانه (Patrikhane)[302]

Patrik aslı Yunanca olan kelimedir. "Baba veya reis" anlamındadır. Kilise ıstılahında ise "Rahiplik ve din adamları başkanı" demektir. Patrikhane de patriğin yeri demektir[303].

كارخانه (Kârhane)[304]

Türkçede "iş yeri, süt satılan yer veya genel anlamda ev" demektir[305]. İki kelimeden oluşmaktadır. "Kazanç ve fayda" anlamına gelen kâr[306] ve hane kelimeleri bir araya gelmiştir. Böylece "üretim yeri olan fabrika" anlamında da kullanılmaktadır.

---

296 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/66; Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyye ve lehecâtiha*, s. 21.
297 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 252.
298 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/210
299 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/421.
300 Engin, Muherrem*, Büyük Türk Sözlüğü*, s. 109.
301 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-Mukârane*, II/86.
302 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-Mukârane*, II/131.
303 Engin, Muherrem*, Büyük Türk Sözlüğü*, s. 987.
304 Dandâvî, Sadî, *el-Mucemu'l-Mufassal fi'l-Murab ve'd-dahîl*, s. 183.
305 Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 90.
306 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-Mukârane*, III/293.

چايخانة (Çayhane)

Türkçede çay ve benzeri şeylerin içildiği yer anlamında kullanılmaktadır[307].

Hane son eki ile kullanılan çok sayıda eski kelime vardır: (الشرابخانة، الركبخانة، الزردخانة، الترسخانة، الكمشخانة، وجبخانة، الطوبخانة، الطبلخانة), tersane, zerdhane, rekibhane, şaraphane, davulhane, tabakhane, cephane, Gümüşhane[308]. Ancak bunların günümüzde kullanımı yoktur.

2.4. Halep Lehçesinde Kullanılan Bazı Türkçe Edatlar

Halep lehçesi, Türkçe dilinde kullanılan bazı edatlardan yararlanarak onları günlük konuşmalarına dâhil etmektedir. Bunların büyük çoğunluğu anlamını ve şeklini korumaktadır. Ancak bunları incelediğimizde bazen kelimenin seslendirilmesinde değişimler olduğunu görebilmekteyiz. Bunlar:

2.4.1. بلكي/ بركي (Belki)

Ön görü edatı olan "belki" kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmektedir: ربّما أو لعل أو محتمل أو حتّى anlamlarında kullanılmaktadır[309]. Şöyle derler: (استناه شوي بلكي بجي) "biraz bekle belki gelir."ربّما anlamında[310]. Bu edat günümüzde de kullanılmaktadır.

2.4.2 اشته (İşte)

Türkçedeki "İşte" edatı konuşmanın sonunu belirten, dikkat çekmek veya işaret etmek için kullanılan bir edattır. Şöyle derler: (اللي بتريدو اشته اجاك) "senin istediğin kişi işte ordadır[311]."

2.4.3. أنجق (Ancak)

Türkçede "ama, fakat, lakin" anlamında kullanılmaktadır. Bir işi mümkün kılmak için kullanılan bir edattır. Arapçada ona karşılık gelen edatlar, (لعل وربما وبالكاد وبصعوبة) edatlarıdır. Şu sözlerindeki gibi: (إذا ركدت أنجق تلحق) "koşarsa zar zor ancak yetişir." (بالكاد) "zar zor" anlamında[312] Ancak bu edat daha sonraları "o zaman" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Mesela şöyle derler: (جارتنا مرضانة وجاييها ضيوف

---

307 Engin, Muherrem, *Büyük Türk Sözlüğü*, s. 214.

308 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/83- III/285- 289; Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyye ve lehecâtiha*, s. 99.

309 Develioğhu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedisi (Luğat), s. 103.

310 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/168.

311 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/148.

312 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/253; Abduddâyim, el-Kelimâtu't-Turkiyye fî kavâidi'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye, s. 68.

(اليوم أنجق أروح أساعدها تتخلص بسرعة) "Komşumuz hastadır, bugün misafirleri gelecek, o zaman ona yardım etmek için giderim, çabuk kurtulsun." Bu elbise bana olmadı. O zaman onu değiştirmeliyim, anlamında şöyle derler: (هاد الروب قبا وما لبقلي كتير أنجق أخد التاني هَمْ لونو أحلى وهَمْ موديلو أنسب).

2.4.4. هَمْ... هَمْ (Hem Hem)

İki amacı aynı anda onaylamak için kullanılmaktadır. Ek olarak (بالإضافة إلى) anlamındadır. "Yarın hem sizi ziyaret edeceğim hem de yanınızda vakit geçireceğim" anlamında şöyle derler: (بكرة بجي لعندكم هَمْ منتسلّى شوي وهَمْ بباركلكم بالبيت الجديد). "Ahmet bugün yola çıkacak hem hasta arkadaşını ziyaret edecek hem de işini halledecek." Anlamında: (أحمد مسافر اليوم عالشام هَمْ بشوّ عرفيقو لأني مرضان وهَم بقضي شغلاتو هنيك) derler.

2.4.5. يا...يا (Ya..Ya)

"İki şeyden birini seçme veya iki ihtimalden birinin gerçekleşmesi" anlamında kullanılan edat Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Şöyle derler: (يا هيك يا بلا) "ya böyle ya da hiç." (يا أكلة يا قتلة) "ya yemek ya dayak." (يا طخو يا اكسر مخو) "ya umursamazlık ya ciddiyet." (الكِبر عبَر والزّغر يا جنون يا بطَر) "Kibir ya delilik ya da karşı çıkmaktır[313]." Günümüzde de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

2.4.6. يوق (Yok)

Türkçede "bir şeyin olmadığını" belirtmek için kullanılan edattır. Arapçadaki (لا يوجد) anlamındadır. Halk dilinde "hayır" anlamında da kullanılmaktadır. Şöyle derler: (ذوق يوق) "Zevk yok." (پاره چوق عقل يوق) "Para çok akıl yok[314]." Günümüzde Halepliler arasında kullanılmamaktadır.

2.4.7. أمان (Aman)

Aman edatı, "yardım istemek, memnun etmek, hayran olmak, uyarmak, şaşkınlık belirtmek" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kelime asıl kökü itibariyle Arapça olan (أمنَ يأمَنُ) fiilinin mastarıdır. Türkçeye geçmiş ve birçok anlamda kullanılmıştır.[315] Halepliler ise bu kelimeyi şarkı sözlerinde "acı çekmek, üzüntü belirtmek ve zevk" anlamında kullanmaktadırlar.

---

313 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/440.
314 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/454.
315 Türkçe *Yeni Sözlüğü*, I/61.

2.5. Halep Lehçesinde Kullanılan Bazı Türkçe Zarflar

Türkçeden alınan zarflar basit ses değişimlerine uğramakta ancak manalarını korumaktadırlar. Ancak bu zarfların örnekleri çok azdır. Bunlar:

2.5.1. شيمدي/شندي (Şimdi)

(الآن) anlamında kullanılmaktadır. Dalga geçenler şöyle der: (شمدي جانرك) "Şimdi can erik[316]." Geciktirmeden ertelemeden hemen şimdi ödemek istiyorum anlamında: (بدي دفع شندي أو ببيعك شندي) derler.

2.5.2. دوز دوغري (Düz Doğru)

Türkçede maddi ve manevi anlam verecek şekilde "direk veya doğru" anlamında kullanılmaktadır. (كلام دغري، امش دغري) "direk git veya doğru söz" şeklinde[317]. Örneğin; (راح لعندو دغري) "onun yanından düz git" derler veya (اذهب دغري) "doğru git" derler. Bazen düz kelimesini de doğru kelimesiyle birlikte aynı anlamda kullanmaktadırlar[318].

2.5.3. أرالق (Aralık)

(أحياناً) anlamında kullanılan kelime günümüzde kullanılmamaktadır[319].

2.6. Türkçeden Geçen Kelimelerin Arapça Dil Kurallarına Dâhil Edilmesi

Yaptığımız araştırma sonucunda Halep lehçesine geçen bazı Türkçe kelimelerin Arapça dil kurallarına dâhil edildiğini görmekteyiz. Cemi ve müennes gibi… Çoğulları incelediğimizde Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerin Türkçe dil kurallarına göre değil Arapça dil kurallarına göre çoğul yapıldığını görmekteyiz. Bu durum diğer dillerden geçen yabancı kelimelerde de aynıdır. Çoğunluğu cemi teksir şeklinde, bazıları cemi müennes salim, çok azı da cemi müzekker salim şeklinde çoğul yapılmaktadır. Bu kelimeler ister isim ister sıfat olsun durum değişmemektedir. Bunun örnekleri şöyledir:

---

316 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/92.
317 Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 105.
318 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/95- 96.
319 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/14.

صوّاج← صوّاجين (sacçı), أرمغان← أرمغانات[321] (armağan), وجاق← وجاقات[320] (ocak)

كزلك← كزالك (gözlük), قندرة← قنادر (kundura), بابوج← بوابيج (pabuç),

مبَتّك← مبَتّكين/ مبَتّكات (bitke) قبضاي← قبضايات (kabadayı), تنبل← تنابل (tembel)

Müennesleri incelediğimizde Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerin çoğunun sonuna müenneslik ta'sı eklenerek müennes yapılmakta, bazı kelimeler ise mecâzi müennes olarak kabul edilmektedir. Te'nis ta'sı bitişerek müennes yapılan kelimelerin örnekleri şunlardır:

- خاشوق (Kaşık)
- چنطه أو الچنطاي أو الچنطاية (Çanta)
- قبچاي/ قبچاية (Kopça)
- برانصة/ براصية (Brasia)
- زنبارة/ زمبارة (Zımpara)
- بقلاوة (Baklava)
- نارگيلة (Nargile)
- طابة (Top)
- چراقة (Çarık)

Mecazi müennes kabul edilen isimler:

- بصطرما (Pastırma)
- كستنا (Kestane)
- قاظما (Kazma)
- چاكوچ (Çekiş)

Bu bölümde gördüğümüz cemi ve müennese ek olarak Türkçeden Arapçaya geçen bazı fiil ve sıfatların Arapça sarf ve nahiv kurallarına nasıl uyum sağladığıdır. Bu bölümde bahsettiğimiz örnekler bu durumu açıklamak içindi.

Bütün bu araştırmalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: Osmanlı Türkçesinin Halep lehçesine, sarf ve nahiv yönüyle etki etmesi sadece bu dildeki hazır kelime kalıplarını almayla sınırlı kalmamaktadır. Bilakis Türkçe kökenli kelimeler Arapça fiil ve sıfatların kalıbına ve sîgâsına uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Bazı isimlerden sıfat ve fiil, fillerden de isim ve sıfat türetmektedirler. Sonra türetilen bazı

[320] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/391.
[321] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/108.

kelimeler Arapça dilinin vezinlerine ve sîgâsına uymaktadır. Sadece bununla da sınırlı kalmayarak türetilen bu kelimeler Halep lehçesinin özelliklerini alarak sarf, nahiv ve ses yönünden bu lehçenin kendine has kurallarına uyum sağlamaktadırlar. Bazı kelimeleri incelediğimizde sadece Arapça vezinlerine uyum sağlaması değil aynı zamanda Halep lehçesin özelliklerine de vezin, şekil ve ses yönünden uyum sağladığını görmekteyiz. Örnek: (تيآلشْ) kelimenin başına gelen ta harfi fasih Arapçada kullanılmamaktadır. Ancak muzari fiile gelecek anlamı katan bu harf Halep lehçesinin bir özelliğidir. (حتّى يآلش) anlamında kullanılmaktadır. حتّى kelimesini kısaltarak sadece te harfini kullanmış olmaları da mümkündür. "Güne başlayacağız" anlamında kullandıkları (منْبلّشْ اليوم) kelimesinin başındaki (mim) harfi de Halep lehçesinde muzari fiil ile birlikte kullanıldığında gelecek anlamına gelmektedir. Geri kalan Türkçe kökenli kelimelerde bunun gibi Halep lehçesinin özelliklerini alarak Arapça kelimeler gibi olmaktadırlar. Bu kelimelerin bir kısmı nadiren kullanılmakta bir kısmı da günümüzde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak burada Osmanlı Türkçesinin Halep lehçesine etkisini anlatmak için bu kelimelerin en meşhurlarını özet bir şekilde ele almaya çalıştık.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI TÜRKÇESİNİN HALEP LEHÇESİNE SÖZCÜK BİLİM VE SES BİLİM YÖNÜNDEN ETKİSİ

Önceki bölümde Türk dilinin Halep lehçesini, sarf ve nahiv açısından nasıl etkilendiğini gördük. Arap dilinin genel olarak yabancı kelimelerle başa çıkma konusundaki esnekliğini ve dilsel repertuarına dâhil etme mekanizmasını zorlamadan işlettiğine şahitlik ettik. Örnek olarak ta Halep lehçesini en çok etkileyen Türk dilinden bahsettik. Bu bölümde de Türk dilinin, Halep lehçesine sözlük ve anlam bilgisi ile ses bilgisi açısından etkilerini aktarmaya çalışacağız.

Sözlük sel anlam açısından baktığımızda Halep lehçesine giren Türkçe kelimelerin çoğunun sözlük sel anlamını koruduğunu ve bazılarının ise anlamını kısmen ya da tamamen değiştirdiğini görmekteyiz. Ancak bu kelimelerin bir kısmı nadiren kullanılmakta veya tamamen kullanımdan kalkmaktadır. Bir kısmı da bütün Halep halkı tarafından kullanılmakta veya sadece yaşlılar tarafından bilinmektedir.

Halep lehçesine giren Türkçe kelimelerin büyük bölümünün vezni ve sesi değişime uğramıştır. Bunun sebebi Arapçadaki seslerin Türkçedeki seslerden farklı olmasıdır. Bu farklarda özellikle sesli harflerde görülmektedir. Bu durumda bu sesleri Arapçadaki en yakın sesle değiştirmelerine yol aşmıştır. Ayrıca bazı kısa sesleri uzatarak bazı sesleri telaffuzu kolay olsun diye tahrif yoluyla değiştirerek kendi dillerine uydurmaya çalışmaktadırlar. Buna ek olarak bu kelimeleri sarf ve nahiv yönünden Arapça dil kurallarına uydurmaya çalışırken bazı ses ve vezinlerde değişim meydana gelmektedir. Halep lehçesi bu haliyle bu kelimelere kendi ses ve söylem özelliklerini vermeye çalışarak Türkçeden geçen kelimelerle baş etmeye çalışmaktadır.

3.1. Sözlük Bilimi Yönünden Etkisi

Türkçenin Halep lehçesine etkisi sadece nahiv veya kavaid yönüyle sınırlı değildir. Halep halkının dilinde dolaşan yaygın bir şekilde kullanılan çok sayıda Türkçe kelime mevcuttur. Baktığımızda Türkçenin Halep lehçesine sözlük bakımından etkisi kavaid bakımından etkisinden çok daha fazladır. Bu beklenen bir durumdur. Çünkü bu sigada veya ifadelerde değişiklik gerektirmeyen hazır kelimelerin ithalatına bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kelimelerin bir kısmı Türkçe bir kısmı Farsça bir kısmı da diğer dillerden geçmektedir.

Birinci bölümde, genel olarak diller veya lehçeler arasındaki karşılıklı etkinin, dilsel geçişte birçok açıdan değişiklik veya bozulmaya uğradığını belirttik. (Nahiv, anlam ve telaffuz). Bundan dolayı Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerin anlam açısından değişime uğramasını görmemiz normaldir. Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerdeki bu değişim bazen kısmî, bazen köklü bazen de hiçbir değişim yaşanmadan bu geçiş gerçekleşe bilmektedir. Gerçekleşen bu değişim genel olarak telaffuz ve sarf yönünden olmaktadır. Bu durumda yukarıda anlattığımız gibi diller arasındaki geçişler de tabii ve doğal bir durumdur. Şunu belirtmek isteriz ki bu bölümde isimler için getirdiğimiz örnekler diğerlerinden daha fazladır. Çünkü fiil, sıfat ve eklerle ilgili ayrıntılı açıklama ikinci bölümde yapılmaktadır. Bundan dolayı bu bölümde isimleri açıklamak için çok sayıda örnek getirmeye çalıştık.

3.1.1. Sözlük Anlam

Anlamsal anlam veya sözlük anlamdan kastımız kelimeyi ilk duyduğumuz anda zihinde çağrıştırdığı anlamdır. Bu bölümde Halep halkı arasında kullanılan Türkçe kelimelerin kullanıldığı anlam ile bu kelimelerin ana dildeki anlamlarını, aralarda oluşan farkları, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerden inceleyeceğiz. Halep lehçesindeki Türkçe kelimeleri incelediğimizde büyük çoğunluğunun ana dildeki anlamını koruduğunu, çok az kısmının anlam genişlemesi ya da anlam daralmasına uğradığına şahit olmaktayız. Çok az kelimenin anlamının ise tamamen değiştiğini görmekteyiz.

3.1.1.1. Anlamını Koruyarak Halep Lehçesine Geçen Türkçe Kelimeler

Halep lehçesi için yaptığımız inceleme neticesinde gördük ki Türkçeden geçen kelimelerin çoğunluğu anlamını koruyarak geçmekte ya da ana dildeki anlamlarına çok yakın anlamlarda kullanılmaktadırlar. Ancak bu kelimelerin bir kısmı hâlâ kullanılmakta, bir kısmı da yerini Arapça ya da diğer dillerden geçen kelimelere bırakmaktadırlar. Bu konunun çok sayıda örneği vardır.

3.1.1.1.1. Halep Lehçesinde Hala Kullanılmakta Olan Kelimeler

Halep lehçesindeki Türkçe kelimeleri takip ettiğimizde çok sayıda kelimenin günümüze kadar kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Günümüze kadar kullanılmakta olan bu kelimelerin örnekleri şöyledir:

- **خاتون/ خانم (Hanım, Hatun)**

Hatun kelimesi Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Osmanlı zamanında "kadın ya da eş" anlamında kullanılmaktaydı. "Saygı ve büyüklük" anlamı taşımaktaydı. Sonra bu kelimenin yerine hem Türkçede hem de Halep lehçesinde[322] "Hanım[323]" kelimesi kullanılmaya başladı. Bir atasözünde kız çocuğun erkek çocuğa karşı daha faziletli olduğunu belirtmek için şöyle derler: (خاتون بنت ولا مجنون ابن ألف)[324] bu eski bir halk sözüdür. Bundan dolayı hatun lafzı kullanılmaktadır. Ancak Halepliler bugün hanımefendi anlamında "hanım" lafzını kullanmaktadırlar. Bazen de bir kadın veya kızı kınamak için söylenir: (عبتساعدنا ولا علينا عبترد ما شغلتها كبرانة الخانوم)

- **أفندي (Efendi)[325]**

Türkçede saygıdeğer veya herhangi bir şeye sahip olan anlamında kullanılmaktadı[326]. Türkçeye Yunancadan geçen bir kelimedir[327]. Osmanlı zamanında okuma yazması olana lakap olarak kullanılmaktaydı. Yine önemli vazifelerde görev alanlara lakap olarak kullanılmaktaydı. Örneğin başkâtip için "reisefendi" derlerdi. Sultan çocukları olan emirler ve İslâm âlimleri için de lakap olarak kullanılırdı[328]. Halep lehçesinde saygıdeğer anlamında lakap olarak kullanılmaktadır. Halep'te

---

322 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/289.
323 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.485- 501.
324 Koşakeci, *el-Emsal'ş Şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/19.
325 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 56.
326 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 319.
327 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/187; *Yeni Türkçe Sözlüğü*, I/432.
328 Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s.409.

Tahazade Ahmed Efendi adında bir medrese de mevcuttur[329]. Efendilik ile dilenciliğin bir kişide olamayacağını göstermek için bir atasözünde şöyle denmektedir: (أفنديه وشحادين)[330]. Bazen de "kadın gibi olan erkekleri" azarlamak içinde kullanılmaktadır: (للضهر عشغلو ماعبنزل أفندي صاير)

- **بازرباشي (Pazarbaşı)**

Türkçede çarşı-pazarın reisi anlamında kullanılmaktadır[331]. Onun üstünde Şah Bender olur. Halep'te günümüzde de bilinen pazarbaşı lakaplı meşhur bir aile mevcuttur[332].

- **باشا (Paşa)**

Türkçede "büyüklük ve şerefli" anlamında lakap olarak kullanılmakta ayrıca Osmanlı zamanında üst düzey komutanlara verilen askeri bir rütbe veya bazı yüksek makamlarda ve bakanlık seviyesinde olanlar için kullanılan bir rütbe anlamındadır.[333] Daha sonra uzak vilayetlere atanan valiler için kullanılmıştır. İlk olarak Osmanlılar zamanında mı yoksa Selçuklular zamanın da mı ortaya çıktığı hakkında farklı görüşler vardır. (الباشويّة) şeklinde mastar türetilmiştir. Çoğulu ise (وباشوات وباشاوات باشات) şeklindedir. "Paşalara karşı gelme kendi işine bak!" anlamında şöyle bir sözleri vardır: (حارتك أهل ولاتعادي باشتك عادي)[334]. *Tarihu'l-Haleb* adlı kitapta kalelerine hitaben şöyle denmektedir: (أو نائبه يقطنها عنها يغيب وعندما حلب إلى يأتي عندما للباشا مسكناً تُستخدَم وكانت المتَسَلِّم...)[335]. Halep'te günümüze kadar bilinen Recep Paşa'ya nispet edilen "الباشا بستان" Bustanu'l-Paşa adında bir yer mevcuttur[336]. Bu kelime günümüzde bazen "takdir etmek ve saygı göstermek" anlamında kullanılmaktadır.

- **آغا (Ağa)[337]**

Osmanlı Türkçesinde ileri gelenler, yüksek mevkilerde ve rütbelerde olanlar, hatırı sayılan kişiler, komutanlar üst düzey memuriyette olanlara lakap olarak

---

329 Sofacé, Can, *Haleb mine'l-usûl hatta'l-karni't-tâsi aşara*, çev. Ferid Cuha, Halep 1981, I/181.
330 Koşakci, Yusuf, *el-Emsâlu'ş şabiyyeti'l-Halebiyye*, I/30.
331 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 988.
332 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/30.
333 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 986; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 854; Sofacé, Can, *Haleb mine'l-usûl hatta'l-karni't-tâsi aşara*, I/182; Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s. 409.
334 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/34.
335 Surmiyan, Ardavazt, *Târîhu Haleb*, çev. Alexander Keshchian, Cemi'yyetu'l-Âdiyât, Halep, I/20.
336 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/112; el-Ğazzî, Kâmil b. Hüseyin b. Mustafa Bali, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, III/295.
337 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 56.

kullanılmaktaydı. Selçuklular da bu kelimeyi "abi- büyük kardeş" anlamında kullanan Moğollardan almıştır[338]. Halep'te lider ve ileri gelenler için kullanılmaktadır. Bazen alay etmek içinde kullanılmaktadır. Çoğulu (آغاوات veya أغوات) şeklinde gelir. Mastarı (آغوية) şeklindedir. Şöyle derler: (كلابو من خاف الآغا من تخاف لا) "Ağalardan değil köpeklerinden kork." Satıcılar "Bu, yiyecek ağaların yiyeceğidir." anlamında şöyle bağırırlar: (الآغاوات أكل طروات بقلة يا). Allah vekil (وكيل الله) dediğini vehmettirmek için (سبعين رسماله وكيل آغا) derler[339].

- **جندرمه (Candarma)**

İtalyancada "iç güvenliği sağlayan asker veya polis" anlamında kullanılan "can-dar" anlamına gelen kelimeden, Osmanlı Türkçesine geçmiştir[340]. Yeni Türkçede "jandarma" olarak kullanılmaktadır[341]." El-Ğazi jandarma kelimesinin Osmanlılar zamanında kırsal kesimlerin güvenliğini sağlayan askerler için kullanıldığını ve aslının Fransızca olduğunu söylemektedir. El-Ğazi bir sözünde şöyle der: "Daha sonra vali kalktı ve kendisiyle beraber olanlarla birlikte ilerleyişini sürdürdü ve onunla birlikte olanlar rütbelerine göre sıralandı ve pozisyon aldı, böylece kendisine en yakın olan Jandarma ordusu onları takip etti[342]." Günümüzde de "sınırları koruyan askerler" için jandarma kelimesi kullanılmaktadır. Ancak eski Halep'te bu kelime polis içinde kullanılmaktaydı.

- **كركول /كركون (Karakol)[343]**

Türkçe kelime anlamı kara-bölüm veya gecenin bir bölümü demektir. Daha sonra genel anlamıyla güvenliği sağlayan polislerin yeri anlamında kullanılmıştır[344]. Eski filmlerde karşılaşılan ve gençler arasında bilinen şöyle bir sözleri vardır: (الشوفير بالقرقول وأجير بالمشفى أجير)[345]. "Ya hastanede yatarım ya da karakolda" anlamında kullanılmaktadır. Ancak günümüzde kullanımı azdır çünkü bu kelime yerini (مخفر) kelimesine bırakmıştır.

---

338 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 21.
339 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/16- 17.
340 Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 124; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/90.
341 *Türkçe yeni sözlüğü*, I/743.
342 el-Ğazzî, *Nehru'z-Zeheb fi Tarihi Halep*, I/320
343 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/333.
344 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 865.
345 Koşakeci, el-Ebb Yusuf, *el-Emsal'ş Şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/273.

- **گمرك أو جمرك (Gümrük)**[346]

Türkçede, dış ticarette ithal edilen malların sınırdan geçerken kendilerine uygulanan vergi veya denetlenme işleminin yapıldığı yer anlamındadır[347]. Çoğulu (گمارك) şeklindedir. Bu kelimeden (وتگمرك گمرك) şeklinde fiil ve (الگمركية الرسوم) "gümrük vergisi" şeklinde de sıfat türetilmektedir. Orada çalışan memura da (گمركجي وگمركجية) "gümrükçü" derler. Halep'te en büyük hanlardan biride Gümrükçü Hanı olarak bilinen yerdir. Burada Yahudiler devletteki malları karşılığında ticaretten vergi tahsil ederlerdi. Bir benzetmede şöyle derler: (الگمرك خان درابيس متل شواربو). "Bıyıkları gümrük hanı gibidir[348]." El-Hanbeli kitabında defterdarın görevlerini açıklarken "ithal edilen malları koruması gerekir" der[349]. Bu kelime günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

- **چمچاية (çömçe/ kepçe)**

Kepçe, Türkçede, "metalden yapılan yemek karıştırmak veya doldurmak için kullanılan büyük kaşık" demektir. Çömçe ise ahşaptan yapılandır[350]. Çoğulu (چمچايات وچمچات) şeklinde gelir[351]. Telaffuzu değişmiş ve kendisine müenneslik (ta, ة)sı eklenmiştir. Ancak anlamı Halep lehçesinde de korunmuştur. Bu lafzıyla günümüzde de kullanılmaktadır[352].

- **كفكير (Kevgir)**[353]

Türkçede delikli büyük kaşık demektir[354]. Fasulye veya pirinç gibi şeyleri yıkamak ve temizlemek için kullanılan delikli araçtır. İstenmeyen şeylerin alttan su ile beraber çıkmasını sağlar[355]. El-Ğazi şöyle der: (...وكفكيراً أرطال أربعة وزنها مغارف 3و...) "… ve dört kilo ağırlığında üç kaşıklık kevgir...)[356]. Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

---

346 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/295.
347 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 455.
348 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/446; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/216.
349 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, II/241.
350 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.237- 703.
351 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/132; http://adaabforat.yoo7.com/t1306-topic, ulaşım tarihi: 29. 04. 2019.
352 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 29.
353 Aytaç, Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler, s. 89.
354 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.711.
355 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/380.
356 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/263.

- **قبچاية /قبچاي (Kopça)**

Metalden üretilen çengel şeklindeki iğneye verilen addır. Genellikle elbise parçalarını birbirine tutturmak için kullanılır[357]. Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **باچاية /باچاي (Peçe)**

Müslüman kadınların yüzünü örtmesi için kullandıkları ince siyah örtüye verilen addır[358]. İtalyancada kullanılan savaş maskesinden alınmaktadır. Şöyle derler: (رقيقة الباچاية خلي عالحديقة يارايحة). "Bahçenin güzel kokusu ince peçeme gel[359]." Günümüzde de bu lafzıyla Halep kadınları arasında kullanılmaktadır.

- **خاشوقة (Kaşık)**

Yemek, yemek ve karıştırmak için kullanılan ve herkesçe bilinen küçük, orta ve büyük boy olan (kaşık)[360] demektir. Kaşık üreticisine (خاشقجي) kaşıkçı denir[361]. Halep lehçesinde telaffuzunda bazı değişiklikler olmuştur. Ayrıca sonuna dişilik (ta'sı, ة) eklenmiştir. Ancak genel manasını koruyarak kullanılmaktadır. Bir halk sözünde şöyle derler: (لبنية البحر صار الخاشوقة انكسرت بعدما)[362]. "Kaşık kırılırsa deniz yoğurt çorbasına bulanır." Yoğurt çorbası kaşıkla yenen bir yemektir. Yani kaşık kırılırsa onunla yenen yemekler yenemez kalır anlamında kullanılmaktadır. Yaşlılar tarafından bilinen bir kelimedir. Ancak genellikle gençler arasında kullanımı azdır.

- **دست (dest-seng)**

"Dest-seng[363]" kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Camdan ya da metalden yapılan büyük kap demektir. Bakırdan yapılan iki yanı kulplu olan içinde fazla yemek pişirilen büyük tencere için de kullanılmaktadır. Çoğulu (ودسوتة دسوت) şeklinde gelmektedir. Şöyle derler: (شركة عليه ومندخل البركة على الدست حطّ). "Büyük tencere bereketli oldu, çok sayıda kişi ondan yedi" anlamında kullanılmıştır. Bu kelime çok fazla istiare ve küçümseme anlamlarında da kullanılmaktadır. Örnek: (دست غطاه وحوّش). "Kendisine benzer birini buldu." Anlamında kullanılmıştır. Çocuklar birinin hata yaptığını belirtmek için (الدست تحت من مقرعة هالولد اضرب) derler. Anında

---

357 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.745; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/145.
358 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 988.
359 el-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane, II/24.
360 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 679.
361 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/293; Abdurrahim, F., *Mucemu'd-dahîl fi'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-Hadise ve lehecâtiha*, s. 99.
362 Koşakeci, *el-Emsal'ş Şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/57.
363 Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 212.

ateşle cezalandırmak anlamında (الدست كعب من) derler. Olağanın dışında olan bir şey için (الدست فوق من) derler[364]. Bir atasözünde sır tutamayan biri için şöyle denir: (بطنو كلمه ولايسع مخلوطة دست بسع)[365].

- **جُنطة (Çanta)**

Arapçadaki (الحقيبة)[366] anlamındadır. الجنطه, الجنطاي veya الجنطاية şeklinde telaffuz ederler. Çoğulu جناطي وجنطايات şeklinde gelmektedir. Askerin ekmeğini çantasına atıp sahip çıkması gerektiğini belirtmek için şöyle denir: (بالجنطِي خبزك حط لاتعطي بيّك خيك)[367] çünkü askerin yiyeceği azdır. Günümüzde de bilinen bir kelimedir. Daha belirgin bir şekilde isim tamlaması olarakta kullanılmaktadır. Örnek: (چنطاية السفر) yolculuk çantası, (چنطاية المدرسة) okul çantası, (چنطاية الكتف) omuz çantası…

- **قندرة /كندرة (Kundura)**

Türkçede topuklu ağır ayakkabı demektir[368]. Yunancadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Eskiden Fransız ayakkabıları için kullanılırdı. Çoğulu القنادر والقندرات çeklinde gelir. Satıcısı ve üreticisine (القندرجي) kunduracı derler. Kundura kelimesinin ortaya çıkmasından bu yana (الصرماي) kelimesinin kullanımı azaldı. Entelektüeller (حذاء) ayakkabı kelimesini kullanmaktadırlar. Kız isteyenin, zengin ve derin düşünceli biri olduğunu belirtmek için şöyle kinaye yaparlar: (أبو :بتريديه هو أينا المخطوبة البنت يسألون البتزقزق القندرة أبو إلا البتبقبق الطنجرة). Halk dilindeki bir argo sözde şöyle denir: (فردة بسوى منو أحسن الجامع قندرات نشّال صحافي حالو مساويلي أبوه، راس من أحسن قندرتي طراق قندرة،).[369] Ağır ve uyuşuk biri akıllı olduğunu ortaya koymak istediğinde şöyle derler: (لو /لك بلبق بالقندرة واللّق الغندرة)[370]. Günümüzde (الحذاء) kelimesi yaygın olmasına rağmen kısa tüylü ve topuklu ayakkabılar için kullanılmaktadır[371].

- **قاظمات /قاظْمَا (Kazma)**

Türkçede "yeri kazmak, eşmek, delmek için kullanılan alet" demektir[372]. Haleplilerde aynı anlamda kullanmaktadırlar. Şöyle derler: (والكريك بالقظمة نشتغل عم),

---

364 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/50.
365 Koşakci, *el-Emsal'ş Şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/68.
366 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 207.
367 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/133.
368 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.763.
369 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/262.
370 Koşakci, el-Ebb Yusuf, *el-Emsal'ş şabiyyetu'l-Halebiyye*, I/78.
371 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fi kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 35.
372 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 692.

"Biz kazma kürek işinde çalışıyoruz[373]." Elle kullanılan iki ucu keskin hilal şeklinde olan ortasında ahşap sapı olan demir parçasıdır[374]. Günümüze kadar ve günümüzde de bu lafızla kullanılmaktadır.

- **كريك (Kürek)**

Arapça karşılığı (الجاروف)[375] kelimesidir. "Uzun ahşap sapı olan başı geniş toprak, pislik, çamur, çöp vb. şeyleri temizlemek için kullanılan alet" anlamına gelir. Çoğulu (كريكات) şeklinde gelir[376]. Bu anlamda günümüze kadar kullanılan tek lafızdır.

- **برغي (Burgu)[377]**

"Herhangi bir şeyi sabitlemek için kullanılan alet" demektir[378]. Farsçadan geçen bir kelimedir. "Demir çivi veya vida" demektir[379]. "İki şeyi birleştirmek veya sabitleştirmek" için kullanılır. Çoğulu (براغي) şeklinde gelmektedir. Mecâzi anlamda kullanılmaktadır. Düzensizliği belirtmek için kinaye olarak kullanılmıştır; (برغي هادا فلتانة براغيه فلتان، عقلو). Çözülmesi zor olan hilelere maruz kalındığında şöyle derler: (مصدي برغي أكل مرتخية، ذكاء براغي)[380].

- **چاكوچ (Çekiç)[381]**

Arapça karşılığı (المطرقة)[382] olan çekiç Osmanlıcada (çeküç) olarak kullanılmaktaydı. Bu kelime Farsçadan Türkçeye geçmekte ve Halep lehçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır. Çoğulu (وچواكيچ چاكوچات) şeklinde gelmektedir[383]. Günümüze kadar bu anlamda kullanılan tek kelimedir. (المطرقة) kelimesi ise Halep lehçesinde kullanılmamaktadır[384].

---

373 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/195.
374 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 28.
375 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 777.
376 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/348; Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 31.
377 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 30.
378 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.162.
379 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 30.
380 el-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane, II/94.
381 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul 1994, s. 53.
382 Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 154; Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid (A. T. Luğat)*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1980, s.101.
383 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/120.
384 Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 29.

- **جنگل (Çengel)**

Çengel[385] kelimesi Hintçeden Farsçaya oradan da Türkçeye geçen bir kelimedir. Kapı ve benzeri şeylere takılan bir alettir. Ayakkabı kalıbında kullanılan alete isim olarak ta kullanılmaktadır. Çoğulu (جناگل) şeklinde gelir. Anlamı dışında mecaz olarak kullanılmaktadır: (سوا ومشيوا مرتو جنگل) ve (يحكي مابقا وخرس حنكو جنگللو)[386].

- **دشك (Döşek)**

Döşek[387] kelimesi Farsçadan alınmıştır. Üstünde oturulan yatak demektir. Çoğulu (دشكات) şeklinde gelmektedir[388].

- **چاورما (Çevirme)**

Çevirme kelimesi[389] bir şeyi döndürmek veya bir eti döndürerek pişirmek anlamındadır. Halep lehçesinde yuvarlak şekilde sarılmış, alevlerin ısısıyla çevrilerek pişirilen et (döner) demektir. Yol kesiciler şöyle der: (سكاكينا اليوم ونحن چاورمه كلو العالم) "Bugün bütün âlem çevirme (döner); biz de bıçağız[390]." Bu yiyecek (döner) günümüzde de (çevirme) ismiyle bilinmekte ve Halepliler tarafından çok sevilmektedir.

- **بقلاوة (Baklava)**

Baklava[391] tatlılar içinde en önemli yere sahip olan bir tatlı çeşididir. İnce açılmış yufkalar tepsiye dizilerek, içine ceviz, fıstık veya kaymak koyularak üstüne yağ ilave edilerek fırında pişirilir. Piştikten sonra şerbet dökülerek yapılan bir tatlıdır. Daha sonra belirli şekillerde kesilir[392].

---

385 Ferit Devellioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s.188.
386 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/92.
387 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 300; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 53.
388 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/52.
389 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 300; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 53.
390 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/121.
391 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s,103; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 37.
392 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/151; Bahhaş, Na'um, *Ahbâru Haleb*, thk. Yusuf Koşakci, Halep 1940, III/25; el-Ğazzi, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, II/107.

- **قيمق (Kaymak)**

Kaymak[393] süt ısıtıldığında üstüne çıkan kremadır. Düğün şarklılarının birinde şöyle derler: (السكر عليه مرشوش القيمق وصحن...) "...bir tabak kaymak üstüne şeker serpilmiş." Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır[394].

- **باستيق (Pesdil/ Pestil)**

Pestil[395] asıl itibariyle Türkiye'ye ait bir yiyecektir. Gaziantep, Kilis, Maraş, Mardin gibi yerlerde meşhur olan yiyecek genellikle üzüm veya dut kaynatılarak suyu çıkarılır ve içine hafif un karıştırılır, ince tabakalar halinde kurutulması için güneşe bırakılır. Kendisine ceviz batırılarak yapıldığında dürüm veya sucuk olarak adlandırılır[396]. Bu yiyecek Halep'te günümüzde de aynı isimle bilinmektedir.

- **السُجق (Sucuk)**

Sucuk kelimesi birçok anlamda sıfat veya isim olarak kullanılmaktadır.[397] Türkler kıyılmış ve işlenmiş ete isim olarak kullanmaktadırlar. Pestil ve cevizden yapılan yiyeceğe de bu ismi kullanmaktadırlar. Halep lehçesinde de aynı anlamda kullanmaktadırlar[398].

- **كستنا (Kestane)**

Kestane kelimesi[399] Türkçeye Yunan Latincesinden geçmektedir. Orman ağacı türünden meyve veren ve meyvesi pişirilerek veya çiy yenen bir yiyecektir. Arapça (البلوط شاه veya فريوة أبو) olarak bilinmektedir. Asıl vatanı Misisipi nehrinin doğusudur. Türkiyenin ve Avrupa'nın güneyinde yetişmektedir[400]. Türkiye'den gelen kestaneler Halepliler tarafından bu isimle bilinmektedir.

---

393 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidi'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 46; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 689.
394 Şelhat, Cerces, *Kıllu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 46.
395 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 992.
396 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/123; el-Ğazzi, *Nehru'z-Zehebi f'î Tarihi Halep*, I/122.
397 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 1080. *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1090.
398 Aytaç, Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler, s. 116; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/147.
399 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.708.
400 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/352.

- **براصية /برانصة (Pırasa)**

Pırasa[401] Arapça karşılığı (الكرّات) demektir. Yeşillik türlerinden biridir. Soğana benzemekte ve etle pişirilerek yenmektedir. Diğer şehirlerde (براصية) olarak bilinmektedir[402]. El-Ğazi onu (براصة) olarak isimlendirmektedir[403].

- **بازيلّا (Bezelye)**

Bezelye kelimesi[404] Yunancadan Türkçeye geçmiştir. Tırmanan sebze türlerindendir. Arapçada (البازلاء veya البسلة) olarak isimlendirmektedirler[405]. Günümüzde (البازيلّا) olarak bilinmektedir.

- **أرْگيلة (Nargile)**

Hintçeden Farsçaya oradan da Türkçeye geçen nargile[406] kelimesi sigara gibi içilen bir alet demektir. Nargil (نارگل) kelimesi Hindistan cevizi demektir. Bu kelime sonra nargileye (نرجيلة) dönüşmüştür. Kendisiyle sigara içilen bir alettir. Su kabını ondan aldığı için sigara makinesi olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra bu kap bakır veya kristale dönüşmüştür[407]. Günümüzde (أَرْگيلة) lafzıyla bilinmektedir.

- **تنباك (Tömbek)**

Tömbek[408] kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Nargile ile içilen tütünün adıdır. "Tömbek için kullanılan tütünün ne aslı nede dini vardır" anlamında şöyle derler: (للتنباك بقول التتن: ديني من دينك ولا أصلي من أصلك لا)[409]. Sultan murat zamanında kahveler kapatılıp sigara yasaklandığında sigaraya tömbek veya tütün denmeye başlandı[410].

---

401 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 994; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 111.
402 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/79.
403 el-Ğazzi, *Nehru'z-Zeheb fî Tarihi Halep*, I/121.
404 *Türkçe yeni sözlüğü*, 1/180.
405 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/30.
406 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 939.
407 Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s.408; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/276.
408 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 1184.
409 Koşkaci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/76.
410 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/276.

- **چاي /شاي (çay)**

Çay kelimesi Çinceden Farsçaya oradan da Türkçeye geçen bir kelimedir[411]. Kamelya bitkisinden üretilen ve kaynatılarak suyu içilen bir bitkidir[412]. "Çayın orijinali güzeldir" anlamında şöyle derler: (عجم أكْرك شاي)[413].

- **شيش (Şiş)**

Şiş kelimesinin birçok anlamı vardır[414]. Ancak Halep lehçesinde kebap yapmak için kullanılan ince uzun metal anlamında kullanılmaktadır. Geniş veya kare şeklinde olur. (طاووق شيش) tavuk şiş ve (طاووق شيش) kebap şiş Halep'te en çok bilinen yiyecek türlerindendir. Aşırı olmayan orta yolu göstermek için şöyle istiare yaparlar: (كباب نه شيش نه). Bazıları keramet ve sır olarak bu şişleri vücutlarının bazı yerlerine batırırlar. Bunu da şişlenme partisi olarak isimlendirmektedirler[415]. Lakap veya künye olarak ta kullanılmaktadır: (الشيشي أحمد) "şişçi Ahmet" şeklinde[416]. Çocuklar arasında oynanan bir oyuna da (şiş) ismi verilmiştir.

- **طواية (Tava)**

Tava[417] kelimesi Türkçede birçok anlamda kullanılmaktadır. Halep lehçesinde ise "mutfakta bir şey kızartmak ve pişirmek için kullanılan alet" anlamında kullanılır. Çoğulu (طوايات) şeklinde gelmektedir. Dalga geçme anlamında şöyle derler: (الطواية بالمطبخ تنيناتنا :قالتلا المقلاية عيّرت) "Tava kızartmaları kızdırdı, mutfakta canavara çevirdi." İroni yapma anlamında da şöyle derler: (الطواية دنب متل ضرتي حواجب) "Kötü kaşlarım tavanın günahları gibidir[418]."

- **طابة (Top)**

Top kelimesi[419] Türkçede genel olarak çocukların oynadığı yuvarlak oyuncak anlamında kullanılmaktadır[420]. Aslı Arapça olan (طاب) kelimesi olduğuda söylenmektedir. Bazılarıda yabancı bir kelime olduğunu söylektedirler[421]. Şöyle

411 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 214.
412 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/121.
413 Îhlâsî, Velid, *es-Siret'l-Halebiyye*, s. 54.
414 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1111.
415 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/122.
416 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, V/229.
417 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1141; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 126.
418 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/297.
419 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 1180.
420 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 26.
421 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/229.

derler: (بالطابة عبلعبوا بالحديقة الولاد) "Çocuklar bahçede top oynuyor." (الطابة متل راسوا) "Top gibi boştur." Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **طوب (Top)**

Top kelimesi Türkçede yuvarlak vb. şeylere isim olarak kullanılır[422]. Genel olarak demir ve benzeri şeylerden üretilen tüm ateşli silahlar için kullanılan bir isimdir[423]. Silah olarak kullanılan topu belirtmek için kullanırlar. Çoğulu (طواب) şeklinde gelir. Şöyle derler: (العيد طواب انضربت) "Top atışıyla birlikte bayaram namazı kılındı." İstiare olarak şöyle derler: (الطوب بتم حطّو) "Topu tuğlalarla kapatın." En çetin oyunları topla oynamaktır[424].

- **كار (Kâr)**

Kâr kelimesi Türkçede birçok anlamda kullanılmaktadır. Zanaat, meslek, kazanç, fayda, üretim vb. anlamlarda kullanılır[425]. Halepliler bir kişinin herhangi bir işten elde ettiği kazanç anlamında kullanmaktadırlar. Bir sözlerinde şöyle derler: (سألوا الجمل :اش قال كارك؟ :لهم قالولو قزّاز :وإجريك لأيديك بلبق) "Deveye sordular: Yükün ne? Onlara dediki: Cam. Dedilerki: Ellerinle ve ayaklarınla mı elde ettin?" Devenin taşıdığı yük camdan elde edilen daha şeffaf bir madendir. Bu söyledikleri şey alay etmek anlamında söylenmektedir[426]. (كارّية شغلتك الكار، قلع عليه، متعوب كار هاد) "kâr yorgunluk verir, kâr çıkar, yaptığın iş kârlıdır." Bazı sözler şu şekildedir: (صاحبو، على يبين الكار زينة ديارك بخرب كارك ماهو الي الكار معيار، ماهو الكار دهب، من سوار الكار) "Kârın süsü sahibine görünür, meslek altın bileziktir, peslek pırlantadır, nerden geldiği bilinmeyen kazanç senin evini yıkar. Çoğulu (كارات) şeklinde olur. Kârlı (الكارلي) kelimesi meslek sahibi anlamında da kullanılmaktadır[427]. Bu kelime günümüzde de aynı anlamlarda kullanılmaktadır.

- **نشادر (Nişadır)**

Türkçede "amonyak" anlamında kullnılmaktadır[428]. Hafif sarıya çalan beyaz renkli kimyasal bir maddedir. Bayıltma ve uyuşturma işinde kullanılmaktadır.[429]

---

422 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 1180.
423 Saban, Süheyl, *el-Mu'cem'l-Mevsui Li'l-Mustalahatu'l-Osmaniyyetu et-Tarihiyye*, Matbaatu el-Melik Fahd, Riyad 2000, s. 148.
424 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 26; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/297.
425 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 663.
426 Koşkaci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/116.
427 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/293; H.
428 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 954.

Ayrıca eşekleri hareketlendirmek veya satıcıyı aldatmak için eşekleri canlı, diri ve güçlü göstermek için kullanılmaktadır. Bu kelime günümüzde de bu şekliyle kullanılmaktadır[430].

- **لاستيك (Lastik)**

Türkçede kauçuktan üretilen şeye lastik denmektedir[431]. Şöyle derler: (لاستيكتي تمسك بقا ما ارتخت) "Lastik rahat geri kalanı tuttu" lastikle bir şeyi bağladı anlamındadır. Gününüze kadar elbisedeki şerit, kağıt paradaki şerit ve saç bağlanan şeye lastik denmektedir.

- **چُول (Çöl)**

Farsçadan Türkçeye geçen çöl kelimesi sahra anlamında kullanılmaktadır[432]. Nisbet edildiğinde (چولچي) şeklinde olur. (الچولة) adında ki eski bir şiir çeşidi de ismini bundan almaktadır. Muhtemelen bu şiir çeşidi bedevilerden bahsettiği için bu şekilde isimlendirilmiştir[433]. Günümüzde sahra, kumlu, çoraklaşmış merkezi yerlerden uzak topraklara isim olarak kullanılmaktadır[434].

- **چينكو (Çinko)**

Bir çeşit madenden üretilen tencere tabaklara verilen addır. Kelimenin aslı İtalyancadır[435]. Kelimenin asıl anlamı çin üretimi demektir. El-Esedi'ye göre dışı ve içi porselenle kaplanmış ucuz metallerden yapılan kap-kacak demektir[436]. Ancak insanlar arasında çokta ucuz olmayan bir araç olarak bilinmekteydi. Bir zamanlar bu çinko çok populerdi. Ancak çimdi çok az kullanılmaktadır.

- **خازوق (Kazık)**

Bir suçun cezasını vermek için kullanılan ucu sivri ağaç parçasına verilen addır. Osmanlı kanunlarında idam cezasını uygulamak için kullanılan ucu sivri ağaç parçasıdır. Suçlu üstüne oturtulur kazık arkasından girer başından, ağzından veya omuzundan çıkardı[437]. Biri kibirli ve dik yürüdüğünde: (خازوق بالع فلان) "falan kazık

---

429 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/286.
430 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s.46.
431 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 785.
432 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 237; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 56.
433 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/135.
434 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s.51.
435 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 785.
436 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/137.
437 Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s.407.

gibidir" derler[438]. Günümüzde de mecaz anlamda kullanılmaktadır. Büyük zarara uğrayan için şöyle derler: (بهالبيعة أو بهالتجرة خازوق أكل) "Ticarette veya alım satımda kazık yedi."

- **الشرشف /الچرچف (Çarşaf)**

Türkçede yatağı yada yorganı kirlenmekten korumak için üzerlerine serilen örtü demektir. Ayrıca kadınların örtünmek için giydiği dış elbiseye de verilen isimdir. Farsçadan türkçeye geçen bir kelimedir[439]. Çer "şemsiye", şeb "gece" demektir[440]. Halep lehçesinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

- **جوخ /جوخه (Çuha)[441]**

Türkçede "yünlü kumaş" anlamında kullanılmaktadır. Paşa elbisesini korumakla görevli olan kişiye çuha-dar denmektedir[442]. Halepte Çuhadar olarak bilinen bir aile vardır. Çuha eski bir kelime olup dar Farsça iyelik ekidir. "Sultan ve vekilini giydiren kişi" demektir. Halep paşası da çuhadarı olan kişilerdendi. (جوقدار) şeklinde de telafuz edilmektedir[443]. Çoğulu (وجْواخ أجْوَاخ) şeklinde gelmektedir. Sadece çuha kelimesi (والجُوخاية والجُوخاي الجُوخَه) vezinlerinde gelir. Satıcısına (جي الجوخه جية والجوخه) çuhacı denmektedir. Halepte attarlar çarşısının yanında çuha çarsı bulunmaktadır. Sufaciyye, Halep'in Urfa, Diyarbakır, Hindistan ve İran'a çuha ihrac ettiğini söylemktedir[444]. Kim beni onurlandırırsa ben onu fazlasıyla onurlandırırım anlamında mecâzi olarak şöyle derler: (الجوخ بسوق ببيعو الفرا، بسوق ببيعني اللي)[445]. Çuha-dar'ın evine nisbeten (الجوخه بستان) "çuhanın bahçesi" derler.[446]

- **چارة (Çare)**

Farsçadan Türkçeye geçen "çare" kelimesi ilaç, tedbir, araç, kurtuluş, çözüm, yardım anlamlarında kullanılmaktadır[447]. Şöyle derler: (الو شي كل يقع، بدو چارة مالو البهيم

[438] Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/76.
[439] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 211.
[440] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/125
[441] Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 57.
[442] Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 191.
[443] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/100.
[444] Sofacé, Can, *Haleb mine'l-usûl hatta'l-karni't-tâsi aşara*, I/187.
[445] Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/88.
[446] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/112.
[447] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 209; Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat),* s. 152;

چارة مالها الكرارة الموت، الا چارة) . "Çaresiz bir derde düştü, her derdin çaresi var ölüm hariç[448]."

- **چنق (Çanak)**

Çanak kelimesi Osmanlıcada (چناغ/ Çenâğ) şeklinde telafuz edilmekte ve "içine yemek konan sahan veya tabak" anlamında kullanılmaktaydı[449]. Bir ninnide şöyle derler: (الصين چناق قدامك كسرنا) "Ayakların çinin çanağını kırdı." (چنق عندنا في اويها بالياسمين مكبس والچنق اويها تين،) "Önümüzde bir tabak incir var, tabak yasemin çiçeklerine bulanmış[450]." Bir gazelde de şöyle derler: (للطاحون حلب أبواب من صحون صفٌ چناق صفٌ). "Çanak temiz, sahan temiz, halep kapılarında un için[451]." Çoğulu (وچناق چنوقات) şeklinde gelmektedir.

- **جزمة (Çizme)[452]**

Türkçede çizme kelimesinin birden çok anlamı vardır[453]. Deri, kauçuk veya laylondan üretilen bacaklara kadar kapatan uzun ayakkabıya isim olarak kullanılmaktadır. Eskiden avcılar, askerler ve komutanlar giyerdi[454]. Bir atasözünde şöyle derler: (لجزماتي تعطيها ولا لنوباني بنتك عطي). "Kızını çizmeliye değil nubaniye ver[455]." Günümüzde halkın her tabakası kışın giymektedir. Çoğulu (جزمات) şeklinde gelmektedir.

- **آلا (Âlâ)**

Türkçede "yüksek mertebe sahibi" demektir veya Arapçada "yücelik ve yükseklik" anlamına gelen (الأعلى) kelimesinden geçmektedir[456]. Farklı renklerde dokunan kaliteli kumaşa isim olarak kullanılmaktadır[457]. Günümüzde Âlâ ismiyle bilinen Halep'te meşhur bir aile vardır.

---

448 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/119.
449 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 154; http://qenshrin.com/xmb/viewtopic.php?t=8061, ulaşım tarihi: 02.05.2019.
450 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 33- 41.
451 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/134.
452 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 55.
453 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 233.
454 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/59.
455 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/78.
456 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 36.
457 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/18.

- **أرمغان (Armağan)**

Armağan kelimesi Türkçe'de hediye anlamında kullanılmaktadır[458]. Yolculuğa çıkan kişinin kendisiyle birlikte getirdiği hediyeye armağan denmektedir[459]. El-Esedi buna ek olarak "Yoldan gelen kişinin büyükler için getirdiği değerli hediyedir" der. Bu hediyeler ipek, para ve benzeri şeyler olabilir. Çoğulu (أرمغانات) şeklinde gelmektedir[460]. Günümüzde de bu lafzıyla bilinmektedir.

- **خوجه (Hoca)**

Türkçede öğretmen veya din bilgini anlamında kullanılmaktadır[461]. Bir ninnide şöyle derler: (صافي دهب ودبوسك مسقط سيفك أويها راسي، على وردة فلان خواجا يا أويها...). " uyu, hoca geldi başüstüne, uyu, kılıcın muskat iğnen saf altındır[462]."

- **أَفْلَمَه (Üflemek)**

Türkçede "nefes vermek, üflemek veya ıslık sesi" anlamında kullanılmaktadır. Mecazi anlamda "oflamak" demektir[463]. Şöyle derler: (أفلمة بلا) "Oflamaksızın[464]"

- **برداية (Perde)**

Örtü ve çatı anlamında kullanılmaktadır. Farsçadan geçen bir kelimedir[465]. Bir görüşe göre başka bir dilden geçmektedir. Çoğulu (وبردايات برادي) şeklinde gelmektedir. Temsili olarak sinema için kullanılmaktadır. Şöyle derler: (بردايات، حاجتك المعدة وبتقلّب بايخة وكلها بردايات بردايات منك نشوف عم الله ماشا)[466]. "Seni örten perdelerdir, maşallah senden perdeleri kaldıracağız."

- **چوال (Çuval)[467]**

Farsçadan türkçeye geçen çuval kelimesi büyük poşet veya torba anlamında kullanılmaktadır[468]. Keten, kenevir, yün ve benzeri maddelerden üretilmektedir. Çoğulu (چوالات) şeklinde gelmektedir. (چوّل) vezninde fiil, (مچوّل) vezninde ismi fâil ve

---

458 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 64.
459 Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 25.
460 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/108.
461 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 533; Abdurrahim, F., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 101.
462 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 83.
463 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1197.
464 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/187.
465 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 990.
466 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/87.
467 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 57
468 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 239.

(تجويل) vezninde mastar türetmektedirler. Dalga geçme anlamında şöyle derler: (كان لو چوال منو لي عبيت كنت هالأشكال من بدي)[469]. "Şeklini tarif etmemi isteseler çuval derdim."Şöyle derler: (طحين چوال حنطة، چوال). "Un çuvalı, buğday çuvalı." Çok büyük çuval anlamında.

- **برنجك (Boncuk)[470]**

Giyim üzerine dekorasyon için kullanılan ya da çocukları hayvanları kıskançlığa, nazara vb. şeylere karşı korumak için kullanılan şeyler demektir[471]. İlk manasıyla günümüzde de kullanılmaktadır.

- **چيت (Çit)**

Çit bir kumaş çeşididir[472]. Üzerine renk veya renk şekilleri basılan pamuktan dokunan kalıplı kumaş parçasına isim olarak kullanılmaktadır. Bu kumaşın bir parçasına (چيتة) denmektedir. Çoğulu (چيتايات أو چيتات) şeklinde gelmektedir. Türkçeye Hinteçden mi yoksa başka dilden mi geçtiğiyle alakalı farklı görüşler vardır[473]. Halep lehçesinde yüzde yüz pamuktan üretilen kumaşa verilen addır. Bu kumaştan un depolamak için çuvallar üretilmektedir.

- **خاچية (Haki)**

Torak rengi olan yazın giyilen ince elbise demektir. Haki toprak anlamına gelen (خاك) kelimesinden alınmaktadır. Toprak rengi, gri ve sarı arası olan renktir[474]. Hakiyye (خاچية) kelimesinin kullanımı halepliler arasında azdır. Ancak haki (خاكي) lafzı bir renk olarak günümüzde de kullanılmaktadır. Haki kelimesi Türkçeye Farsçadan geçen bir kelimedir[475].

- **بوري (Boru)**

Borunun Arapça karşılığı (الأنبوب) demektir[476]. Tekili (بورية) şeklinde gelmektedir. Bundan kastettikleri şey hacmi büyük olan geniş borudur. Su ve benzeri şeyleri uzak mesafelere taşımak için kullanılır[477]. Halep lehçesinde: (بوري المي، بوري

---

469 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/134.
470 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 49; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/200.
471 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, , s. 153.
472 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 232.
473 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/136.
474 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/289- 296.
475 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 474.
476 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 153.
477 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 27.

البوري وسمك القاظان، بوري الصوبا،...). "Su borusu, soba borusu, kazan borusu, boru balığı….." derler[478].

- **الجُبُوق (Çubuk)[479]**

Türkçede birçok anlamda kullanılmaktadır[480]. Halep lehçesinde nargile içmek için kullanılan boru veya düz olan herhangi bir boruya çubuk derler. Bu çubuk nargile hortumuna takılır ve onunla nargile içilir. Çoğulu (چبقات) demektir. Üreticisine (الچبقچي) çubukçu derler. Çubukçu ailesi halepte meşhurdur[481].

- **طرّا (Tuğra)**

Aslı (طوغرا) tuğradır[482]. Osmanlı padişahlarına ait olan resmi işlerde kullandıkları onların imzaları yerine geçen özel mühür demektir[483]. Padişahın bu tuğrası paraların ve sultanlık nişanelerinin üzerinde de bulunurdu. Halep lehçesinde paranın üzerine nakşedilmiş sultan nişanelerine bu isim verilmektedir. Araplarda para üzerindeki kafa resmine verilen tura isminden farklıdır[484]. (نقش إلا طرّا) "Tuğra sadece nakşedilen şeydir."

- **الزنزانة (Zindan)**

Türkçede dar ve karanlık olan hapishane veya hücre anlamına gelen zindan kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmiştir[485]. Halep lehçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır[486]. Bu kelime günümüzde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

3.1.1.1.2. Halep Lehçesinde Kullanılmayan veya Az Kullanılan Türkçe Kelimeler.

Halep lehçesinde kullanılan bazı Türkçe kelimelerin kullanımı azalmış, bazıları da yerini Arapça, Farsça, yeni Türkçe veya başka dillerden geçen kelimelere bırakmıştır. Bu kelimeleri ancak Halep'in yaşlıları bilmektedir. Bu kelimelerden bazıları Halep lehçesinden bahseden Arapça kaynaklarda geçmekte El-Esedi vb.

---

478 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* II/194.
479 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 57.
480 Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü, s. 238.
481 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* III/123.
482 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1187.
483 Saban, Süheyl, *el-Mu'cem'l-Mevsui Li'l-Mustalahatu'l-Osmaniyyetu et-Tarihiyye,* s. 149.
484 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/268.
485 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1277.
486 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* III/119.

gibi… Bazen de eski Halep şiirlerinde, şarkılarında veya dizilerde duyarız. Bunlardan bir kısmı şunlardır:

- **چراق (Çarık)**

Türkçedeki çarık kelimesi Osmanlıcada (چراق) şeklinde kullanılmaktaydı. Günlük ev içinde giyilen pabuç türü bir giyecektir. (الحوش بأرض يتفتل وصار چراقو لبس). "Pabucunu giydi ve evin bahçesine çıktı derler." Argo tabirle şöyle derler: "Sen bir çarıksın bende çarıkla yürüyorum[487]." Kelimenin asıl anlamı bazen pabuç demek olan "çarık" bazen de ücret karşılığında işe alınan "çırak" demektir[488]. Ancak genellikle çarık anlamında kullanılmaktadır. Osmanlıcada "çaruk" şeklinde telaffuz edilirdi. Çünkü onlar deriden üretilen ve günlük giyilen ayakkabı anlamında (چاروخ) derlerdi. Çoğulu (چواريخ) şeklinde gelmektedir. Şöyle derler: (والحطاطة الچاروخ أهل النيرب باب أهل والبريم) "Babu neyrib ehli çarık ehlidir[489]." Amaçlı ya da amaçsız evleri çokça ziyaret eden biri için şöyle derler: (رقاع لبيت چراق بيت من). Burada kasıt, olumlu bir ziyaret değil yapılan olumsuz bir ziyarettir.

- **تاسومة (Tasma)**

Türkçeye Farsçadan geçen bir kelimedir. Deri tabakanın üzerine takılan metal yuvarlak sac demektir[490]. Çoğulu (وتواسيم تاسومات) şeklinde gelmektedir. Satıcısına tasmacı (التواسيمي) denmektedir. Daha çok Hristiyanlar kullanmaktadırlar. Bir argo sözlerinde şöyle derler: (منك حقي آخد بدي بالتاسومة) "tasmayla hakkımı senden almak istiyorum[491]." Dolandırıcılık durumunda şöyle derler: (تاسومتو بشلحو إجرو دلّى الله إذا فلان) "Allah isterse falan kişi tasmasıyla kaçar[492]."

- **برنجي (Birinci)**

"İlk sıradaki" demektir. Çok iyi olan için kullanmaktadırlar[493]. Yabancı mallarının alaycı bir şekilde yerli mallarından üstün olduğunu göstermek için şöyle derler: (برنجي فرنجي شي كل)[494].

---

487 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/125.
488 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 153- 158.
489 *El-Esedî, Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III /101.
490 *Türkçe yeni sözlüğü*, II/1423.
491 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/237.
492 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/41.
493 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 146; el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/100.
494 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, III/452.

- **چنبر (Çember)**

Farsçadan Türkçeye geçen kelime yuvarlak, daire, halka, anlamlarındadır[495]. Çoğulu (چنابر) şeklinde gelmektedir. (چنبر الببّور) "kaplan çemberi, (چنبر الكزلك) "gözlük çemberi" derler. Gözlüğün etrafındaki daire için. Akıl eksikliği ve saf olan biri için mecâzi anlamda şöyle derler: (چنبر مصدّي، ذهنو وچنبر أسود، فكرو وچنبر عقلو، چنبر طبّ ذكاه وچنبر تنك من)[496].

- **يوقلمه (Yoklama)[497]**

Yoklama kelimesi Türkçede teftiş etmek, kontrol etmek anlamına gelir. (Yok) kelimesinden türetilmiştir[498]. Osmanlı hâkimiyeti zamanında kullanılmaktaydı. Ancak günümüzde kullanılmamaktadır. Onun yerine Arapça (التفقد) kelimesini kullanmaktadırlar.

- **قناق (Konak)**

Konak kelimesi Türkçede "ev, saray, han, konaklama yeri veya zenginlerin evi" vb. anlamlarına gelmektedir[499]. Misafir odası, aile büyüklerinin toplandığı yere isim olarak kullanmaktadırlar. Ancak günümüzde kullanımı azdır[500]. Çoğulu (قناقات) şeklinde gelmektedir. Şöyle derler: (قناقات عشر والشام حلب بين) "Halep ile Şam arasında on tane konak vardır." (القناق من ماطلعت) "konaktan çıkmadın mı?"[501] (بهاء قناق في ونزل... أفندي الدّين...). "Bahuddin Efendi konağa geldi[502]."

- **طبنجة (Tabanca)[503]**

Cepte taşınabilen, küçük ve hafif ateşli silaha verilen addır[504]. Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Farsçada şiddetli patlama demektir. Ateşli silah icat edildiğinde bir kısrağa benzetilmekteydi ve daha az barut kullanılmaktaydı. Çoğulu (طبنجات) şeklinde gelmektedir. Birçok tehlike atlatan birine kinaye olarak şöyle

---

495 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 188.
496 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/132.
497 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/454.
498 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s .1254.
499 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 742.
500 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fi kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 47.
501 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/256.
502 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/350.
503 İhlâî, *es-Siret'l-Halebiyye*, s. 45.
504 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1117.

derler: (طبنجة ألف عراسو مضروب فلان) "falan kişi bin tane tabancayla vurulmuş gibidir[505].

- **چماشر (Çamaşır)**

Yıkanacak olan veya elbisenin içine giyilen çamaşırdır. Günümüzdeki anlamını korumuştur[506]. Çamaşırcı kelimesi de şahsa lakap olarak kullanılmaktadır[507]. Ancak bu kelime günümüzde kullanılmamaktadır.

- **آبلوج (Âblüc-âblük)**

Âblüc-âblük kelimesi Türkçede nebat şekeri demektir[508]. Bir sözlerinde şöyle derler: (السكر أبلوج متل بنت) "kız nebat şekeri gibidir[509].

- **گُلْبَشَگر (Gülbeşeker)**

Farsçadan geçen bir kelimedir. Reçel veya tatlı yapımında kullanılan bir gül çeşidine isim olarak kullanılmaktadır[510]. Yedi katlı güllerden alınmıştır[511].

- **بچاق (Bıçak)**

Türkçede ustura veya bıçak anlamında kullanılmaktadır[512]. Şöyle derler: (دبحني بچاق غير من) "Beni bıçaksız kestiler." Buradaki kullanım dışındı başka bir yerde kullanımına rastlamadık[513].

- **قايق (Kyık)**

Türkçede küçük tekne demektir[514]. Çoğulu (القوايق) şeklinde gelmektedir. Şeyh Vefa'nın manzumesinde şöyle geçer:(قايقه أرسل) "Kayığı gönder[515].

- **بچم (Biçim)**

Şekil, endam, tarz anlamında olan biçim kelimesi Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[516]. Mesela şöyle derler: (بچمسز أو بچم مالا لكن مغاواية شقد هالمرا) "gururla yürüyor ama tipi yok tipsiz[517]."

---

505 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/250.
506 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/132.
507 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/331.
508 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 6.
509 Koşakci, *el-Ebu Yusuf, el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/75.
510 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 453.
511 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/444.
512 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 136.
513 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/55.
514 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 867.
515 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/143.

- **جوبان (Çoban)**

Hayvan güden anlamında kullanılan (Çoban/çûban)[518] kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmiştir[519].” Lider de çoban olarak isimlendirilmektedir[520].”

- **چوكانه (Çevgân)**

Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[521]. Atlara vurmak için kullanılan kamçıya verilen addır. Ucu topuz gibidir. Aynı zamanda asadır. Eğer eğimleri orijinal ise (المِحْجَن) derler. Çoğulu (چوكانات) şeklinde gelir[522].

- **چكرماي (Çıkarma)**

Çıkış veya kurtarma aracı demektir[523]. Tedavi vesilesidir anlamında şöyle derler: (چكرماية مالو هالشي)[524].

- **چاقمق (Çakmak)**

Türkçede ateş yakılan alet demektir. Çok eskiden (الزند) kelimesi şimdi ise (القدّاحة) kelimesini kullanmaktadırlar. Çoğulu (چقامق) şeklinde gelir[525].

- **چاويش (Çavuş)**

Çavuş kelimesi onbaşının üstü olan askeri bir rütbedir[526]. Askeri terminolojide çavuş demektir. Çoğulu (وچواويش چوّاش) şeklinde gelmektedir. Bir şarkı sözü şöyledir: (عليّا يجرى عليك واليجرَى ...الدوريّة ياچاويش چاويش) “Çavuş bende senin görevini sevdiğin gibi görevimi seviyorum onun için bana baskı yapma” anlamındadır. Belediye gibi çeşitli alanlarda da çavuş kelimesi kullanılmaktadır[527].

---

516 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 138.
517 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/36.
518 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s234; Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca Türkçe sözlük*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul, 1979, 6. Basım, s. 146.
519 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/13.
520 el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, V/108.
521 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe; Ansiklopidi (Luğat*), s. 190.
522 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/135.
523 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 223
524 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/120.
525 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/128.
526 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 214.
527 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III /121.

- **الكسترمه (Kestirmek)**

Kesmek veya koparmak anlamında kullanılmaktadır[528]. Şöyle derler: (فيه نزلوا كسترمه بخناجرن بسكاكين بأمواسن) "Bıçaklarla, hançerlerle gelip onu kestiler[529]."

- **يورغان (Yorgan)**

Uyumak için kişinin üstüne örttüğü (لحاف) yorgan demektir[530]. Şöyle derler: (يورغان بلا النايم متل أو الفرشة متل دخان بلا القهوة). "Sigarasız içilen kahve yorgansız uyumaya benzer[531]."

- **يُوك (Yük)**

Türkçede yük kelimesi birçok anlamda kullanılmaktadır[532]. Çok mal anlamında kullanılmaktadır. Şöyle derler: (مال بيوك بتنشرى بنت) yani "Kız yüklü mal karşılığında verildi[533]." Üstüne yatak veya minder koymak için ahşaptan üretilen kısa sandık içinde, isim olarak kullanılmaktadır[534].

- **الچبقون (Çapkın)**

Çapkın kelimesinin Türkçede birçok anlamı vardır[535]. Ancak Halepliler aklı kıt olan için kullandılar. Bu kelimeden (الجبقنة) şeklinde mastar, (الأجبقن) şeklinde ismi tafdil ve (تجبقن) şeklinde de fiil türetmektedirler. Çoğulu (والجيقونات الجباقين) şeklinde gelmektedir[536]. Ancak günümüzde kullanımı azdır.

Bu bölümde ele aldığımız örnekleri incelediğimizde Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin aslı gibi kalmadığını lafzen, şeklen ve vezin olarak bazı değişimlere uğradığını görmekteyiz. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu kelimelerin bazısı kullanılmakta bazısı da çok nadir kullanılmaktadır. Bu kelimeleri ya yaşlılarımızdan veya Halep ile alakalı eski şiir, şarkı veya televizyon dizileri ve filmlerinde duymaktayız.

---

528 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 709.
529 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/352.
530 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1256.
531 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, III/486; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/453.
532 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.1260.
533 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/454.
534 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 29.
535 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 208.
536 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/123.

3.1.1.2. Anlamında Kısmen Değişikliğe Uğrayarak Halep Lehçesine Geçen Kelimeler

Burada Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerin asıl anlamlarının kısmen değiştiğini görmekteyiz. Ancak asıl anlamla kullanıldığı anlam arasındaki bağ mevcudiyetini korumaktadır. Bu kelimelerden bazıları hala kullanılmakta, bir kısmı da yerini başka kelimelere bırakmaktadır. Bu konunun örnekleri şöyledir:

- **قنداق (Kundak)**

Kendisiyle yiyecek, bebek ve benzeri şeylerin sarıldığı kumaş parçası demektir. Bir silah çeşidine de isim olarak kullanılmaktadır[537]. Yunancadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Yunancada ıstılah olarak muhasebecilik anlamında kullanılmaktadır. Ticaret yapanların tutukları hesap defterleri için kullanılmaktadır. Halepliler bebeğin sarıldığı kumaş anlamında kullanmaktadırlar. Mecâzi anlamda da kullanılmaktadır. Şöyle derler: (قنداق بكاس معدتي دفّيت) "Midem kundakla sarılmış gibi." Çoğulu (قنادق) şeklinde gelmektedir[538].

- **بازار (Pazar)[539]**

Türkçede genellikle kapalı yerde ve haftanın belirli günü kurulan ve belirli şeylerin satıldığı yer demektir. Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[540]. (وتبازر بازرَ) şeklinde fiil türetmektedirler. Ancak Halep lehçesinde asıl manasına yakın olan pazarlık veya satış işlemi anlamında kullanılmaktadır. Şöyle derler: (بازارية بضاعة) "satılık eşyalar." (البازار طق) "Satış işlemi bitti." (فلتان أو تخّان بازار). Veya (البازار فسخ). "Pazarlığı bozmak." (عيب مافيا هالبضاعة بازارنا) (معك بازارنا كان هيك) (بازار وألن تنين كل)[541].

- **بصطرما (Pastırma)[542]**

Etin tuz ve çemen ile karıştırılarak preslenmesi ve güneşte kurutulması şeklinde yapılan yiyecek demektir. Ayrıca Türkçede bastırmak ve şiddetli bir şekilde vurmak anlamlarına da gelmektedir[543]. Halep lehçesinde ise kurutulmuş ete isim

---

537 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 763.
538 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/261-262.
539 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 110.
540 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 988.
541 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/30 .
542 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 109.
543 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 985.

olarak kullanılmaktadır. Yolculuk için kullanılan ete de bu ismi kullanmaktadırlar. Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır[544].

- **دستة (Deste)**

Türkçede tutam, takım, paket, yumruk anlamlarında kullanılan kelime Farsçadan Türkçeye geçmektedir[545]. Ayrıca Türkçede İtalyancadan alınan on iki parçalı bir paket anlamına gelen (düzine) anlamında da kullanılmaktadır. Halep lehçesinde deste veya düzine aynı anlamda kullanılmaktadır. Destenin çoğulu (دستات), düzinenin çoğulu da (دزينات) şeklinde gelmektedir[546]. Günümüzde de bu kelimeler halkın dilinde kullanılmakta ve matematik kitaplarında geçmektedir.

- **بابوج (Pabuç)[547]**

Pabuç kelimesi Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[548]. Evde giyilen hafif ayakkabı anlamına gelen Pabuç kelimesinin çoğulu (بوابيج وبابوجات) şeklinde gelmektedir. Daha çok büyüklerin giydiği bir giyecektir[549]. Daha sonra bu kelime anlam değişimine uğrayarak evde giyilen terlik için kullanılmıştır. Çift olan bir şeyin diğer çifte ihtiyaç duyması anlamında şöyle derler: (بابوج بفرد إجرتين). Çarpık olan çarpık kalır terlik kadının çarpıklığını gidermeye yetmez anlamında şöyle derler: قالت عوج اجريك امرأة يا لها قال البابوج هات رجال يا). Kadının cehennemden kendini koruması yetmez, iki terlik arasını da koruması gerekir, anlamında: (البوابيج وبين جهنم في) derler[550].

- **أرْسلان (Aslan)**

Aslan veya Arslan kelimesinin Arapça karşılığı (الأسد) demektir[551]. İsim veya lakap olarak kullanılmaktadır[552]. Arslan ailesi Halep'te bilinen meşhur bir ailedir.

- **جامة /جام (Cam)**

Arapça karşılığı (الزجاج veya البلور)[553] olan cam kelimesi Farsçadan Türkçeye geçmektedir. Malların sergilendiği veya reklamlarının yapıldığı kristalden yapılmış

---

544 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/123; Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s.46; H.

545 Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid (A. T. Luğat*), Bahar Yayınları, İstanbul 1980, s. 48; Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 212.

546 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/50- 51; Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s.105.

547 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s.108.

548 Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid (A. T. Luğat*), s. 65.

549 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/22.

550 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/23- 55- 120.

551 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.65.

552 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s.24.

sandığa isim olarak kullanmaktadırlar. Çoğulu (جامات) şeklinde gelmektedir[554]. Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

- **جٰاجق (Cacık)**

Yoğurdun içine salatalık veya yeşilliklerin doğranarak hazırlandığı yiyecek demektir[555]. Üzerine kuru nane de atılabilir[556]. Bu kelimenin günümüzde kullanımı azdır.

- **ضنضرمه (Dondurma)**

Türkçede dondurulmuş bir şey anlamındadır[557]. Halep lehçesinde dondurulmuş tatlı bir hamur çeşidi[558] veya kaymağa isim olarak kullanılmaktadır[559]. Günümüzde kullanımı azalmış ve onun yerini "büze" kelimesi almıştır.

- **وجاق (Ocak)**

Ocak kelimesinin birçok anlamı vardır[560]. Anlamlarından biri yemek pişirilen şöminedir. Yılın ilk ayına da verilen isimdir. Eskiden on odalı askeri mekâna isim olarak kullanılmaktaydı. Bu mekândaki her odada yüz asker bulunurdu. Ayrıca bir asker topluluğu veya herhangi bir topluluğa isim olarak verilirdi[561]. Üstünde tatlı veya künefe gibi şeylerin pişirildiği büyük tüplü ocaklara da isim olarak kullanılmaktadır. Kazanları ısıtmak için kazanların alt kısmında ateş yakılan yere de ocak denmektedir[562].

- **أمزيك (Emzik)**

Meme ucu, tüp, baston ve sürahinin ucu, arabanın içindeki dikey tüp anlamında kullanılmaktadır[563]. Halep lehçesinde anlamı daralmış ve sadece sigaranın izmaritine isim olarak kullanılmıştır[564].

---

553 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s.123; Yeyin, Abdullah, *Yeni Lûgat*, yeni Asya Yayınları, 1973, s. 74.
554 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/22.
555 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 171.
556 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/11.
557 Topaloğlu, Bekir; Karaman, Hayreddin, *Yeni Kamus (A.T.*), İstanbul 1996, 3. baskı, s. 48.
558 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 44.
559 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 106.
560 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 959.
561 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/391.
562 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 26.
563 el-Unsi, Muhammed Ali, *ed-Dureru'l-Lami'at fî Muntahebati'l-Luğat*, s. 47.
564 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/234.

- **زمبارة /زنبارة (Zımpara)**

Türkçede zımpara kâğıdı demektir[565]. Halep lehçesinde de bu anlamda kullanılmış, buna ek olarak tornacıların demiri beyazlatmak veya temizlemek için kullandıkları büyük mekanik bir makineye isim olarak kullanmaktadırlar[566].

- **برطاش (Bir taş)**

Türkçedeki bir taş kelimesinin Arapça karşılığı (حجر) demektir.[567] Girişin nerede olduğunu belirtmek için kapının eşiğine konan taşa isim olarak kullanmaktadırlar[568].

- **خرطوش (Kartuş)[569]**

İtalyancadan Fransızcaya oradan da Türkçeye geçen bir kelimedir. Türkçe de ateşli silahı doldurmak veya başka anlamlarda kullanılmaktadır[570]. Çoğulu (خراطيش) şeklinde gelmektedir[571]. Günümüzde Halep lehçesinde bu anlamlara ek olarak mürekkepli kalemin doldurulması işlemine bu isim verilmektedir. Bu kelimenin sonuna bazen müenneslik ta'sı bitişir. Şöyle derler: (جديدة خرطوشة بدي فضي قلمي). "Kalemim bitti yeni kartuş dolduralım."

- **جنباظ /جمباز (Canbaz)**

Cân-bâz/ Canbaz kelimesi Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Hayvan terbiyecisi, geniş akıl sahibi anlamlarında kullanılmaktadır[572]. Hayvan tüccarına isim olarak kullanılmaktadır. Halep lehçesinde buna ek olarak hayvanları evcilleştirene isim olarak kullanılmaktadır. Çoğulu (جنابظة) şeklinde gelmektedir. Bu isim hile ve aldatma ile çokça anıldığı için kandırdı, hile yaptı (جنبظ) anlamında fiil türetilmiştir[573].

- **چيلك (Çilek)**

Çilek duta benzeyen yerde yetişen bir çeşit meyvedir[574]. Arapça karşılığı (الفريز) kelimesidir[575]. Telaffuzunda bazı değişimlere uğrayarak (چليكة) şeklinde

---

565 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1274.
566 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/260.
567 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1139.
568 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/89
569 İhlâsî, *es-Siret'l-Halebiyye*, s. 49.
570 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 657; Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 100.
571 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 100.
572 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s153.
573 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/89.
574 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 230.

telaffuz edilmektedir. Halepliler çilek ismini çok küçük olan bütün sebze ve meyveler için kullanmaktadırlar. Dut, küçük biber vb. şeyler için kullanırlar. Mecazi anlamda da kullanmaktadırlar: (الچليكة متل ناعم) "Çilek gibi küçüktür." Çok küçüktür anlamında kullanmaktadırlar. (چليكة فلان) "falan çilektir." Yani gülünç, yaptığı işler basit olan kişi demektir. Ayrıca kötü bir itibara sahip olan genç kız için kullanılmaktadır.

- **طَرَطُور (Tarator)**

Tarator kelimesi Türkçe bir kelimedir[576]. Sirke ve sarımsağın içine ceviz veya fındık unu eklenerek yapılan bir sos çeşididir. Ancak Halepliler bu sosu un ve limonun içine maydanoz ve sarımsak ekleyerek yapmaktadırlar. Tarator sosu balık, tavuk ve et gibi yemeklere eklenen bir sostur[577]. Ancak günümüzde bu sosa maydanoz ve sarımsak eklememektedirler. Sadece un, limon ve birazda yoğurt ekleyerek yapmaktadırlar.

- **طرمبة (Trompa)**

Trompa kelimesi[578] İtalyancadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Su çekme aracıdır. Yol vb. şeyleri sulamak için kullanılan makinadır. Asıl manası filin hortumu demektir. Çoğulu (طرمبات) şeklinde gelmektedir. Onunla çalışana Trombacı (الطرمبه جي) denmektedir. Bu kelimeyi mecâzi anlamda kullanmaktadırlar. Birini kandırarak çok parasını aldı anlamında şöyle derler: (طرمبة البياع ضربو). Falan kişi çok kilolu ve ağır hareket ediyor anlamında şöyle derler: (الطرمبه متل فلان) "falan kişi trompa gibidir." Un ve yumurta karışımdan yapılan sonrada yağda kızartılan pompa tüp şeklindeki tatlıya da trompa demektedirler[579]. Günümüzde hava, su, gaz, benzin vb. şeyleri pompalayan alete isim olarak kullanılmaktadır.

- **قُمچة (Kamçı)**

Kamçı kelimesinin birçok anlamı vardır[580]. Kamış anlamına gelmekte, nargile hortumunun ucuna takılan dumanın ağza gelmesini sağlayan kamış şeklindeki tüpe isim olarak verilmektedir. Daha sonra termal tüpe isim olarak kullanılmış ve bu isim aynı şekliyle kalmıştır[581]. Günümüzde de kullanılmaktadır.

---

575 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/136.
576 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1134.
577 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/256.
578 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1185.
579 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/267.
580 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 651.
581 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/249.

- **چفت (Çift)**

Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Sayılardan ikili olana denir. Zıttı tektir[582]. Bazı çiftli sayıların olduğu özel yerlerde kullanılmaktadır. İkili olan ya da eşi olan her şeyde kullanılmaz. Örneğin hamam çarşısında sabun çift demektir hem sabun hem de yıkamak anlamındadır. İki cepheli duvara çift denir. Ayakkabı imalatında ayakkabının ikisine çift denir. İki namlulu ateşli silah içinde çift denmektedir. Tekili (وچفتاية وچفتاي چفتة) şeklinde, çoğulu da (وچفوت وچفتايات چفاتي) şeklinde gelmektedir. Mecazi anlamda da kullanılmaktadır. Kalbinin güçlü olduğunu göstermek için şöyle derler: (چفت قلبه) "kalbi çifttir[583]."

- **دالاتية (Deli)**

Deli akıl sağlığı yerinde olmayan demektir[584]. Mecazi anlamda gençlere sıfat olarak kullanılmaktadır. Arapça kurallarına göre çoğulu cemi teksir şeklinde gelmektedir. Rumeli de kurulan sayıca az olan askerlerden oluşan bir birliğe isim olarak kullanılmaktadır[585]. Bunlar paşanın askerleridir, başlarında da deli paşa vardır. Hırvat ve Arnavut askerlerden oluşan bir askeri birliktir. Onlardan biride Halebin Kâbusa bölgesinden sorumlu Deli Mahmut'tur[586]. Şöyle derler: (...دالاتي وقرنفل مسك يا...) "ey misk ve karanfil beni deli ettiniz[587]."

- **گلال/گل (Gülle)**

Arapçada aslı olmayan genel görüşe güre Türkçedeki "Gülle" kelimesinden alınmaktadır. Demir küre veya bomba anlamındadır. Çocukların oynadığı taştan, kristalden veya demirden üretilen küçük bilye anlamında kullanılmaktadır.[588] Vücudun herhangi bir yerine sert vurulması sonucu oluşan küre şeklindeki et parçası içinde kullanılmaktadır. Şöyle derler: (بالكلال عبلعبوا الولاد) "çocuklar bilye ile oynuyorlar. (كلكولة طلعتلو قام وقع) "düştü kalktı ve gülle gibi kaçıyor"

---

[582] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 228.
[583] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/127.
[584] *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 260.
[585] Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s. 407.
[586] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, IV/15.
[587] Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 46.
[588] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/444.

- **جانرك /جانورك (Caneriği)**

Türkçede (can ve erik) şeklinde iki kelimeden oluşmaktadır. Eriğin bir çeşidine isim olarak verilmektedir[589]. Arapçada pürüzsüz olan erik çeşidine (جانركاي) veya (جانركاية) denmektedir[590]. El-Ğazi bunun (أرك الجان) olarak bilindiğini belirtmekte ve yedi çeşidinin olduğunu söylemektedir. Şeftali ve kara erikte bunun çeşitlerindendir[591]. Bir sözlerinde şöyle derler: (جانريك يا يخلصنا مَن يا) "bizi kim kurtaracak ey caneriği." Ağırlıktan şikâyet etme anlamında kullanılmaktadır. Bir derde düşüp kurtulamayan kişiye şöyle derler: (جانريك يا علِق اللي سعد)[592].

- **بصمة (Basamak)**

Kelimenin aslının nerden geldiğiyle alakalı farklı görüşler vardır. Arapça kökenli olduğu söylenmektedir[593]. Yine bazılarınca kökünün Türkçe (basmak) mastarı olduğu söylenmektedir. Anlamı sıkmak ve preslemek demektir. İmza yerine parmağı mürekkebe sürüp kâğıda basmak, yani parmak basmak anlamı buradan gelmektedir. Yine (قدم بصم) "ayak kalıbı veya izi," anlamında da kullanılır. Bir şeyin yüzeyine baskı yapmak, (الدرس وبصم) "dersi iyice ezberlemek," anlamlarında kullanılmaktadır[594]. Ayrıca Türkçede, baskı, mühürleme, presleme, vurma vb. anlamlarda kullanılmaktadır[595].

- **چرخ (Çark)**

Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Dolabın, değirmenin vb. şeylerin kendisiyle çalışabildiği yuvarlak dişliye isim olarak kullanılmaktadır. Döndürüldüğünde kapının açıldığı kapı tokmağına isim olarak kullanılmaktadır[596].

- **چادر (Çadır)[597]**

Farsçadan Türkçeye geçen çadır kelimesinin Arapça karşılığı (الخيمة) demektir[598]. Çoğulu (چوادر) şeklinde gelmektedir[599]. Günümüzde de araç ve benzeri

---

589 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 344; Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 50.
590 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-Mupârane*, III/24.
591 el-Ğazzi, *Nehru'z-Zeheb fî Tarihi Halep*, I/127.
592 Koşakci, el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye, I/103.
593 İbn Manzuri, Lisanu'l-Arab, Babu'l-Ba, IV/295.
594 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 59; El-Unsi, *ed-Dureru'l-İma'at fi Muntahebatu'l-Luğat*, s. 105; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/125.
595 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 112; El-Unsi, *ed-Dureru'l-İma'at fi Muntahebatu'l-Luğat*, s. 103.
596 Yeyin, *Yeni Lûgat*, s. 91; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/131.
597 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 51.

şeyleri örtmek için kullanılan kalın örtüye bu isim verilmektedir. (مجدّر) şeklinde sıfat türetilmiştir.

- **گلگولة (Gülle)**

Demir küre anlamındadır[600]. Çocukların oynadığı taştan, kristalden veya demirden üretilen küçük bilye anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu (وگلگولات گلال وگلاگيل) şeklinde gelmektedir. (گلگل) vezninde fiil türetmektedirler. Fındık büyüklüğünde olan ve çocukların oynadığı her küreye bu isim verilmektedir[601]. Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **چرچي (Çarçur)**

Çarçur kelimesi Türkçede boşa gelip giden anlamındadır[602]. Köyleri dolaşarak boncuk, yumurta vb. şeyleri satan (çerçi) kişiye isim olarak kullanılmaktadır. Çoğulu (چرچية) şeklinde gelmektedir[603].

- **آقتارمه (Aktarma)**

Aktarma kelimesi[604] Türkçede birden çok anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biride yükü değiştirmektir. Yolda taşıma aracını değiştirip aktarma yapmak anlamında kullanmaktadırlar[605]. Ancak günümüzde bilinmemektedir.

- **طاطلي (Tatlı)**

Türkçede tatlı, tatlı su, tadı güzel olan anlamlarında kullanılmaktadır. Mecazi anlamda kişiler için kullanılmaktadır[606]. Şeker ve fıstık tanelerinden yapılan bir tatlı çeşidine isim olarak kullanılmaktadır[607]. Şöyle derler: (طاطلي وهالبنت طاطلي أكلنا) "Tatlı yedik, bu kız da tatlıdır[608]". Ancak kullanımı azdır. Onun yerine (بالفستق راحة) kelimesini kullanmaktadırlar.

Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi Halep lehçesinde kullanılan Türkçe kelimelerin anlamındaki kısmi değişimin Halep lehçesinde bu kelimelerin

---

598 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 183.
599 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/119.
600 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 454.
601 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/444.
602 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 209.
603 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/126.
604 Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü, s. 35.
605 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/192.
606 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1141.
607 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 45.
608 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/230.

genellikle belirli bir şeyin anlamına tahsis edildiği sonucunu ortaya koymaktadır. Örneğin tatlı kelimesinde olduğu gibidir. Bu kelime sadece bir tatlı çeşidinin ismi olarak tahsis edilmiştir. Yani anlam daralması meydana gelmektedir. Çilek kelimesi de bunun tam tersi, küçük olan bütün sebze ve meyveler için kullanılmaya başlanmış ve anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Bazı kelimelerde ise sadece benzerlik yönüyle kullanılmaktadır. Tarator sosu gibi çünkü kelime aynı ama bu sosun içeriği Türkiye'de farklı Halep'te farklıdır. Bu kelimelerden bazıları da zikrettiğimiz gibi Halep lehçesine geçişte ses, vezin ve telaffuzda kısmi değişimler geçirmişlerdir.

3.1.1.3. Anlamı Değişime Uğrayarak Halep Lehçesine Geçen Kelimeler

Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu asıl anlamlarını korumaktadırlar. Ancak az bir kısmı geçiş sırasında anlam değişimi yaşamıştır. Muhtemelen zamanla bu kelimeler kısmi veya tamamen anlam değişimine uğramıştır. Halep lehçesinde anlamı tamamen değişen Türkçe kelimeler sayılıdır. Bu konuyu açıklayacak bazı örnekleri zikredeceğiz. Bunların anlamlarını tespit ederken Halep halkının kullanımlarını dikkate alarak bir sonuç elde etmeye çalıştık.

- **يبرق (Yaprak)**[609]

Türkçede ağaç, üzüm vb. şeylerin yaprakları anlamında kullanılmaktadır. Ancak Halepliler üzüm yaprağından ve pirinçten yapılan özel bir yemeğe (sarma) isim olarak kullanılmaktadır[610]. Tekili (يبرقة) , (يبرقاي) ve (يبرقاية) şeklinde gelmektedir. Satıcı şöyle seslenir: (يبرق يا حرير) "Bu yaprak ipek gibidir." Zinni şöyle demektedir:

(الجفان فوق من بالدهن عائم بدا قوت مثله ما يبرق)

"Ey yaprak sen neye benzersin, göz kapaklarının üstündeki yağ gibisin."

(الجدا أخو الجدود الزاكي اليبرق هو كرمة ابن لنا أهدى وطبّاخنا)

"Aşçımız bize karmanın oğlunu verdi, oda tertemiz yapraktır dedemin kardeşi."

Yine bir atasözlerinde şöyle derler: (يغرق بالدهن اليبرق) "yaprak yağda boğulur."

Bir iğneleyici sözlerinde şöyle derler: (يبرق يا لفّك من على) "seni kimler sardı ey yaprak[611]."

---

609 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 42.
610 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 44.
611 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/445.

- **يلنجي (Yalancı)[612] (ضولمه يالانجي)**

Türkçede çok yalan konuşan anlamında kullanılmaktadır. Ancak Halepliler et ve pirinçle pişirilen yemeğin yeşillik ve pirinçle pişirilmesine yalancı veya yalancı dolma ismini kullanmaktadırlar[613]. Çünkü pişirilmesi gerektiğinden farklı pişirilmektedir. Bu yemek kabak, patlıcan ve yapraktan yapılmaktadır[614].

- **بتك (Bitke)**

Bitke kelimesi Türkçede birçok parçaya bölünmüş şey anlamında kullanılmaktadır[615].Kuşkaci, bitke kelimesinin Farsçada (hile) anlamına geldiğini söylemektedir. Buna dayanarak şöyle derler: (نسوان بتك) "çok şey istiyor." Hileli bir şey satıyor anlamında şöyle derler: (صنعتي البتك البتك تبيع يلي). Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[616]. Günümüzde çok dikkatli olan, vesveseli olan anlamında sıfat olarak kullanılmaktadır. İsim olarak kullanıldığında ihtiyacı olmadığı halde çok şey isteyen anlamında kullanılır. Şöyle derler: (بتك إلا مرضان وبنق، عبيكي هاد كل ليش ابنك اشبو) "çocuğun çok şey elde etmek için ağlayıp hasta numarası yapıyor." Daha çok duygusal yönden insanları etkilemek için hile yapmak anlamında kullanılır.

- **قنباز /قمباز (Kumbez)[617]**

Türkçe asıllı bir kelimedir. Ancak aslının ne olduğuyla alakalı farklı görüşler vardır. El-Esedi'ye göre Türkçe olan kum[618] kelimesi ile Arapça keten anlamında olan "bez[619]" kelimesinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Anlamı kum renginde ketenden üretilen bez demektir. Osmanlıca sözlüklerde bu anlamı desteklemektedirler. Çünkü Türklerin kum renginde elbise dokudukları bilinmektedir. Farklı bir şey olduğunu söyleyenlerde vardır[620]. Gösteride giyilen geniş ve gevşek elbise anlamındaki "kümbet[621]" ve "bez" anlamında olduğunu söyleyenlerde vardır. Halep lehçesinde geniş ve gevşek elbise anlamında kullanılmaktadır. Muhtemelen ((متقنبز-تقنبز) fiil ve sıfatını da bundan türetmektedirler. Bir ninnide şöyle derler: (لبستك أويها

---

612 Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, s. 135.
613 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 42.
614 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/443.
615 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 137.
616 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/56.
617 İhlâsî, *es-Siret'l-Halebiyye*, s. 54; Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, s. 405.
618 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.761.
619 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.135
620 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/648.
621 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 776.

أنا واستعرطو أويها قنبازي،...) "uyu sana geniş gevşek elbise giydireceğim…[622]" bir düğün şarkısında şöyle denir: (بعيوني وخيطتو اويها دربزوني قنبازك أويها...)[623] bir atasözünde şöyle derler: (منريدو ما قمباز وأبو بجينا، ما جوخة أبو)[624] günümüzde halebin yaşlıları bu kelimeyi bilmektedirler.

- **بَجَق (Bacak)**

Türkçedeki bacak[625] kelimesinin anlamı değişime uğramıştır. Bacağın asıl anlamı Arapçada (الساق) demektir. Derisi alınan hayvan bacağı anlamında kullanılmaktadır. Kunduracıların ıstılahında yumuşak olan şeyler için kullanılmaktadır. Şiddet oyunları oynayanların ıstılahında ise (çocuk sayfası) demektir. Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir ya da insan veya hayvan olsun küçük yavru demektir[626]. Günümüzde kullanımı azalmıştır.

- **الجنفاص (Canfes)**

Canfes kelimesi Türkçede iki renkli, şeffaf, ince, ipek kumaş demektir[627]. Farsçada ise kaba kumaş demektir. Ayrıca fırça olarak bilinmektedir[628]. Halep lehçesinde kalın kaba fırça olarak bilinen kumaş anlamında kullanılmaktadır. Mecaz anlamda da kullanılmaktadır. Şöyle derler: (الجنفاص متل فلان) "Falan kişi canfes gibidir." yani muamelesinde kaba ve sert olan, sempatik olmayan anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **بابا أنا (Anne-Baba)**

Türkçe anlamı kişinin anne babası demektir. Ancak Halep lehçesinde anlamı değişmiş, anne-babası ölen çocuk için isim olarak kullanılmıştır[629]. Günümüzde ise bilinmemektedir.

- **أَغْيُر (Ağa yolu)**

Çoğunluğun görüşüne göre Türkçe asıllı bir kelimedir. Halep'te bir mahallenin adıdır. Türkçedeki kökünün ne olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Denildi ki aslı

---

622 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 82.
623 Şelhat, Cerces, *Kullu't- Tarebi Fî Henhunati Haleb*, s. 48; İhlâî, *es-Siret'l-Halebiyye*, s. 54
624 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/121.
625 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 96.
626 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/55.
627 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 174.
628 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/93.
629 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/21.

Ağa yolu kelimesidir. Bir görüşe göre de aslı "Akyol" kelimesidir[630]. Daha sonrada lafzı değişime uğramıştır. Bir sözlerinde şöyle derler: (يشتكوا، عشرة بيقتلوا، عشرة أغيور أهل بيشهدوا عشرة) "ağa yolu halkı onu, öldürür, onu, şikâyet eder, onu da şahitlik eder[631]." Bu mahalle hala bu isimle bilinmektedir.

- **چيلّق /چالق بستان (Çalık)[632]**

Halebin kuzey bahçelerine isim olarak kullanılmaktadır. Bahçe sahibi bir Türk aileye (çalık) ismi verilmiştir. Çalık[633] kelimesi eğilmiş bozulmuş anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime günümüzde de bilinmektedir.

- **چام (Çam)**

Çam kelimesi Türkçede çimen veya bitkiler anlamında kullanılmaktadır[634]. Reçine ve köknar ağaçlarına isim olarak kullanmaktadırlar. Bu ağaçlar yüksek ve soğuk yerlerde yetişen havayı temizlemek için bahçelere dikilen çam ağacı türlerindendir. Birçok çeşidi vardır[635].

- **طابور (Tabur)**

Tabur kelimesi Türkçede insan topluluğu demektir. Sekiz yüz veya bin kişiden oluşan ve bin başı komutasında olan askeri birliğe isim olarak kullanılmaktadır[636] veya her fırkadaki asker sayısı değişmekle beraber dört fırkadan oluşan Osmanlı dönemindeki askeri bir birliğe verilen addır[637]. Tertipli ve düzenli bir şekilde sıraya girmiş insan topluluğuna isim olarak kullanılmaktadır. Bir sözlerinde şöyle derler: "في الطابور آخر في لاتكن الأمور كل "her işte son sırada olma[638]." Bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır.

- **چبر (Çeper)**

Farsçadan Türkçeye geçen kelime ya postacı haberci veya arabulucu anlamında olan (çapar) ya da iki şeyi birbirinden ayıran kısım veya duvar anlamındaki

---

630 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* s.182; el-Ğazzi, *Nehru'z-Zeheb îi Tarihi Halep,* II/407; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/315.

631 Kuşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/30.

632 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/120.

633 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 204.

634 Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 152.

635 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane,* III/120.

636 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1118; el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/357; Rıza, *Kamusu Reddu'l- A'mi Ala'l-Fasih, Daru'r-Raidu'l-Arabi*, s. 344.

637 Saban, *el-Mu'cem'l-Mevsui Li'l-Mustalahatu'l-Osmaniyyetu et-Tarihiyye*, s. 147.

638 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/25.

(çeper) anlamındadır[639]. El-Esedi ilk anlamda olduğunu söylemektedir. İki şeyi birbirine bağlayan kalın şerit anlamında kullanılmaktadır. Özellikle dayanıklı olduğu için çadırlarda kullanılmaktadır. (تجبير وشبعانة مجبرة فروة) "saçları da saç derisi de çeper (şerit) gibidir[640]." Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **الصرماية /صرماي (Sırma)**

Kelimenin aslı konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, altın suyuna batırılmış ip veya gümüş tel anlamına gelen Türkçe asıllı olan sırma kelimesidir.[641] Buda derece belirlemek içindir. Kenarları iple süslenen ayakkabıya isim olarak kullanmaktadırlar. Denildi ki aslı Farsça olan ve omuzun üstündeki anlamına gelen (ser) kelimesidir. Buda çorabın üzerine giyilen ayakkabı anlamına gelmektedir. Muhtemeldir ki bu kullanım farklıdır. Çünkü Araplar bunu değiştirip galoş anlamında kullanmaktadırlar. Bu farsların mes üzerine giydiği (الخف رأس) olarak bilinmektedir. Aslının Arapça tabaklanmış deri anlamına gelen (الصَرْم) kelimesi olduğu da söylenmektedir. Satıcısına da (الصرّام) denmektedir. Bunun da çeşitleri vardır. Şöyle derler: (انطاكية باب شغل صرماية) "Dericilik Antakya kapısını çalıştırdı." (وصرماية بقامية)[642]. Günümüzde kullanımı azdır. Ancak bazı yaşlılar tarafından, dışarıda giyilen deri ayakkabı anlamında kullanılmaktadır. Bir aileye künye olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda ele aldıklarımızdan yola çıkarak şunu söylememiz mümkündür: Türkçenin Halep lehçesine etki etmesinin en büyük göstergesi Halep halkının konuştuğu dilde büyük değişimler meydana getirmiş olmasıdır. Ancak belirttiğimiz gibi Halep lehçesine geçen kelimelerin bir kısmının manası kısmen değişime uğramış veya anlamları tamamen değişmiştir. Bu değişim muhtemelen kelimenin birçok anlamının olması ve bunlardan sadece bir tanesinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bazen kelime anlam genişlemesine uğramış, Türkçedeki asıl anlamına en yakın anlamda kullanılmıştır. Türkçe kelimelerin bu harika kullanımı, bu kelimeleri sadece günlük konuşmalarında değil, atasözleri, hikmetli sözler, popüler sözler, yemek isimleri ve özel isimler gibi diğer bağlamlarda da kullanılmalarına vesile olmuştur.

---

639 Ferit, Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, s. 152- 155; *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 108- 119.
640 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/42.
641 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1065.
642 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/160.

3.1.2. Bazı Türkçe Kelimelerin Halep Lehçesi Bağlamında Kullanılması

Halep lehçesi Türkçe kelimeleri sadece sözlük sel bağlamda almakla kalmamış onları Halep leçesi siyakında günlük kullanımlarda da kullanmayı sağlamıştır. Ayrıca bu kelime ve isimlerin Halep lehçesine girdikten sonra çeşitli kalıplara girip nesilden nesile aktarıldıklarına da şahit olduk. Bu kelimeler bu kalıplara girdikten sonra büyük ölçüde anlamlarını da korumayı başarmıştır. Bazıları da özel bağlamlara girmiştir. Cümle bağlamında bu kelimelerin gelişini üç ana başlık altında özetleyebiliriz:

3.1.2.1. Muzaf, Mevsuf veya Matuf Olarak Gelen Kelimeler

Halep lehçesinde kullanılan Türkçe kelimeleri incelediğimizde bazı isimlerim mudaf veya mavsuf olarak yaygınlaştığını, bazılarının Türklerin kullandığı gibi ismin mudaf veya mavsufla birlikte kullanıldığını, bazılarının da bazı değişimlere uğrayarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu isimlerden bazıları şöyledir:

- **طاووع /طاووق شيش (Tavuk)**

Önceki bölümde şişin anlamından bahsetmiştik. Tavuk kelimesinin ise Arapça karşılığı (الدجاج) kelimesidir[643]. Şiş tavuk ise Halep'te bilinen tavuğun şişe takılarak pişirilmesidir[644]. Şiş kelimesi tavuğa izafe edilmiştir. İki kelimenin de aslı Türkçedir.

- **بَرَك شيش (Börek)**

Şiş börek kelimesi Halep'te meşhur bir kelimedir. Türkçedeki börek kelimesinden alınmaktadır. Doğranmış ve kızartılmış et, soğan maydanozla karıştırılarak yufkaya sarılır ve süt ile pişirilerek hazırlanır. Bazıları buna, benzetme yoluyla "ölünün kulağı" "المیت أدني" demektedirler. Bir hikmetli sözlerinde Allah'ın yarattığı her şeyin lezzetli olduğunu göstermek için (كبّة غرّبت وإن برك شيش غرّبت إنْ) derler[645]. Şiş kelimesinden bahsetmiştik. Börek ise yufkanın içine kaymak, peynir vb. şeylerin sarılarak pişirildiği yiyecektir[646]. İki kelimenin de aslı Türkçedir. Muzaf ve muzafun ileyh şeklinde gelmiştir.

- **كباب شيش (Kebap)**

Şiş kelimesinden bahsetmiştik. Kebap kelimesi ise Arapçadır. Anlamı ızgara şeklinde pişirilen et demektir. Halepliler de Farsçadan aldıkları kelimeyi ateşte ızgara

---

643 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1143.
644 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 42.
645 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/122.
646 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 158.

şeklinde pişirilen et için kullanmaktadırlar. Onların birçok kebap çeşidi vardır. Şiş kebap, Urfa kebabı, Hint kebabı vb.[647] Bu örnekte de Türkçe kelimenin Arapça kelimeye izafe edildiğini görmekteyiz.

- **مسكي الآغز (Ağız miski)**

Türkçedeki ağız[648] ve Arapçadaki misk[649] kelimesinden oluşmaktadır. Ağız miskinin Halep lehçesindeki anlamı şekerli rezene demektir[650]. Ancak bu kelime günümüzde kullanılmamaktadır. Bu örnekte de Türkçe kelime Arapça kelimeye izafe edilmektedir. Ancak bu izafe Türkçe dil kurallarına göre yapılmaktadır. Çünkü kelimenin sonuna (i) sesli harfi getirilerek izafe gerçekleşmiştir. Muhtemeldir ki Türkler misk kelimesini alıp ağız kelimesine izafe ederek kullandılar. Haleplilerde onlardan olduğu gibi kelimeyi aldılar.

- **هبسي (Hepsi)**

Türkçede ki hepsi kelimesi, topluluk veya tümü[651] anlamına gelen (hep) ve (onlar) zamiri anlamına gelen (si) ekinin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Sözlerinden bazıları şöyledir: (سي كومه هبسي) "hepsi bir yığındır." (هبسي البضاعة اشترى) "eşyanın hepsini satın aldı[652]. Ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

- **إقامتگاه (İkametgâh)**

Türkçedeki ikametgâh kelimesi Arapçadaki (ikamet) ve Farsçadaki mekân edatı olan (gah) kelimesinden oluşmaktadır. Anlamı ikamet yeri demektir[653]. Ancak günümüzde kullanılmamaktadır.

- **باش قزل (Kızılbaş)**

Kızılbaş kelimesi[654] kırmızı başı olan anlamındadır. Şah İsmail'e tabi olup kırmızı sarık takan Şii askerlere lakap olarak kullanılmaktadır. Sonra anlamı değişime uğramış Şii ve Rafiziler için kullanılmaya başlamıştır[655]. Ancak günümüzde kullanımı azalmıştır.

---

647 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/304- 305.
648 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 24.
649 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 865.
650 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/187.
651 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 517.
652 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/348.
653 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 569; El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/187.
654 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 727.
655 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/194.

- **ملبن جق (Sucuk)**

Türkçedeki sucuk[656] kelimesinden küçültme anlamına gelen (cuk) ekini alarak (mulebben) kelimesini ekleyerek elde etmektedirler. Mulebben nişasta, şeker, gül suyu ve fıstık gibi şeylerden üretilen yumuşak bir tatlı çeşididir. (بالمَلبَن كعكاً صنعتُ) "mulebbenden kek yaptım[657]." Biri güzel bir oyun oynadığında şöyle derler: (جق بتلعب ملبن) "Mülebben gibi oynadın." yani tatlı oynadın[658]. Günümüzde de kullanılmaktadır.

- **الجلبي چب (Çep çelebi)**

Çep taraf, sol veya hata demektir[659]. Çelebi ise efendi, latif, güzel ve edepli demektir. Bunun bahsi ikinci bölümdeki sıfat konusunda geçmişti. Çep çelebi (چب الجلبي) hala var olan Halep'teki bir bölgenin adıdır. Bu bölgede çoğunlukla çelebi ailesi oturmaktadır.

- **وعواظ كركوز (Karagöz ve ayvaz)**

Kara göz Türkçede siyah gözlü demektir[660]. Ayvaz ise Arapçada hizmetçi veya gezgin demektir[661]. Türkçede Hacivat ve Karagöz adındaki bir gölge oyunu demektir[662]. Kara gözlere sahip olan bir çingenedir ve gölge oyununun en büyük figürlerinden biridir. Oyunun oynandığı çadır onun ismiyle anılmaktadır. Kartondan ya da ahşaptan yapılan kuklalar kendilerine bağlanan ipler aracılığıyla bir insan tarafından oynatılır ve seslendirme yapılır. İzleyen zanneder ki kuklalar konuşmaktadır. Karagöz çadırın her yerinde görülür. Bir alaycı sözlerinde şöyle derler: (بالصرايا كركوز كان امتى) "annem karagözü oynardı." Bir şiirde de şöyle derler: (يا كركوز عهد من بلونين كزلك مقترعاً) "ey gözlük karagöz zamanından iki renk seç[663]."

İncelediğimiz örneklerde görüyoruz ki bu kelimelerin çoğu izafe edilmekte veya matuf olarak gelmektedir. Yapılan atıf ve izafeler de Arapça dil kurallarına göre yapılmaktadır. Ancak bazı kelimelerde ise izafede herhangi bir değişim meydana gelmemekte Türkçede kullanıldığı gibi Halep lehçesine geçmektedir ve buradaki izafe Türkçe dil kurallarına göre yapılmaktadır.

---

656 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s .1080.
657 Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasere*, Alemu'l-Kutub, Kahire 2008, III/1992.
658 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/69.
659 Yeyin, *Yeni Lûgat*, s. 92
660 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 446.
661 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 90.
662 Abduddâyim, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, s. 30.
663 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/344.

3.1.2.2. Bazı Dalga Geçme, Azarlama ve Sövme Terkipleri

Halep lehçesinde, alay, hakaret, öfke ve beddua anlamı ifade eden bazı terimler (kelimeler) vardır. Bu kelimelerin ayrı ayrı veya izafe edilerek Arapça değil Türkçe olarak kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Muhtemelen kelimenin anlamı tam anlaşılmasın diye bu kelimelerin Türkçe kullanımı tercih edilmiştir.

Bu kelimelerin bazısı zamanla evirilmiş ve değişime uğramıştır. Asıl anlamı (ملح) olan "tuz" kelimesi gibi, sonra bu kelimeyi önemsiz olan şeyler için kullanmaya başladılar. Daha sonra hor görmek ve dalga geçmek için kullanılmıştır. (التشمة) "su musluğu" kelimesi de böyledir. Tuvalet ve su gideri için kullanılmış. Daha sonrada hakir görme ve dalga geçmek için kullanılmıştır. Geri kalan kelimelerde bu şekilde gelişerek günlük kullanımlarda manaları değişime uğramış ve günümüze kadar da bu yeni anlamlarıyla ulaştılar. Bu konunun bazı örnekleri şöyledir:

- **طِزْ (Tuz)**

Türkçedeki asıl anlamı (ملح) demektir[664]. Denildi ki (غبار) anlamına gelen toz kelimesi de olabilir[665]. Ancak Halep lehçesinde önemsiz görme, küçümseme, dalga geçme anlamlarında kullanılmaktadır. El-Esedi kelimenin aslının ne olduğunu açık bir şekilde belirtmemekte, sadece değişime uğrayan bir kelime olduğunu söylemektedir[666]. Osmanlı hükümetinin tuz hariç tüm mallardan vergi aldığı bilinmekteydi. Arap tüccarlarda Osmanlı denetçilerine mallarının tuz olduğunu söyleyerek vergi vermezlerdi. Sonra da mallarının önemsiz olduğunu belirtmek için kullanmaya başladılar. Böylece bu kelimenin anlamı önemsiz bir şey demek oldu. Ancak asıl mana yemeğe atılan tuz demektir. (طعمة لو ما طز بدون الأكل) "Tuzsuz yemeğin tadı olmaz[667]. Eğer kelimenin aslı toz ise "Seni önemsemiyorum, sana değer vermiyorum" anlamındadır[668]. Küçümseme, dalga geçme, azarlama edatı olarak günümüzde de kullanılmaktadır.

---

664 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1191.
665 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 142.
666 Bkz: El-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/270.
667 http://aslwm3any.blogspot.com/2015/09/blog-post_26.html; https://ahlalhdeeh.com/vb//showthread.php?t=258037 ,Varış Tarihi: 03.05.2019.
668 Abdurrahim, f., *Mu'cemu'd-Dahil fi'l-Luğati'l-Arbiyyeti ve Lehecatuha*, s. 142.

- **تشمة (Çeşme)**

Türkçede suyun kaynağı, musluk, su tüpü anlamalarında kullanılmaktadır. Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir[669]. Ancak Halep lehçesinde güzelleme olarak tuvalet ve su gideri için kullanılmaktadır. Çoğulu (تشمات) şeklinde gelmektedir. Salıncağa binen çocukların sıralarının bitme sürelerini belirtmek için tekerlemede geçmektedir: (التشمة في يقع بنزل والما اللحمة صوت وهاد الشحمة صوت هاد) "bu yağ sesi, bu et sesi, bu çeşmeden inen su sesi." Bir argo konuşmaları şöyledir: (جردون تشمة كل من أجانا) "Bütün çeşmelerden cardan düşüyor." Bir bedduada şöyle derler: (ويجع عمرو يقرف قبرو التشمة) "Ömrü kısalsın çeşme onun kabri olsun." Bir benzetmede şöyle denir: (هوا بلا التشمة متل مرا بلا الرجال) "Kadınsız erkek havasız çeşmeye benzer[670]. Görüyoruz ki bu kelimenin anlamı değişmemiş baştan beri sövme ve küçümseme için kullanılmıştır.

- **القرد قزل (Kızılkurt)**

Türkçedeki kızılkurt[671] kelimesi kırmızı anlamına gelen kızıl ve vahşi bir hayvan olan kurt kelimesinden oluşmaktadır. Kan basıncını düşürmek için kullanılan eski bir sülük anlamında kullanılmaktadır. Bu terkip beddua için kullanılmaktadır. Ya bir kişiye, karşına kırmızı kurt çıksın ve onu yesin anlamında: (الذئاب أخطر وهو). Ya da felç geçirsin şu kırmızı sülükten bulamasın ve ölsün anlamında kullanılmaktadır.

- **بندي شندي (Şundan Bundan)**

Türkçede bir ondan bir bundan anlamındadır. Şöyle derler: (بندي شندي بحكي عم) "şundan bundan konuşuyor[672]." Burada küçümseme, kınama ve azarlama vardır. Çünkü konuşan ne söylediğini bilmemekte ve söylediklerinin sonunun nereye vardığının farkında değildir.

- **حفانه چنتر (Çalmak)**

Değişime uğramış kelimelerden biridir. Yağmalamak ve hırsızlık yapmak anlamındadır[673]. Farsçada (dar) kelimesi mesleğe eklenen nispet edatıdır. Böylece anlamı çalan ve yağmalayan olur. Daha sonra bu kelimeye (حفانه) kelimesi izafe

669 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 220.
670 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/319.
671 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s.766- 727.
672 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/99.
673 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 205.

edilmiştir. (حفانه) kinaye olarak köpeğin kardeşi anlamında kullanılmaktadır[674]. Şöyle derler: (حفانه چنتر متل لابس هيك ليش) "niçi (حفانه چنتر) köpeğin kardeşi gibi giyiniyorsun. Halep halkı arasında özellikle de yaşlılar tarafından giyimi bozuk olan için kullanılmaktadır.

3.1.2.3. Bazı Ata Sözleri ve Alıntılar

Halep halkının kullandığı bazı atasözleri ve alıntıları incelediğimizde ve buradaki Türkçe kelimelere baktığımızda atasözleri ve alıntıların büyük çoğunluğunda bir veya birden çok Türkçe kelimenin kullanıldığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili bazı örnekler şöyledir:

- **تضانشو ولا ولاتقونشو لاتقارشو لئيم هاد (Karışma, konuşma, danışma)**

(Karışmak- konuşmak- danışmak) kelimelerin anlamlarına fiil konusunda değinmiştik. Ayrıca şöyle derler: (فسطو الك اش تقارشوا لا) "ona karışma, senin onunla ne alakan var." Yine bu anlamda şöyle derler: (وارش قارش بيناتنا صار) "aramızda alışveriş oldu[675].

- **بتقوزن بركي وضاينت چلشت إذا (Çalışırsan, dayanırsan, kazanırsın)**

Çalışmak kelimesi Türkçede çabalamak, gayret göstermek demektir[676]. Kazanmak elde etmek demektir[677] cümlenin anlamı "çalışırsan kazanırsın" demektir[678].

- **لخانه خانه من الحفا طرّ ونسيتي كتّانه ولبستي نانة يا كبرتي**

Nine kelimesi Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Annenin ve babanın annesi veya onların yerine geçen için kullanılmaktadır[679]. "Hane" kelimesi de Farsçadan Türkçeye geçen bir kelimedir. Önceki konuda bahsi geçmişti. Bu sözde dalga geçme ve alay etme anlamı vardır[680]. Sürekli evden dışarı çıkıp sonrada çıkmamaya başlayan kadınla alay etmek için söylenmiş bir sözdür.

---

674 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/133.
675 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/134.
676 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 204.
677 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 691.
678 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/120.
679 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 953.
680 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VII/284.

- **كتير خدمتچيه /كاريه وخزمت صير آغا** [681]

Ağa kelimesinin bahsi geçmişti. Anlamı lider, komutan veya kabile reisi demektir[682]. Atasözünün anlamı, insanlara ağa olduğun zaman elinin altındakilere hizmetçilerine ve işlerine dikkat et. Bu anlamda şöyle derler: (من خاف مالآغا تخاف لا كلابو) "ağadan değil köpeklerinden kork[683].

- **باقملي حتى الكوزلري أعطى الله**

Anlamı "Allah insana bakması için göz vermiştir", demektir. Türkçede "Gözler bakmak içindir[684]" demektir.

- **گورماز آجاق إيكي (İki açık görmez)**

Anlamı iki açık olanı göremezsin demektir. Bu söz tavla oynayanların ıstılahında kullanılmaktadır. Kastettikleri şey iki açık taşın aynı anda olamamasıdır[685].

- **البارات قليل الكارات كتير (Çalışmak çok para az)[686]**

Para kelimesi Türkçede mal anlamındadır[687]. Kar kelimesi de üretim, işçilik demektir. Bunun açıklaması önceki bölümde geçmişti. Cümlenin anlamı: "çok çalışmak, çabalamak, satış yapmak her zaman sahibine çok kar olarak dönmez" demektir. Yine para ile ilgili bir sözleri şöyledir: (يوق عقل چوق پاره) "para çok akıl yok[688]." Yani mal çoğalınca akıl kıt olur. Ancak bu genel bir durum değildir. Paranın önemini ve parasız yaşamanı mümkün olmadığını anlatmak için şöyle derler: : (زياره باره في ما الجيب وفي وبرباره). Parasız başı dik yürünmez anlamında şöyle derler: (يتمختر باره باره ولا معو وما بالحارة). Yine ihtiyaçların giderilmesinde paranın önemini anlatmak için şöyle derler: (حاجاتك لك يقضوا باراتك مسّكهن)[689].

- **ويغلي يجك عم شندغلي**

(شادي) kelimesi maymun anlamına gelen Farsça bir kelimedir. (Oğul) kelimesi de Türkçede erkek çocuk anlamındadır. (شندغلي) kelimesi de maymunun oğlu

---

681 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/16.
682 Russell, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*,, s. 408.
683 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/17.
684 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/38.
685 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, I/202.
686 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/293.
687 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 982.
688 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/454.
689 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/55.

demektir. Bu sözü çok hareketli çocuklar için kullanmaktadırlar[690]. Anlamı bu çocuk maymun yavrusu gibi hareketlidir yerinde durmuyor, demektir.

- **يولجي وأنته خانجي أنا (Ben hancı sen yolcu)[691]**

Hancıdan kasıt dükkân sahibi, yolcudan kasıt yola çıkan demektir. Anlamı benim yerim sabit seninki değil.

- **صلّام واحد شفت ما**

Sağlam (صلّام) kelimesinin Türkçede birden çok anlamı vardır. Sıhhatli, doğru, güvenilir, kusursuz bu anlamlardan bazılarıdır[692]. Buradaki kasıt niyetinin iyi olmasıdır[693]. Terkibin anlamı: "İyi niyetli birini göremedim" demektir.

- **كباب ولا شيش لا (Ne şiş yansın ne kebap)[694]**

El-Esedi bu terkibi (كباب نه شيش نه) şeklinde aktarmaktadır. Yani aşırılık olmasın, ne et yansın ne de şiş[695]. Şiş Türkçe bir kelimedir, bahsi geçmişti.

- **خمار بلا مليحة وكم بقجة بألف شنيعة كم**

Bohça kelimesi Türkçe bir kelimedir, fiil konusunda bahsi geçmişti. Bohça kelimesi burada ise çok elbiseye kinaye olarak kullanılmaktadır. (خمار) kelimesi ise kadının başını örttüğü örtü demektir[696]. Atasözünün anlamı, örtünmesi kadının iyi amel sahibi olduğunu göstermez.

Yukarıdakilerden anlaşıldığı gibi Türkçe sözcük ve sözlük bilgisinin Halep lehçesine etkisi en büyük payı oluşturmaktadır. Bir dilden hazır kelime kalıpları ve sözcüklerini almak o dile has olan üslubunu, kurallarını ve telaffuzlarını almaktan daha kolaydır. Bu, araştırmamız neticesinde Türkçenin Halep lehçesi üzerinde gördüğümüz etkilerindendir. Ancak Halep lehçesinin faydalandığı bu kelimeler Türkçedeki anlamlarını, telaffuz şeklini, seslerini, vezinlerini Türkçedeki gibi koruyamamıştır ve bazı değişimlere uğramıştır. Buda dillerdeki nakillerde normal bir durumdur. Görüldüğü gibi Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu anlamlarını korumayı başarmıştır. Ancak bazı kelimelerde anlam

---

690 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/98.
691 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, s. 454.
692 *Engin, Muherrem, Büyük Türk, Sözlüğü*, s. 1027.
693 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/285.
694 Koşakci, el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye, I/274.
695 el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/122.
696 Koşakci, *el-Emsalu'ş-Şe'biyyetu'l-Halebiyye*, I/271.

daralması meydana gelerek, kelimenin birçok anlamının içinden sadece bir tanesi kullanılmaktadır. Bazıları bir anlam için kullanılmakta, sonra kullanıldığı şeyin mahiyeti zamanla değişmekte, ancak aynı kelime kullanılmaya devam etmektedir. Anlamı tamamen değişen kelime ise çok azdır. Anlamı tamamen değişen kelimelerin bile kullanıldığı anlam ile asıl anlam arsında bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu kelimelerin yeni anlamlarda kullanılması da rastgele olmamaktadır. Her bir kelimenin anlamının değişmesinin kendine göre açıklaması vardır. Bilinmelidir ki bu kelimeler Halep lehçesine nakledildiğinde şekli, vezni ve bazı sesleri değişime uğramıştır. Aşağıda Halep lehçesine ses yönüyle etki eden kelimeleri ele alacağız:

3.2. Osmanlı Türkçesinin Halep Lehçesine Ses Yönüyle Etki Etmesi

Herhangi bir dilde dilsel seslerin incelenmesi, en önemli dilbilimsel çalışmalardan en ince ve karmaşık olanlardan biridir. Sesler (harfler) bütün dillerde kelimeyi oluşturan en basit unsurlardandır. Bu sesler (harfler) genel anlamıyla ikiye ayrılır: Sesli olanlar ve sessiz olanlar. Bu sesli ve sessizlerden seslendirme oluşur. Sonra bu seslendirmelerden kelimeler oluşur.

Arap alfabesi yirmi sekiz harften oluşmaktadır. Bunlardan sadece üç tanesi uzun sesli harflerdendir. Fetha, ötre ve esre gibi harekelerde kısa seslilerin yerine kullanılmaktadır. Türkçe harfler yirmi dokuz tanedir. Bunlardan sekiz tanesi sesli harflerdendir. Her iki dilde de sesler nitelikler, çıkışları, ses tellerinin hareketi açısından çeşitli alt bölümlere ayrılır. Bu bölümlendirmeler, kelimelerin ses ve akkor yapısı, sesleri birbirleriyle ve telaffuz sırasındaki cümlenin oluşturduğu diğer kelimelerle uyumlu hale getirmek için kullanılmaktadır. Her dilin seslere ve kelimelerin hecelerine ilişkin kendine has bir sistemi vardır[697]. Ancak bu, dillerin ses yönüyle birbirlerini etkilemelerine engel değildir. Halep lehçesinde Türk dilinin ses etkilerinden izler görmekteyiz. Yani seslerin Halep lehçesine geçmesi, Türkçe karakterlerin (tefhim) kalın ve (cehr) belirgin okuma noktasında Halep lehçesine etkisini görmekteyiz.

[697] Muhammed Salim, Muhammed Said, *et-Tahlilu't-Tekabuli Beyne el-Luğati'l-Arabiyyeti ve el-Luğati't-Türkiyyeti Ala Musteviyeyni es-Savti ve't-Terkibi*, Adana 2019, s. 79- 80.

3.2.1. Bazı Türkçe Seslerin Halep Lehçesine Geçmesi

Yaptığımız inceleme neticesinde Halep halkının günümüzde kullandıkları lehçesinde bazı Türkçe seslerin varlığını fark ettik. Bu sesler fasih Arapçada bulunmamaktadır. Yani Araplar bu seslerin çoğunu yabancı dillerin telaffuzunda kullanmaktadırlar. Bu nedenle, telaffuzlarında bir bozulma görmek ve Arapların ve Haleplilerin telaffuz etmek için niteliklerde ve çıkışlarda (mahreç) değişiklik görmek normaldir. Bazı sesler Türkçeden kelimelerle birlikte geçmekte, bazıları da Halep halkı tarafından kullanımı az olan eski lehçelerden öğrenilmektedir. Sora Halep lehçesine geçen Türkçe kelimeler olunca bilinen bu sesler bu kelimelerin telaffuzunda Araplar tarafından kolayca seslendirilmektedir. Halep lehçesine giren Türkçe sesler şunlardır:

- **چ Türkçe karşılığı (ç) harfidir.**

Eski Sami dillerinde böyle bir ses mevcut değildir. Ancak bedevi köylerinde eskiden vardı, günümüze kadarda varlığını sürdürmektedir. Bazıları (الكاف) veya (الشين) harflerini (ç)olarak telaffuz ederler. Bu sesin Farsçada da olduğu bilinmektedir[698]. Ancak genel görüşe göre bu sesin şehir merkezinde kullanılan Halep lehçesine girmesi Türkçe kelimelerin girmesi ve halk arasında yayılmasıyla başlamaktadır. (Ç) sesi Halepliler arasında en çok telaffuz edilen seslerin başında gelmektedir. Muhtemelen bunun sebebi daha önce kırsal kesimlerde kullanılıyor olmasıdır. Buna ek olarak telaffuzun (الشين) harfine yakın olması da olabilir. Halep lehçesine geçen kelimelerin çoğunda (ç) sesinin olması ve bu sesin tafhim içermesi Haleplilerin telaffuzunu kolaylaştırmış ve bu sesi tahrif etmeden olduğu gibi kullanmalarını sağlamıştır. Bu sesin bazı örnekleri şöyledir: (قبچاية، چمچاية، چنطاية، قَمْچة، چيلك، چينكو، چُوبوك، چُول، جَبَر، جَنَق، چفتلك، چرْبق، جَق، جَتّ، تچبقن، چنقر، چفت، چرچي، چُرُك چادر، چاكوچ، چارة). Bu kelimelerin tümü Türkçedeki kullanımlarıyla Halep lehçesine geçmiştir. Bu kelimelerin hepsinden bahsetmiştik.

- **پ Türkçe karşılığı (p) harfidir**

Bu harf ne Arapçada ne de Sami dillerinin herhangi birinde mevcut değildir[699]. Muhtemelen bu harfin Arapçaya veya Halep lehçesine girmesi Osmanlı devletinin Arap topraklarına girmesinden sonra olmaktadır. Çünkü Osmanlıların bu topraklara

---

[698] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, III/119.
[699] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/223

girmesi batıların girmesinden çok öncedir. Bundan dolayı bu görüşü tercih ettik. Ancak içinde "p" sesi olup Halep lehçesine geçen kelimelerin büyük çoğunluğundaki "p" sesi telaffuzunun ağır olmasından ve Haleplilerin bu sese alışık olmamasından dolayı "b"sesine dönüşmektedir. "P" sesi yumuşak ve iki dudak arasından çıkan bir sestir[700]. Bundan dolayı bazı istisnai örnekler hariç "p" sesini "b" sesine dönüştürmektedirler. Bununla beraber, bu harfi telaffuz etmeleri, anadillerinde bu harf olan ve küçüklükten beri bu harfi kullananların telaffuz etmesi gibi değildir. Bu sesi, "p" ve "b" arasında bir ses çıkararak telaffuz etmektedirler. Şu sözlerindeki gibi (كليچة kelepçe). Muhtemelen burada "ç" sesinin varlığından dolayı "p" sesini "b" şeklinde telaffuz etmeleri zorlaşmaktadır. (چبر, ياچاي, أعلى يك, يكي)[701] bu örneklerde de muhtemelen "ç" sesinin varlığından dolayı "p" sesini "b" ile "p" arında çıkartmaktadırlar.

- **و Türkçedeki karşılığı v harfidir.**

Bu sesin Halep lehçesinde kullanımı çok azdır. Arapçada kullanımı ise hiç yoktur çünkü çoğu zaman bu sesin yerine "f" veya "v" sesini kullanmaktadırlar. Ancak bazı yabancı kelimelerde bu sesi istisnai olarak telaffuz etmektedirler. Örneğin: (جيڤأ: avcı) kelimesi. Osmanlıların Arap topraklarına girişi batılılardan önce olduğu için bu sesin Osmanlılardan geçmesi muhtemeldir. Başka dillerden geçen bazı kelimelerde de bu sesin varlığı bilinmektedir. Örnek: (ڤبرا يكتوريا،ڤ يتّا،ڤ يتو،ڤ يلا،ڤ يتامينڤ)[702].

- **گ Türkçe karşılığı G harfidir.**

Bu ses Arapça sesleri arasında bulunmamaktadır. Ancak bazı modern çalışmalar bu harfin aslının Arapçadaki (الجيم) harfinin aslının (الگاف) olduğunu söylemektedirler. Delilleri ise Sami dillerindeki (الجيم) harfinin hepsinde (الگاف) sesi olarak telaffuz edilmesidir. (الجيم) sesi de Farsçadan alınmıştır[703]. Kırsalda yaşayanların dilinde de mevcuttur. Ancak bu harfin şehir halkı arasında kullanılmadığını görmekteyiz. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu harfin içinde bulunduğu kelimeler ya Türkçe ya da Fransızca, İngilizce, İtalyanca gibi batı dillerinden gelmektedir. Çok az bir kısmı değişime uğramış Arapça kelimlerdir. Belki

---

[700] Muhammed Salim, *et-Tahlilu't-Tekabuli Beyne el-Luğati'l-Arabiyyeti ve el-Luğati't-Türkiyyeti Ala Musteviyeyni es-Savti ve't-Terkibi*, s. 79- 80.
[701] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, II/223- 224.
[702] el-Esedî, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, V/115- 116.
[703] el-Esedi, *Mevsuâtu Halebi'l-mukârane*, VI/435.

de bu sesi taşıyan Türkçe kelime hazinesinin girişi, şehirde yaşayan Halep halkı arasındaki yayılımını güçlendirmiştir. Sonra Fransızların Suriye'ye girmesiyle bu sesi taşıyan kelimelerin kullanımı daha da yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu sesin kullanılmaya başlaması Osmanlının girişiyle olmuştur. Bundan dolayı Halep lehçesine geçen sesleri burada sınıflandırdık. Ancak (cim) harfinin Arapçada aslı yoktur ve bunun aslı "g" sesidir. Sözleri inceleme ve araştırmaya tabi tutulmalıdır. Çünkü (cim) harfi fasih Arapçada, Kur'an da Hadiste, Şiirde ve düz yazıda kullanılan bir harftir. Bu harfi eski Arap lehçelerinden bazıları "g" olarak telaffuz etmektedirler diye biliriz. Ancak (cim) harfi Farsçadan Arapçaya geçmiştir demek doğru olmaz. Günümüzde Mısır gibi bazı Arap lehçeleri içinde (ج) harfi bulunan Arapça kelimeleri "g" harfi olarak telaffuz etmektedirler. Halep lehçesinde kullanılan bazı Türkçe kelimelerin örnekleri şöyledir: (ازگرت هرگل، گزلك، گلگولة، گل، گُمْرك) açıklamaları önceki bölümlerde geçmektedir.

Yukarıdakilerden anladığımız kadarıyla bu seslerin Halep lehçesine Türkçeden geçtiğidir veya şehir halkı arasında ortaya çıkması sınırların kaldırılması veya Arap lehçelerinden geçmesiyle mümkün olmaktadır. Bu şekilde bu sesi barındıran Türkçe kelimelerin kullanımı yaygınlaşmaktadır. Batının bu topraklara girmesiyle bu sesi barındıran batılı kelimelerin kullanılması da yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlıların bu topraklara girmesi batının girmesinden önce olduğu için bu sesin Osmanlıdan geçtiği fikrini güçlendirmektedir. (G) harfinin olduğu kelimelerde (ç) harfinin de olması bu harfin Osmanlı Türkçesinden geçtiği fikrini güçlendirmektedir. Çünkü bu bağlamda gelen kelimelerin Türkçeden Halep lehçesine geçtiğini görmekteyiz.

3.2.2. Türkçeden Geçen Kelimelerde Meydana Gelen Ses Değişimleri

Halep halkının Türkçe kelimeleri telaffuz şekli kendi ana dilleri olan Türkiye halkının telaffuz şeklinden farklı olması gayet tabi bir durumdur. Çünkü Türkçeden Halep lehçesine geçen kelimelerde birçok değişim meydana gelmektedir. Bu değişimlerinin bir kısmının zikri geçti. Bu değişimler: sarf yönünden, nahiv yönünden, sözlük anlamı yönünden idi. Bazı değişimlerde Arapçada olmayan seslerin telaffuzunda meydana gelmektedir. Bir diğer değişim de dile giren yabancı kelimelere ses izafe etmek veya bazı seslerini değiştirmek şeklinde olmaktadır. Bu değişimin mekanizmasını izlediğimizde, kelimelerin çoğunun ses ekleme veya bükme konusunda belirli bir yöntem izlediğini gördük. Bu yöntemleri "ses değişim kalıpları"

olarak isimlendirdik. Sonra bu değişimin formlarını "vokal değişimin tezahürleri" adı altında yabancı sözlerle özetledik.

3.2.2.1. Ses Değişiminin Kalıpları

Buradaki kalıplarla kastettiğimiz, Türkçeden geçen kelimelerdeki ses değişikliğinin gözlemlenmesidir. Sonra bu değişimin mekanizmasını ve yöntemini yabancı kelimelerle elde edilen sesle belirler. Kelimelerin seslerinin değişimini gözlemlediğimizde, şu sonucu çıkarabiliriz:

- Görüyoruz ki Türkçe kelimelerin çoğu "e" ve "a" harfleriyle bitmektedir. Halepliler kelimenin son sesini uzatarak sadece "y" ve "t" harflerini ekleyerek kelimenin müennes ligine işaret etmektedirler. Elif ve ta harfleri izafe ederek cemi müennes salim yapmaktadırlar. Örnek: (بردایة صرمایة، قبچایة، چمچایة، چنطایة: çanta, çömçe, kopça, sırma, perde). (قبچایات چمچایات، چنطایات) şeklinde de çoğul yapmaktadırlar. Bazı kelimelere de sadece yuvarlak (te) ekleyerek çoğul yapmaktadırlar. (قمچة: kamış) gibi.
- İçinde sesli harf bulunup Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin Halep lehçesine geçtikten sonra bu seslerin değiştiğini görebilmekteyiz. Bunun sebebi de Arapçada sadece üç tane sesli harfin olmasıdır. Türkçede ise sekiz tane sesli harfin varlığını görmekteyiz[704]. Bu durumda, bu kelimelerin asıl sesleriyle telaffuz edilmesini zorlaştırmaktadır. Onlarda bu durumda bu kelimeleri Arapçaya en yakın sesle telaffuz etmeye çalışmaktadırlar. Mesela گمرُك (gümrük) derler. (Ü) sesine en yakın olan ses ötre olduğu için onunla telaffuz etmektedirler. كِزْلُكْ (gözlük) kelimesi de öyledir. "Ö" sesini esre ile imale yaparak (ı) sesine yakın telaffuz etmektedirler. "Ü" sesini de imaleli okunan ötre ile telaffuz etmektedirler. Bir sesi başka bir ses ile de değiştirmektedirler. Mesela (top) طابة kelimesindeki "o" sesi ötreye veya "vav" sesine yakın olduğu halde kolay olduğu için "o" sesinin yerine elif ile telaffuz etmektedirler. Boru kelimesindeki "u" sesini de "y" sesiyle (بوري) şeklinde telaffuz etmektedirler. Çoğu zamanda kısa olan sesleri uzatmaktadırlar. Örneğin: Kazık kelimesini (خازوق), çekiç kelimesini (چاكوچ), kaşık kelimesini de (خاشوقة) şeklinde telafız etmektedirler.

[704] Muhammed Salim, *et-Tahlilu't-Tekabuli Beyne el-Luğati'l-Arabiyyeti ve el-Luğati't-Türkiyyeti Ala Musteviyeyni es-Savti ve't-Terkibi*, s. 79- 80.

- Bazı Türkçe kelimelerin sesi ve vezni değiştirilerek vezin olarak kendisine yakın olan Arapça kelimelere benzetilmektedir. Örneğin güle güle kelimesini küçültme şeklinde
  (گلگولة) şeklinde telaffuz etmektedirler. Zindan kelimesini (زنزانة), kum-bez kelimesini (قنباز) şeklinde telaffuz etmektedirler.
- Bazen sessiz harfleri değiştirdiklerini fark etmekteyiz. Sesi telaffuz etmeyi kolaylaştırmak için başka bir sese yaklaştırmaktadırlar. "B" sesine yaklaştırdıkları "p" sesi gibi, öncesinde bundan bahsetmiştik. Kelimeyi kolay telaffuz etmek için bunu yapmaktadırlar. Örneğin: perde "بردایة" şeklinde, paşa "باشا"şeklinde, (pastil) باستیق şeklinde, (pençe) بنسة şeklinde telaffuz edilmektedir. (K) sesini bazen (قافاً) şeklinde telaffuz etmektedirler. Kazık (خازوق) kelimesinde olduğu gibi, Arapçada (k) sesi olmasına rağmen buradaki (k) sesini (ق) şeklinde telaffuz etmektedirler. Muhtemelen (ق) sesinin telaffuzu (k) sesinden daha kolay olduğu için bunu yapmaktadırlar. (Kaşık) خاشوقة, (kamış) قمچة, (sucuk) سجق kelimeleri de buna örnek teşkil etmektedir. (V) sesini (f) veya (و) şeklinde telaffuz etmektedirler. Örnek: (kevgir) كفكير, (çevirme) چاورما, (baklava) بقلاوة, (çuval) چوال, (çavuş) چاویش. Bazen (g) sesini (ج, ك veya غ) şeklinde telaffuz etmektedirler. Örnek: (gümrük) جمرك, (kevgir) كفكير, (yorgan) یورغان. Bazen (l) sesini (ق) olarak telaffuz etmektedirler. Örnek: (pestil: باستیق) veya (n) sesini (e) olarak telaffuz etmektedirler. Örnek: (nargile: أرگیلة). (h) harfini de Arapçada olmasına rağmen bazen (خ) sesi olarak telaffuz etmektedirler. Muhtemelen bu harfin telaffuzu daha kolay olduğu için bu şekilde telaffuz etmektedirler. Örnek: (hoca) خوجة, (çuha) جوخة.

  Bu bahsettiğimiz ses değişimi isimlerde olan ses değişimidir. Sıfat ve fiillerdeki değişim ise ikinci bölümde ele alınmıştı. Arapça vezinlerine göre nasıl şekillendiklerinden bahsetmiştik. Önceki kalıplara göre gerçekleşen ses değişiminin tezahürlerini dört biçimde özetleyebiliriz: Tahrif, tağyir, izafe ve hazf.

3.2.2.2. Ses Değişiminin Tezahürleri

Her dilin sesleri birbiriyle uyumlu hale getirdiği ve kelime hazinesi ve cümleleri oluşturmak üzere oluşturduğu kendi ses sistemi vardır. Her dilde kendine has başka dillerde olmayan sesler vardır. Geçiş süreci ve dilsel etki meydana geldiğinde, bir dilden diğerine aktarılan kelime dağarcığının seslerinde bir bozulma

görülmesi karşılaşılan bir durumdur. Her dilin yabancı kelimelerle ilgilenmek ve dile giriş şeklini kontrol etmek için bir sistemi vardır. Arap dilinin yabancı kelimeleri içermek ve telaffuz etme yöntemi vardır. İncelememiz ve gözlemlerimiz neticesinde Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerdeki ses değişim kalıpları ve tonlarını düzenlemek ve bu kelimelerin Halep lehçesine yakınlaştırılması için şu işlemlerin meydana geldiğini söyleyebiliriz: Sesin tahrif edilmesi, değiştirilmesi, hazf edilmesi veya geçen kelimeye sesin izafe edilmesi.

3.2.2.2.1. Bazı Seslerin Tahrif Edilmesi

Harfin sesinin tahrif edilmesinden, karakterini veya çıkış yerini değiştirerek, telaffuz etmeyi kolaylaştırmak için ona benzer başka bir Arapça sese yaklaşması veya kelimedeki diğer harflerle sesin eşleştirilmesini kastetmekteyiz. Bu tahrif sesli ve sessiz harfleri kapsamaktadır.

3.2.2.2.1.1. Sesli Harflerin Telaffuzundaki Tahrif

Türkçedeki sesli harfler sekiz tanedir. Arapçada ise sadece üç tanedir. Bundan dolayı Arapçaya giren Türkçe kelimelerindeki sesler Arapçadaki yakın seslerle değiştirilmektedirler. Bu tahrif noktalarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- (U,ü,o,ö) harflerinin (و veya أ) ile değiştirilmesi. Örnek: (hoca) خوجة، (çuha) قبچاية (kopça) جوخة،.
- (e ve a) harfinin (fetha veya elif أ) ile değiştirilmesi. Örnek: (çanta چنطاية)، (perde برداية)، (بنسة: pençe).
- Kısa seslerin uzun sesler ile değiştirilmesi. Örnek: (kazık) خازوق، (çekiş) چاكوچ/ة، (kaşık) خاشوقة.
- (ı) harfinin uzun ses olan (ي) sesiyle değiştirilmesi. Örnek: (boru) بوري.

Bazı seslerde bu zikrettiğimiz kurallar dışında şaz olarak başka seslere dönüşmektedir. Örnek: (çekiş) چاكوچ, (ı) sesi (و) sesine dönüşmektedir. (Top) طابة kelimesi de buna örnek olabilir.

3.2.2.2.1.2. Sessiz Harflerin Telaffuzundaki Tahrif

Türkçede var olan bazı sesler Arapçada bulunmamaktadır. Bundan dolayı Türkçeden geçen bazı kelimelerde Arapçada olmayan bazı sesler Arapçadaki yakın seslerle değiştirilmektedir. Bu tahrif noktalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- (p) sesinin (b) sesine dönüşmesi. Örnek: (paşa) باشا، (pençe) بنسة.
- (k) sesinin (ق) sesine dönüşmesi. Örnek: (kaşık) خاشوقة، (kamış) قمچة.
- (g) sesinin (ك, ج ve غ) sesine dönüşmesi. Örnek: (gümrük) جمرك، (kevgir) يورغان (yorgan) كفكير، كفكير.
- (v) sesinin (و veya ف) sesine dönüşmesi. Örnek: (kevgir) كفكير، (çevirme) چاورما.
- (h) sesinin (خ) sesine dönüşmesi. Örnek: (hoca) خوجة، (çuha) جوخة.

Bu, Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerde gözlemlediğimiz tahriftir.

3.2.2.2.2. Bazı Seslerin Değişmesi

Buradaki değişimden kastettiğimiz bir harfin başka bir harfe dönüşmesidir. Tağyir tahriften farklıdır. Tahrifte ise bir sesin benzer bir ses yakınlaştırılmasıdır. Bunun örnekleri şöyledir:

- (L) harfinin (ق) harfine dönüşmesi. Örnek: (pestil) باستيق.
- (N) harfinin (أ) harfine dönüşmesi. Örnek: : (nargile) أرگيلة.

3.2.2.2.3. Bazı Seslere Ekleme Yapılması

Ekleme sadece (e ve a) harfleriyle biten Türkçe kelimelere yapılmaktadır. Kısa sesleri uzatarak (ي) ve yuvarlak te (ة) eklemektedirler. Örnek: (قبچاية، چمچاية، چنطاية، برداية صرماية: çanta, çömçe, kopça, sırma, perde).

3.2.2.2.4. Bazı Seslerin Hazf Edilmesi

İncelememiz sonucunda Halep lehçesine geçen Türkçe kelimelerin çok azında hazf in gerçekleştiğine şahit olduk. Örnek: (tuğra: طرّا) bu kelimede telaffuzun kolaylaşması için (ğ) harfi hazfedilmektedir.

3.2.3. Halep Lehçesinde Tafhim Olgusu

Halep halkının dili, Şam, Humus, Hama gibi diğer Suriye lehçelerinden, genel olarak, tefhim ve cehr fenomeni ile ayırt edilmektedir. Diğer Suriye lehçelerinde terkim ön plana çıkmaktadır. Türk dili de tefhim ve cerh sıfatlarını içeren bir dildir. Halep lehçesinin diğer şehirlere nazaran Türkçeden etkilenmesinin sebeplerinden biride bu özelliği olabilir. Diğer bazı şehirler Lübnan'a yakın olmasından dolayı onların lehçesinden etkilenmektedir. Irak'a yakın olan şehirlerde Irak'ın lehçesinden

etkilenmektedir. Halep şehri ise Osmanlı halkıyla iç içe yaşaması ve Türkiye'ye yakın olmasından dolayı lehçelerinde tefhim ve cehr sıfatlarını onlar gibi daha çok kullanmaktadırlar. Çünkü bazı harflerde normalin üstünde tefhim yapmaktadırlar. Örnek: (خَيُّو /خاي اشلونك). Bazen tefhim yapılmaması gereken ince harflerde de tefhim yapmaktadırlar. Hemze, vav, ya ve ta harfleri gibi. Örnek: (الله التراب تحت صار عبدو أبو عملو غير عالقبر معو بياخد ما الواحد يرحمو) burada geçen bütün harflerde mübalağalı bir şekilde tefhim yapmaktadırlar. Yine med harflerinden önce gelen harflerde de tefhim yapmaktadırlar.

Araştırmamızdan hareketle Halep lehçesinin yararlandığı kelime dağarcığını, Osmanlı döneminde veya sonrasında yazılan kitaplara ve kaynakları göz önünde bulundurarak tartışmaya çalıştık. Sonra Halep halkıyla konuştuk. Kelimelerin anlamlarının mutlak olmadığını fark ettik. Bazı kelimeler anlamını bir kaynaktan diğerine, bazen bir kişiden diğerine doğru olarak değiştirir, ancak aradaki farklar çok fazla değildir. Mümkün olduğunca, insanlar arasında en yaygın anlam örgüsünü ele almaya çalıştık. Örneğin Osmanlı döneminde yaşamış olan el-Esedi'nin kitabında bulunan bazı kelimeler insanlar arasındaki ortak anlamlara dayanarak yazılmaktadır. Bu kelimelerin bazılarının ortadan kalktığını bazılarının anlamının değiştiğini veya geliştirildiğini tespit ettik. Yani insanlarla olan konuşmamız sayesinde şu anda kullanılan kelimelerin anlamını veya önceki neslin kullandığı anlamı en doğru şekilde tespit etmeye çalıştık. Ancak kullanımı sona eren ya da nadiren kullanılan kelimelere atıfta bulunmadık. Ayrıca Halep halkı ile olan iletişimimiz sayesinde Türkçe kelimelerin Halep lehçesine geçerken maruz kaldığı bazı ses değişikliklerini tespit ettik. Bunun sayesinde bu kelimelere geçiş yapan sesleri, olguları, ses değişim kalıplarını öğrenme imkânı bulduk. Buna ek olarak Türkçe seslerin bir özelliği olan ses tonu yönetimi, harflerin tefhim ve cehrinin Halep lehçesine etkisini gördük.

SONUÇ

Bütün yaşayan dillerde olduğu gibi Arapça da diğer dillere açık, gelişmeye ve diğer dillerden etkilenmeye müsait bir yapıya sahiptir. Arapça, Türkçeden kendine özgü bir tarzda etkilenmiştir. Arapçanın; özellikleri, kelime ve cümle yapısı bakımından Türkçeden farklı olması ve buna ek olarak seslilerinin sıfatlarının da farklılık göstermesi iki dil arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır. Bu tür faklılıklar, Türkçeden Arapçaya geçişte, söz dizimsel, morfolojik, fonetik ve hatta bazen anlamsal olarak birçok değişimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Arapçanın ona başka dillerden giren kelimelere, kendine has bir davranış tarzı vardır ve çekimli bir dil oluşu sebebiyle bu kelimelere sağladığı uyum çok daha olmuştur. Mesela, kendisine başka dillerden gelen bu kelimelerden, kendi kalıplarına uygun fiiller, sıfatlar, başka çekimler ve mastarlar türetebilir. Ayrıca onları çoğul, ikili, dişil olarak çekebilir ve onlardan tamlamalar ve ma'rife ya da nekira ifadeler oluşturabilir ve bunların hepsi gramatik ve morfolojik kurallarına göredir. Hatta o dillerdeki sesleri, telaffuzda ona benzeyen Arapça seslere dönüştürebilir ve zaman geçtikçe öyle bir hal alır ki sanki Arapça kökenli kelimelermiş gibi olur. O kadar ki, dil alanında çalışmayan birinin, Arapçaya sonradan girmiş bu kelimeleri Arapça kökenli kelimelerden ayırması oldukça zor hale gelir. Bunun en iyi örneği ise Türkçeden birçok şekilde -gramer, morfoloji, anlam, ses- etkilenen Halep lehçesidir. Ancak bu Türkçeden Halep lehçesine olan dilsel geçiş; kelimelerin kalıbını, seslerini ve anlamlarını olduğu gibi muhafaza etmemiş; bilakis, Türkçe kelimeleri Arapçanın kural, kalıp ve seslerine uydurmaya çalışmıştır. Bazı kelimelerin anlamları değişmiş daha sonra da Halep lehçesinin çekim, harflerin kalınlığı, imâle vb. gibi özellikleri bu kelimelere tatbik edilmiştir. Bazı Arapça kelimeler Halep lehçesinde طاحونجي /tahuncî, صباحلك/sabahlık, غربيلي/gurbetlî örneklerinde olduğu gibi bazı Türkçe ekler almışlardır.

Türk ve Arap araştırmacıların bir kısmı, bazı kelimelerin kökenini belirlerken iki dili birbirine karıştırmışlardır. Mesela bazı Türk araştırmacıların, Arapça kökenli bazı kelimelerin, yalnızca Türkçede kullanılıyor diye Türkçe kökenli olduğunu iddia ettiğini görmekteyiz. Aslında bu kelimelerin bazıları da Farsça kökenli olup Arapçaya Farsçadan girmiş olabilmekte, ancak onlar bu kelimeleri Türkçe kökenli zannederek "Arapçada Kullanılan Türkçe Kelimeler" kategorisine yerleştiriyorlar. Zira orada direkt Farsçadan Arapçaya girmiş olan bazı kelimeler, hatta tamamen Arapça kökenli

olan bazı kelimeler dahi Türkçe bir ek aldığı için Türkçeye nisbet edilmiştir, "سفرجي" kelimesi gibi. Aynı şekilde bazı Arap araştırmacılar da aslında Arapça olan veya Farsça ya da başka bir dil kökenli olup Arapçaya sonradan girip kullanılan "سُفرة" ve "آرمة" gibi bazı kelimeleri Türkçeye nisbet etmişlerdir. Bazı kelimeler ise Halep lehçesine Türkçeden girmiş olmakla beraber, aslında kökeni Farsça, Latince veya diğer dillere dayanmaktadır. Bu yüzden bu kelimelerin Halep lehçesine Türkçeden geçtiğini, başka bir dilden geçmediğini kesin olarak söyleyemeyiz. Belki ticâret veya başka bir etkileşim yoluyla o asıl dili konuşan kimselerden de Halep lehçesine geçmiş olabilir. Bu durum, özellikle de Arapçayla uzun süre ortak bir tarih yaşayan Farsça için böyledir. Bu noktada araştırmacıların Farsça kökenli olduğunundan emin olduğu kelimeler bulunmaktadır. Ancak bu kelimelerin, Farsça'dan direkt olarak mı Halep lehçesine geçtiği yoksa önce Türkçeye sonra da ondan mı Halep lehçesine geçtiğinden emin olmamız mümkün değildir; "خان", "طبنجة", "بقجة", "دستة" kelimeleri gibi ki bunlar Farsça kelimelerdir. Ayrıca Yunanca olan "قنداق" kelimesi, İtalyanca olan "أونطة" ve "چينكو" kelimeleri de böyledir. Hem Türkçede hem de Halep lehçesinde mevcut olup kökeni aslında başka dillere dayanan bütün kelimeler için de durum böyledir. Bazı kaynaklar onları köken diline nisbet etmişken, bazıları ise kelimenin kökeni hakkında kesin bir yargıda bulunamamış, bazıları da onu doğru kökenine nisbet edemeyerek hataya düşmüşlerdir. Bu, kelimenin Halep lehçesine, kökeni olan dilden başka bir dil araçılığıyla intikal etmesi sebebiyledir. Böyle olunca, araştırmacılar bu konuda karışıklık yaşamışlardır. Bu yüzden bu çalışma boyunca bazı kelimelerin başka bir dilden Türkçeye, Türkçeden de Halep lehçesine geçtiğini ancak bunların Halep lehçesine Türkçeden mi yoksa direk asıl kökeninden mi geçtiği konusunda kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığına değinilmiştir.

Türkçeden Halep lehçesine girmiş olan bazı kelimelerin anlamları zaman içerisinde değişmiştir. Zira Mevsûatu'l-Esedî'deki anlamları ve günümüzde Halep halkı arasında kullanılan anlamlarını karşılaştırdığımızda bazı farklılıklar görülmektedir "بتك", "مزنبر" gibi bazı kelimelerin ise belirlenen anlamları bir kaynaktan diğerine dahi farklılık göstermektedir.

Türkçeden alınarak Halep lehçesinde kullanılan "جمارك", "نرجيلة" gibi kelimelerin bir kısmının Arapçalaştırılarak resmî bir kullanım kazandığını, bir kısmının ise "صرماية", "چماشر" gibi resmî olarak Arapçalaştırılmayıp yalnızca halk arasında kallanılmaktır. Halk arasında kalan kelimeler, böylelikle lafzının ve

anlamınn değiştirilmesine çok daha açık olabiliyor ve aynı şekilde zaman içinde kullanımdan çıkması ve unutulması da çok daha muhtemel oluyor. Çalışmamız esnasında Halep lehçesinde farkettiğimiz durum da böyledir. Halep lehçesine Osmanlıcadan girmiş bazı kelimeler bir zaman kullanılıp daha sonra silinmiştir. Bazıları ise günümüzde dahi kullanılmaktadır. Küçük bir bölümü ise Arapçalaştırılarak resmî bir kullanım kazanmıştır.

Osmanlının Arap ülkelerine ve özellikle de Halep'e olan hükümrânlık süresinin uzunluğuna ve iki tarafın halklarının birbirlerine toplumsal, siyâsî, askerî, ticarî, dinî ve kültürel her alanda ne kadar iç içe geçtiklerine bakarsak; daha sonra da bu iç içe geçmenin miktarını ve ne kadar uzun bir süre devam ettiğini Türkçenin Halep lehçesine olan dilsel etkisiyle karşılaştırırsak, bu etkinin beklediğimizden çok daha az olduğunu görürüz. Bunu sebebi, Osmanlının Arapçaya dinî bir dil olarak ihtiram gösteren yapısından kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Aynı şekilde Arapçanın güçlü ve zengin kelime ve üsluplara sahip yapısının da bunda etkisi vardır. Zira bu yapısından ötürü, kelime haznesini zenginleştirmek için başka dillerden kelimeler borç almaya ihtiyacı yoktur. Halep halkının Türkçeden alıp kullandıkları kelime ve edatlar ise kısaltma, îmâ ve benzeri herhangi bir sebeptendir. Buna karşın, çalışmada, Türkçenin Arapçadan ne kadar etkilendiğine bakılarak, onun Arapçadan etkilenme miktarının, Arapçanın ondan etkilenme miktarından çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bundaki asıl sebep Türklerin Arapçayı İslâm Dini'nin dili olarak ve terakki, medeniyet ve kültür dili olarak öğrenmiş olmalarından kaynaklanabilir. Bu yüzden onu öğrenmiş ve kelimelerini, özellikle de ilim, kültür ve dinî alanlarda kullanmışlardır.

ÖNERİLER

Türkçe ve Arapça dilleri arasındaki geçiş ve etkileşim konusunu nasıl ve ne şekillerde olduğunu derinlemesine bütünsel ele almak amacıyla Arap ve Türk araştırmacılarının bir araya gelerek elde ettikleri ürün konunun sağlığı açısından önem taşımaktadır.

. Aynı zamanda bu alanda araştırma yapmak, saha çalışması yapabilmek için eğitim kurumlarının desteğini de gerektirmektedir çünkü dil ve lehçeleri ve bunlar arasındaki dilsel geçiş ve etkileşimi çalışmak, bunları direkt olarak insanların ağızlarından duymayı gerektirir. Yapılacak bu çalışma geniş ve güvenilir çalışma sahalarına ihtiyaç duyar.

Türkçe ve Arapça arasındaki etkileşim alanındaki çalışmalar hâlen sınırlıdır ve bu alanda derinlemesine çalışılabilmesi için oldukça fazla gayrete, Türkçe ve Arapça araştırma merkezlerinden desteğe ve bu merekezler arası yardımlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkçe'nin Arap Devletlerine özellikle de Suriye'nin diğer şehirlerinin de lehçelerine etkisi; Türkçe kelimelerin Arapçaya geçmesiyle yaşadığı fonetik değişimler; Türkçe kelimelerin Arapçaya geçmesiyle yaşadığı anlam değişimleri ve bu değişimlerin zaman içindeki aşamaları ve etkileri; aslı Latince, Farsça vb. başka bir kökenden olup Türkçeye ve daha sonrasında Arapçaya giren kelimelerin incelenmesi Osmanlı Devleti aracılığı ile gerçekeleşen etkileşimin ne boyutta olduğunu anlayabilmek için bundan sonraki çalışmalara konu olabilir.

KAYNAKÇA

Abduddâyim, Muhammed, *el-Kelimâti't-Turkiyye fî kavâidu'l-luğati'l-Arabiyye ve'l-lehceti's-Suriyye*, Humus 2006.

Abdurrahim, Fehmi, *Mucemu'd-dahîl fî'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-hadise ve lehecâtiha*, Daru'l- Kalem, Dimaşk 2011.

Abduttevvab, Ramazan, *el-Medhal ilâ ilmi'-luğa ve menahicu'l-bahsi'l-luğavi*, Kahire 1996.

----------, *Fusûl fi fikhı'l-luğati'l- Arabiyye*, Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1999.

Akar, Ali, *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyatları, Özeener Matbaası, İstanbul 2006.

Alp, Musa, "Kelimelerin Göçü Türkçe Nisbet Eki "-Ci' nin" Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sy. 7, c. 1.

----------, *Arap Dili ve Bazı Özellikleri,* Giriş Basım, Adana 2016.

Aytaç, *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul 1994.

Bahhaş, Nu'um, *Ahbâru Haleb*, thk. Yusuf Koşakci, Halep 1940.

Baytar, İlyas, *el-Ebcediyyetu'l-Finikiyye ve'l-hattu'l Arabî,* Daru'l-Mecd, Dımeşk 1997.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *Es-Sıhâh*, I/339; İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed b. Hasan el-Ezdiyyu'l-Basri, *Cemheretü'l-Luğa*, Dâru Sadır, h. 1345, 1. Baskı.

Chomesky, Naeum, *Nizâmu'l-irâb*, çev. Yue'yil Yusuf Aziz, İnc. Mecit el-Maşite, Dâru'ş-Şuûni's-Sekafiyeti'l-Âmme, 1987, 1. Baskı.

Darâdike, Salih Musa, *Mevkiu Halep Beyne'l-Mutevessiti Ve'l-Furat Alâ Tariki't-Ticareti'l-Alemiyye*, Menşuratu Nedvetu Halep Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye (El-Hayatul İktisadiyyetu Fil Halep), Halep m. 2006, h. 1427.

De Susser, Ferdinand, *İlmu'l-Luğati'l-âm*, çev. Yueyyil Yusuf Aziz, thk. Malik Yusuf Matlebi, Dâru'l-Afaki'l-Arabiyye, 1985.

Develioğhu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat*), s. 154; Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid (A. T. Luğat)*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1980.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedisi (Luğat)*, Doğuş Matbaası, Ankara 1997.

Ebu'l-Ferec. Muhammed, *Mukaddime li-Dirâseti fıkhı'l-luğa*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1966.

Ebu'l-Hasan, *Eseru'l-mevkii'l-istratijiyyi alâ'l-hayati'l-iktisadiyye fî Haleb*, Menşuratu Nedvetu Haleb Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye, Halep 2006.

el-Allak, Ebu'l-Hasan, *Eseru'l-mevkii'l-istratijiyyi alâ'l-hayati'l-iktisadiyye fî Haleb*, Menşuratu Nedvetu Haleb Âsimetu's-Sakafeti'l-İslamiyye, Halep 2006.

el-Âmedî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezâk Afifi, Muessesetu'n-Nur, Beyrut h. 1402, 2. Baskı.

el-Cellum ve Esile Halebin İki Eski Mahallesidir. Bkz. el-Esedî, *Ahyâ'u Haleb ve esvâkuha*, thk. Abdulfettah Revas Kaleci, Vezaretu's-Sekâfe, Dımaşk 2006.

el-Cevheri Ebu Nasr İsmaîl b. Hammad, Es-Sıhah, thk. Ahmed Abdulgafûr Attar, *Babu lağa*, Daru'l-İlm Beyrut 1990, 4. Baskı.

el-Esedî, Muhammed Hayru'ddîn, *Mevsûâtu Halebi'l-mukârane*, Cemeîyyetu'l-Adiyat, Halep 2009.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa,* thk. Abd'ulazim Mahmud, İnc. Muhammed Ali Neccâr, ed-Daru'l-Mısriyye, 1964.

el-Ferâhîdî, Halil, b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn,* thk. Abdulhamid Haendavi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut m. 2003, h. 1443, 1. Baskı.

el-Ğazzi, Kamil b. Huseyn b. Mustafa Bali, *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, el-Mabaatu'l-Maroniyye, Halep.

el-Halebî, *İlâmu'n-nubelâ bi târîhi Halebi'ş-Şehba*, III/86; el-Esedî, Halebu'l-Canibu'l-Luğaviyu Mine'l-Kelime, Matbaatu'd-Dad, Halep 1950.

el-Hamd, Ganim Kudurî, *Ebhâs fi'l-Arabiyyeti'l-Fusha*, Dâru Ammar, Ürdün m. 2005, h. 1426, 1. Baskı.

el-Hamevi, Şihabu'd-Din Ebu Abdullah Yakut, *Mucemu'l-Buldân*, Dâru Sadir, Beyrut m. 1977, h. 1397.

el-Havli, Muhammed Ali, *Mucemu İlmi'l-Esvât*, Ferezdak Ticari Yayınları, Riyad 1982, 1. Baskı.

el-Hüseyin Beşşuz, *Munezzametu'l-Muctemae'l-İlmi'l-Arabi*, 2016, Http://Arsco.Org/Article-Detail-95-10-0: ulaşım tarihi, 10.07.2018.

el-Mubareki, Yahya Ali, *Eseru ihtilaFi'l-lehecâti'l-Arabiyyeti fi'n-Nahv*, 1. baskı, Dâru'n-Neşri li'l Câmaeât, Kahire.

Engin, Muherrem, *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları.

Enis, İbrahim, *el-Luğa beyne'l-kavmiyyeti ve'l-âlemiyye*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır 1970.

----------, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, Kahire 1965, 3. Baskı.

er-Racihi, Abduh, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye fi'l-kırâati'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Museyyere, Beyrut 2007.

Ertem, Rekin; *Elifbadan Alfabeye, Türkiyede Harf ve Yazı Meselesi*, Dergâh Yayınları, Emek Matbaacılık Tesisleri, 1. Baskı, 1991.

es-Salih, Subhi, *Dirasât fi fikhı'l-luğa*, Darü'l-İlm, Beyrut, Lübnan 2009.

es-Se'ran, Mahmud, *İlmu'l-Luğa*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut.

eş-Şaman, Mesed b. Suveylim, *Kavâidu'l-luğati't-Turkiyye*, Metabiu Camieti'l-Melik Suud, Riyad 1996.

et-Turkî, Yusuf İbrâhîm Fahrî, *ed-Damâir beyne'l-luğateyni't-Turkiyye ve'l Arabiyye*, el-Camiâtul'l-İslâmiyye, Medine 1437.

ez-Zeydî, Mufîd, *Mevsûatu-târîhi'l-İslâmî (et-Târîhu'l-Osmânî*), Dâru Usama, Ürdün 2009.

ez-Zeyyat, Teysir Muhammed; Bayr, Semire, "et-Teessur ve't-tesir beyne't-Turkiyyeti ve'l-Arabiyye", *Mecelletu Dirasatu'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye*, 2014, sy. 1.

ez-Zubeydî, Muhammed Murteda el-Hüseynî, *Tacu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kamûs*, thk. Abdülmecid Katamiş, thk. Abduazîz Ali Sefer, Abdülkerim Cuma, Mue'ssesetu'l-Kuveyt li't-Takdîmi'l-İlmi, Kuveyt 2001.

Feriha, Enîs, *el-Lehecât ve uslûbu dirâsatiha*, Daru'l-Cîl, Beyrut 1989, 1. Baskı.

----------, *Nazariyyatün fi'l-Luğa*, Dâru'l-Kitabi'l-Lübnânî, Beyrut 1981, 2. Baskı.

Hacizade, Muhin ve Şehristani, Feride, "Sılatu'l-lehecâti'l-muâ'sıra bi'l-Fusha ve eseruha fîha", *Mecelletu Dirasatu'l-Edebi'l-Muasır*, sy. 11.

Hamed, Hilal Abdulgaffar, *el-Lehecâtu'l-Arabiyyetu neş'eten ve tatavvuren*, Mektebetu Vehebe, Kahire 1993, 2. Baskı.

Hawkly, Kadriye, *et-Tecsir beyne'l-Ammiyeti ve'l-Fusha fî tedrîsi'l-luğati'l-Arabiyyeti li'n-Nâtıkîne bi ğayriha*, el-Mucmeletu'l-Arabiyyetu li'n-Nâtıkîn bi Ğayriha, 2017.

Hicazi, Mahmud Kahmi, *Medhal İlâ ilmi'l-luğa*, Dâru Kubaa, Kahire.

Husnî, Yusuf el-Efendî, *el-Îdâhâtu'l-Vafiyyetu Fî Kavâidi'l- Luğati'l Osmaniyyeti*, Beyrut 1885, 2. Baskı.

İbn Cinni, Ebu'l-Feth, Osman, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccar, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1952.

İbn Haldûn, Veliyi'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Derviş, Dâru'l-Balahi, Şam 1. Baskı.

İbn Hazım, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali'l-kebîr, Muhammed Ahmed Hasbu'l-lah, Haşim Muhammed eş-Şâzili, Babu Lağa, Daru'l-Meârif, Kahire.

İbnu'l-Adîm, Kemalu'd-Din Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerade, *Buğyetu't-talebî fi târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikir, Beyrut m. 1988, h. 1408.

İbnu'ş-Şuhne, Abu'l-Fadıl Muhammed, *ed-Durru'l-muntehâb fî târîhi memleketi Haleb*, thk. Abdu'llah Muhammed Derviş, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Dimaşk 1984.

İd, Muhammed, *Mustevâ luğavî li'l-fusha ve'l-lehecât ve li'n-nesri ve'ş-şi'r*, Dâru Sekâfeti'l-Arabiyye, Kahire 1981.

İhlâsi, Velîd, *es-Sîretu'l-Halebiyye*, el-Heyetu'l-Âmmatu lil'l-Kitâb, 2010.

Jspersen, *el-Luğatu beyne'l-ferdi ve'l-muctema'*, Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, çev. Muhammed Abdurrahman Eyyüb, Kahire 1954.

Kemaleddin, Ömer b. Ahmed b. ebi Cerade, *Zubdetu'l-halbi min târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zekkar, Daru'l-Kitabi'l-Arabi Dimaşk 1997.

Komisyon tarafından yazılmış, Türkçe Yeni Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Koşakeci, el-Ebb Yusuf, *el-Emsali'ş şabiyyeti'l-Halebiyye,* Matbaatu'l-İhsan, Halep 1984.

Kramsche, Clare, *el-Luğa ve's-Sekâfe*, çev. Ahmet eş-Şeymi, Vizaretu's-Sakâfeti ve'l-Funun, Katar 2010.

Macid, Abdülkerim, *İlmu'l-lisani'l-Arabi*, Dâru Usame, Amman, Ürdün 2009.

Mahmud, Seyyid Muhammed Seyyid, *Târîhu'd-devleti'l-Osmaniyye,* Mektebetu'l-Adab, Kahire m. 2007, h. 1428.

Muhammed Salim, Muhammed Said, *et-Tahlilu't-Tekabuli Beyne el-Luğati'l-Arabiyyeti ve el-Luğati't-Türkiyyeti Ala Musteviyeyni es-Savti ve't-Terkibi*, Adana 2019.

Mücahit, Abdülkerîm, *İlmu'l-Lisâni'l-Arabi*, 1. baskı, Daru Usame, Ürdün 2009.

Necah, İbrahim, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2008.

Ömer, Ahmed Muhtar, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muasere*, Alemu'l-Kutub, Kahire 2008.

Özön, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1979, 6. Baskı.

Paul Deng, Schul, *Lehcetu Cuba el-Arabiyye*, 1. baskı, Dâru's-Sudaniyyeti'l-il-Kutub, Hartum 2005.

Raymond, André, *el-İmâratu fi'l-buldâni'l-Arabiyye (Tarihu'd-Devleti'l-Usmaniyye)*, Daru'l-Fikir, Dimaşk 1993.

Rıza, Ahmed, *Kâmûsu reddi'l-Âmmîyyi ve'l-fasîh*, Dâru'r-Raidi'l-Arabi, Lübnan 1981.

Robbins, R.H. *Mucezu târihi ilmi'l-luğa*, çev. Ahmed Aved, *Meccelletu Âlemu'l-Maarife*, s. 227, Kuveyt 1978.

Russell, Kardeşler Alexander ve Patrick, *Tarihu Haleb et-Tâbî fi'l- karni's-sêmin aşara*, çev. Halid el-Cubeyliç, 1. Baskı.

Saban, Süheyl, *el-Mu'cem'l-Mevsui Li'l-Mustalahatu'l-Osmaniyyetu et-Tarihiyye*, Matbaatu el-Melik Fahd, Riyad 2000.

Sabbağ, Leyla, *el-Caliyatu'l- Avrubbiyye fî biladi'ş- Şâm*, Muessesetu'r- Risâle, Beyru.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid (A. T. Luğat*), Bahar Yayınları, İstanbul 1980.

Seddîk, Leyla, "İhtikâku'l-lugât ve eseruhu fi tatavvuri'l-luğa", *Mecelletu'l-Mumaresati'l-Luğaviyye*, Cezair 2014.

Sofacé, Can, *Haleb mine'l-usûl hatta'l-karni't-tâsi aşara*, çev. Ferid Cuha, Halep 1981.

Surmiyan, Ardavazt, *Târîhu Haleb*, çev. Alexander Keshchian, Cemi'yyetu'l-Âdiyât, Halep Sofacé, Can, *Haleb mine'l-usûl hatta'l-karni't-tâsi aşara*, çev. Ferid Cuha, Halep 1981.

Suyuti, Celaleddin, *el-Muzhir fi ulumi'l-Luğa*, Metbeetu's-Saade, Mısır h. 1385.

Şahin, Abdussebur, *Fi ilmi'l-luğati'l-Âm*, Müe'ssesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, 6. Baskı.

Şefiuddin, Muhammed, *el-Lehecâtu'l-Arabiyye ve alakatuha bi'l-Fusha*, Dirasatu'l-Câmiati'l-İslamiyeti'l-Âlemiyye, Bangladeş 2007.

Şirin User, Hatice, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri,* Akçağ Yayınları, Başer Matbaası, Ankara 2006.

Topaloğlu, Bekir; Karaman, Hayreddin, *Yeni Kamus (A.T.*), İstanbul 1996, 3. Baskı.

Tutunci, Kamil, *Havatir Fî'l-Hubbi Ve'z-Zevac, Matbaatu Sada'ş-Şahaba*, Halep 1910.

Vafi, Ali Abdulvahid, *Fıkhu'l-luğa*, Matbaatu Nahda, Mısır 2004.

Velneverson, İsrail' (Abu Zu'ayb), *Târîhu'l-lugati's-Sâmiyye*, Matbaatu'l-İtimad, 1939.

Vendryes, *el-Luğa*, çev. Abdulhamid ed-Devahîlî, Muhammed Kassas, *Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye*, Kahire 1950.

Yakup, İmil Bedii, *Fıkhu'l- luğa ve hasa'isuha*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1982, 1. Baskı.

Yeyin, Abdullah, *Yeni Lûgat*, Yeni Asya Yayınları, 1973.

Yolcu, *İsmet, Örnek Sözlük (A. T.*), Eğit-Sen Yayınları, Ankara 1996.

Yunus, Başşâr Bakir, *Türkçe ve Arapçada İstifham Edatları*, Ankara 2008.

Yunus, Hasan Zeynel, *Türkçe ve Arapçada İstisna Edatları*, Ankara 2009.

Elektronik Kaynaklar

http://adaabforat.yoo7.com/t1306-topic, ulaşım tarihi: 29. 04. 2019.

http://adaabforat.yoo7.com/t1306-topic, ulaşım tarihi: 29. 04. 2019.

http://aslwm3any.blogspot.com/2015/09/blog-post_26.html

https://ahlalhdeeh. com/vb//showthread.php?t=258037 ,Varış Tarihi: 03.05.2019.

http://qenshrin.com/xmb/viewtopic.php?t=8061, ulaşım tarihi: 02.05.2019.

http://qenshrin.com/xmb/viewtopic.php?t=8061, ulaşım tarihi: 02.05.2019.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : FATIMA NABHAN

Doğum Yeri ve Tarihi : Halep / 1986

e-posta : almasamasa86@gmial.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Yüksek Lisans) : Çukurova Üniversitesi – İlahiyat.
Arap Dili ve Edebiyatı- Adana- 2019.

Formasyon : Halep Üniversitesi- Eğitim Fakultesi- 2013**.**

Üniversite (Lisans) : Halep Üniversitesi – Halep.
Arap Dili ve Edebiyatı – 2011.

Yabancı Dil : Türkçe, İngilizce.

Kurslar : İnglizce kursu- Halep Üniversitesi.
Eğitim Çalışması- Mersin- Turkiye.

İŞ DENEYİMİ

Öğretmenlik : Arapça dersi- Surye- Halep- 2012- 2014.

Öğretmenlik : Arapça dersi-Turkiye- Mersin- 2015- 2019.